

T.C.

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**PARİS’TE BİR OSMANLI SEFİRİ SALİH MÜNİR PAŞA:
DİPLOMATİK FAALİYETLERİ VE FİKİRLERİ (1896-1908)**

Yüksek Lisans Tezi

KAAN TAŞCI

AĞUSTOS 2020

T.C.

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**PARİS’TE BİR OSMANLI SEFİRİ SALİH MÜNİR PAŞA:
DİPLOMATİK FAALİYETLERİ VE FİKİRLERİ (1896-1908)**

Yüksek Lisans Tezi

KAAN TAŞCI

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ FATİH BAYRAM

AĞUSTOS 2020

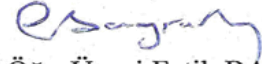
BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

Kaan TAŞCI

Danışmanlığını yaptığım işbu tezin tamamen öğrencinin çalışması olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı taahhüt ederim.

Dr. Öğr. Üyesi Fatih BAYRAM

İMZA SAYFASI

Kaan Taşci tarafından hazırlanan ‘Paris’te Bir Osmanlı Sefiri Salih Münir Paşa: Diplomatik Faaliyetleri ve Fikirleri (1896-1908)’ başlıklı bu yüksek lisans tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında hazırlanmış ve jürimiz tarafından onaylanmıştır.

JÜRİ ÜYELERİ İMZA

Tez Danışmanı:

[Dr. Öğr. Üyesi, Fatih BAYRAM]

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

[Prof. Dr., Lutfullah KARAMAN]

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

[Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet Ali DOĞAN]

Kurumu: İstanbul Teknik Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 27/ 08 / 2020

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, II. Abdülhamid Dönemi'nde 1896 ile 1908 yılları arasında Paris'te Büyükelçilik vazifesinde bulunmuş Salih Münir Paşa'nın dahil olduğu önemli diplomatik faaliyetleri ve diplomasiye dair düşünceleri anlatılmaya çalışılmıştır.

Başta bu çalışmayı hazırlamaya başladığım günden beri bana her konuda destek veren, kıymetli bilgileriyle yol gösterici olan danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Fatih Bayram'a, katkılarıyla tezimi daha iyi bir hale getirmemi sağlayan Prof. Dr. Lutfullah Karaman ve Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali Doğan'a teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca yüksek lisans ders ve tez dönemi boyunca yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Berdal Aral, Prof. Dr. İdris Demir, Prof. Dr. Özden Zeynep Oktav hocalarıma da minnettarım. Lisan düzeyinde verdiği derslerle bana okumayı ve araştırmayı sevdiren hocam Prof. Dr. Namık Sinan Turan'a ve hayatımın her alanında bana destek olan, tavsiyelerini esirgemeyen saygıdeğer hocam Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Ali Ağcan'a emeklerinden dolayı müteşekkirim. Sürecin en başından beri yine desteğini esirgemeyen, değerli hocam Prof. Dr. Abdulhamit Kırmızı'ya da sonsuz saygılarımı ve şükranlarımı sunarım.

Son olarak da bu uzun süre boyunca bana her daim güvenen, destek veren aileme ve sonsuz desteklerini hep hissettiğim, yeterli vakit ayıramadığım bütün arkadaşlarıma minnettarım.

Kaan TAŞCI

Beykoz, 2020

ÖZET

PARİS’TE BİR OSMANLI SEFİRİ SALİH MÜNİR PAŞA: DİPLOMATİK FAALİYETLERİ VE FİKİRLERİ (1896-1908)

Taşci, Kaan

Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Fatih Bayram

AĞUSTOS, 2020. 84 Sayfa.

Diplomasi, ilk medeniyetlerden günümüze kadar gelişerek uluslararası ilişkilerin en önemli kavramlarından birisi olmuştur. Özellikle, devletler arası ilişkilerin sadece karşı tarafa hükmetme ve bu amaçla savaşılmaya yönelik olduğu dönemden, müzakerenin önem kazandığı 19. yüzyıla kadar, üzerinde hep düşünülen bir olgu haline gelmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda ise diplomasi, yurtdışında temsilciliklerin açılmaya başlandığı ve sürekli temsilin öneminin anlaşıldığı son dönemde Batı tarzı bir kimliğe bürünmeye başlamıştır. Temsilde, teşrifatta ve uygulamalarda Batı usullerini benimseyen Osmanlı İmparatorluğu’nda bu yeni sisteme adapte olabilmek için yeni bir diplomat tipi de ortaya çıkmaya başlamıştır.

Salih Münir Paşa ortaya çıkan yeni diplomat tipine uygun olarak eğitimini modern okullarda almış, Fransızca’yı akıcı bir şekilde öğrenmiş ve bürokrasinin alt kademelerinde göreve başlayarak büyükelçiliğe kadar yükselmiştir. İmparatorluğun iç ve dış birçok tehditle mücadele ettiği 1896-1908 yılları arasında Avrupa’da Jön Türklerin faaliyetlerinin engellenmesinde kilit bir rol almıştır. Özellikle Jön Türklerin takibi, bulundukları ülkelerden sınır dışı edilmeleri, muzır neşriyatın yasaklanması, muhaliflerin ülkeye geri dönmeleri için ikna edilmeleri faaliyetleriyle bizzat ilgilenmiş ve böylelikle II. Abdülhamid’in güvenini kazanmıştır.

Ayrıca 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde bağımsızlık istekleri giderek hızlanan Balkan devletleriyle kurulmak istenen ittifak projesi, Salih Münir Paşa’nın önemli faaliyetlerindendir. Balkanlar 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun iç meselesiyken çıkan savaşlar ve bağımsızlık hareketleri neticesinde birçok devletin

dahil olduğu uluslararası bir sorun haline dönüşmüştür. Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması, Balkanlarda statükoyu bozmuş ve Rusya'yı hakim konuma getirmiştir. Bu durum başta İngiltere ve Avusturya'nın çıkarlarıyla uyuşmadığı için, mesele Osmanlı'nın bir sorunuken, Avrupa'yı ilgilendiren bir sorun haline dönüşmüştür. Salih Münir Paşa da II. Abdülhamid'den aldığı emir üzerine 1906-1908 yılları arasında Bulgaristan, Sırbistan, Romanya ve Yunanistan yetkilileriyle ittifak şartlarını öğrenmek için görüşmeler gerçekleştirmiş ve konuyla ilgili düşüncelerini raporlar halinde merkeze iletmiştir.

Tez konusu, bir kişinin faaliyetleri ve düşünce dünyası olduğundan giriş bölümünden sonra, tez içerisinde önce Salih Münir Paşa'nın biyografisine kısaca değinilmiştir. Daha sonra asıl konu olan Paris sefirliği sırasında dahil olduğu gerek resmi gerekse gayri resmi diplomatik faaliyetler açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak tez, biyografi odaklı olarak kişinin bütün hayatını ele almayı amaçlamamış, bir Osmanlı diplomatının faaliyetlerinden yola çıkarak son dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun biyografisini uluslararası ilişkiler çerçevesinde incelemeye çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Büyükelçi, Diplomasi, II. Abdülhamid, Paris, Salih Münir Paşa.

ABSTRACT

AN OTTOMAN AMBASSADOR SALİH MÜNİR PASHA IN PARIS: DIPLOMATIC ACTIVITIES AND IDEAS (1896-1908)

Taşci, Kaan

Master's Thesis, Department of International Relations

Supervisor: Dr. Fatih Bayram

AUGUST, 2020. 84 Pages.

Diplomacy, from the first civilizations to the modern days, has developed continuously and has become one of the most important notions in international relations. Especially, from the period when interstate relations were only aimed at rule the other side and fighting for this purpose, until the 19th century when negotiation gained importance, it has been a phenomenon that has always been thought about.

In the Ottoman Empire, diplomacy started to take on a Western-style identity in the recent period when foreign representation offices were opened and the importance of permanent representation was realized. A new type of diplomat began to show up in the Ottoman Empire, which adopted Western methods in representation, protocol and practices in order to adapt to this new system

Salih Münir Pasha received his education in modern schools in accordance with the new diplomat type that showed up, learned French fluently, and started working at the lower levels of the bureaucracy and rose to till the ambassador. He played a key role in preventing the activities of the Young Turks in Europe between 1896-1908, when the empire struggled against many internal and external threats. In particular, he personally dealt with the pursuit of the Young Turks, their expulsion from the countries they were in, the banning of obscene publications, persuading the opponents to return to the country and he gained the trust of Abdulhamid II.

In addition, the alliance project aimed to be established with the Balkan states, whose independence requests have accelerated as a result of the Ottoman-Russian War of 1877-1878, is one of the important activities of Salih Münir Pasha. While the Balkans

was an internal issue of the Ottoman Empire in the 19th century, as a result of wars and independence movements, it turned into an international problem involving many states. The Ayastefanos Treaty signed after the Ottoman-Russian War disrupted the status quo in the Balkans and brought Russia to a dominant position. Since this situation was not compatible especially with the benefits of Great Britain and Austria, the articles of the treaty turned into a problem for Europe, while it was a problem of Ottoman Empire. Salih Münir Pasha also had an interview with the authorities of Bulgaria, Serbia, Romania and Greece between 1906-1908 on the order of Abdulhamid II to learn about the conditions of alliance and then conveyed his opinions on the issue to the center in reports.

Since the subject of the thesis is a person's activities and world of ideas, after the introduction chapters, firstly, the biography of Salih Münir Pasha was briefly mentioned. Later, the main issue was tried to be explained both formal and informal diplomatic activities that he was involved in during the Paris embassy. However, the thesis did not aim to deal with the whole life of a person with a focus on biography, but based on the activities of an Ottoman diplomat, it tried to examine the biography of the late Ottoman Empire within the framework of international relations.

Key Words: Abdülhamid II, Ambassador, Diplomacy, Paris, Salih Münir Pasha.

İÇİNDEKİLER

BİLDİRİM.....	i
İMZA SAYFASI	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR	xi
1. GİRİŞ	1
1.1. ÇALIŞMANIN KAPSAMI	1
1.2. YÖNTEM	2
1.3. ARAŞTIRMANIN SORULARI.....	2
1.4. LİTERATÜR.....	3
1.5. ÇALIŞMANIN LİTERATÜRE KATKISI.....	3
1.6. ANA TARTIŞMA.....	4
1.7. TEZİN YAPISI.....	4
2. DİPLOMASİNİN KÖKENİ VE OSMANLI'DA DİPLOMASİ.....	6
2.1. DİPLOMASİNİN TANIMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ	6
2.1.1. Diplomasi Kavramı ve Dış Politikadan Farkının İzahı.....	6
2.1.2. Diplomasinin Tarihsel Gelişimi	8
2.2. OSMANLI'DA 19. YÜZYILA KADAR DİPLOMASİ.....	17
2.3. OSMANLI'DA SÜREKLİ DİPLOMASİYE GEÇİŞ SÜRECİ	19
2.3.1. Sürekli Diplomasiye Geçiş Gerektiren Koşullar	19
2.3.2. Sürekli Elçiliklerin Açılması	21

3. JÖN TÜRKLER VE FİRARİLERİN PEŞİNDE BİR SEFİR: SALİH MÜNİR PAŞA	27
3.1. HUSUSİ HAYATI VE İLK GÖREVLERİ	27
3.2. ABDÜLHAMİD'İN İSTİHBARAT AĞI VE JURNALCİLİK	30
3.3. JÖN TÜRKLERLE MÜCADELEDE SALİH MÜNİR PAŞA	37
4. SALİH MÜNİR PAŞA'NIN BALKANLARDA İTTİFAK ARAYIŞI.....	56
4.1. BALKANLARDA PROBLEMLER VE İTTİFAKI GEREKTİREN SEBEPLER	56
4.2. BALKANLARDA İTTİFAK GİRİŞİMİ	61
SONUÇ	69
KAYNAKÇA	76
EKLER	83
ÖZGEÇMİŞ.....	85

KISALTMALAR

- a. g. e: Adı geçen eser
- a. y: Aynı yer
- BEO: Babıali Evrak Odası
- bs: Basım
- c.: Cilt
- ev: Çeviren
- COA: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri
- Ed: Editör
- H: Hicri
- HR. İD: Hariciye Nezareti İdare
- HR. SYS: Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı
- HR. SFR. 3: Hariciye Nezareti Belgrad Sefareti
- HR. TH: Hariciye Nezareti Tahran Sefareti
- hzl: Hazırlayan
- M: Miladi
- M.Ö: Milattan Önce
- M.S: Milattan Sonra
- s: Sayfa
- S: Sayı
- Y. A. HUS: Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
- Y. E. E: Yıldız Esas Evrakı
- Y. PRK. EŞA: Yıldız Perakende Elçilik, Şehbenderlik, Ateşemirlik
- Y. PRK. UM: Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahriratı

1. GİRİŞ

Uluslararası ilişkilerin son derece karmaşık bir hal aldığı 19. yüzyıl, birçok imparatorluğun sonunu hazırlarken, aynı zamanda dünya tarihi için yeni gelişmelerin başlangıcı olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu için ise, adeta sonun başlangıcını teşkil eden bu dönemde, devletin yönetim sisteminde ve uluslararası ilişkilere bakış açısında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu çalışmada, Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda yaşadığı birçok önemli mesele, Salih Münir Paşa'nın diplomatik faaliyetleri perspektifinden açıklanmaya çalışılacaktır. Ayrıca, bahsedilen dönem içerisindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun dış politikasıyla birlikte, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu için sorun teşkil eden meselelerin kökeni, çok yönlü bir şekilde ele alınacaktır.

1.1. ÇALIŞMANIN KAPSAMI

Bu çalışmada, giriş ile üçüncü bölüm arasında yer alan kısma kadar diplomasi teorisinin ve mevcut tartışmalarının iyi anlaşılması amacıyla, geniş bir dönem için diplomasinin tarihsel gelişimiyle ilgili açıklamalara yer verilmiştir. Kısaca, Avrupa'da ve Osmanlı'da diplomasinin gelişiminin ele alındığı bu bölüm, diplomasinin geçtiği aşamaları ortaya koymak amacındadır. Böylelikle, diplomasi mefhumunun ortaya çıkışı ve bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'nda diplomasinin son dönemde geldiği aşama daha iyi anlaşılacaktır.

Çalışmanın ana kısmında ise, tezin odak noktasında olan Salih Münir Paşa'nın, Paris'te büyükelçilik görevinde bulunduğu 1896-1908 yılları arasında gerçekleştirdiği faaliyetler ve diplomasiye dair düşünceleri yer almaktadır. Salih Münir Paşa'nın dahil olduğu meselelerin daha iyi açıklanması için de tarihsel süreçte çok fazla geriye gitmeden, bahsedilen sorunsalların ortaya çıkışına ve gelişimine değinmek amacıyla, bu meseleler özelinde kapsam, 1800'lü yıllardan başlamak üzere sınırlı tutulmuştur.

1.2. YÖNTEM

Bu tezde, öncelikle diplomasinin geçirdiği evreler ve daha sonra Salih Münir Paşa'nın diplomatik faaliyetleri incelenirken, meseleler kronolojik akışa uygun biçimde ele alınmaya çalışılmıştır. Bu yöntemin izlenilmesiyle birlikte, farklı dönemler arasında daha iyi mukayese yapılabilmektedir. Böylece gelişmeler, değişimler ve olumlu olumsuz yönlerin daha iyi değerlendirilebilmesi amaçlanmaktadır.

Ayrıca, Salih Münir Paşa'nın II. Abdülhamid döneminde görev yapması hasebiyle, bu dönemin dış politikasının etraflıca incelenmesi, bulunduğu dönemin şartlarının göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Devlet idaresinin her alanının, şahsıyla bütünleşmesi itibarıyla II. Abdülhamid, Paşa'nın faaliyetlerine tesir eden hususlar arasında en önemlisidir. Bu bakımdan, Salih Münir Paşa'nın faaliyetleri üzerinde Padişah'ın belirleyici bir rolü bulunmaktadır. Bu rolü daha iyi ifade edebilmek amacıyla da II. Abdülhamid'in karakteri, dış politika anlayışı ve saltanat dönemi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Daha sonra, parçadan bütüne gitmek suretiyle, Salih Münir Paşa'nın faaliyetleri üzerinden, son dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun biyografisine biraz da olsa ışık tutulmaya çalışılmıştır.

1.3. ARAŞTIRMANIN SORULARI

- Diplomasi kavramı ilk olarak ortaya çıkmaya başladığı dönemden, yakın döneme kadar hangi aşamalardan geçmiş ve nasıl gelişmiştir?
- Osmanlı İmparatorluğu'nda klasik dönemde Batı kaynaklarında sanılanın aksine diplomasi faaliyetleri var mıydı? Eğer varsa bu faaliyetler hangi yöntemlerle gerçekleştiriliyordu?
- Sürekli diplomasiye geçiş sürecine Osmanlı İmparatorluğu'nu hazırlayan iç ve dış sebepler nelerdir?
- Bir son dönem Osmanlı diplomatı, Salih Münir Paşa'nın yetiştiği ortam ve geçtiği tedrisat nasıldır?
- Salih Münir Paşa'nın büyükelçilik döneminde dahil olduğu önemli meseleler, gerçekleştirdiği resmi ve gayri resmi faaliyetler nelerdir?
- 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun dış politika yapımında bir diplomatın etkisi ne şekildedir?

1.4. LİTERATÜR

Çalışmanın hazırlık sürecinde ayrıntılı bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Öncelikle diplomasiye, diplomasi teorisine ve uygulamalarına dair birçok İngilizce ve Türkçe kaynak okunup mukayese edildikten sonra, tezin önemli sac ayaklarından birini oluşturan, diplomasi ve diplomasinin tarihsel gelişimi açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda, farklı bakış açılarından farklı eserlerle, diplomasi ve dış politika ayrımı tartışılmış ve söz konusu ayrımın ortaya konulması amaçlanmıştır.

Tezde, biyografi ve anı türünden fazlasıyla istifade edilmiştir. İncelenen dönem, Osmanlı'da basın yayın faaliyetlerinin son derece arttığı bir dönemdir. Nitekim, II. Abdülhamid döneminde gerek muhalefet gerek hükümet tarafında yer alanlar düşüncelerini ve yaşamlarını gazetelerde, mektuplarda, anılarda kaleme almışlardır. Kaynakların bu mahiyeti dolayısıyla, çalışmada biyografi ve anı türünden birçok eserde dağınık halde bulunan bilgiler satır aralarından toparlanıp düzenli bir hale getirilmeye çalışılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'ndaki arşiv belgelerinden de çalışma boyunca faydalanılmıştır. Özellikle, çalışılan II. Abdülhamid dönemiyle ilgili arşivlerde çok sayıda belge bulunmaktadır. Bürokrasinin büyümesi, yazışmaların artması ve jurnalcılık, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde birçok önemli meselenin kayıt altına alınmasını sağlamış, tezin kaynakları bakımından da zenginlik meydana getirmiştir.

1.5. ÇALIŞMANIN LİTERATÜRE KATKISI

II. Abdülhamid dönemi çalışmalarının son dönemde popülerlik kazandığı bir gerçektir. Bu dönemde görev almış birçok önemli devlet adamının hayatı ve düşünceleri tezlere, kitaplara konu olmuştur. Ancak, Avrupa'da diplomatik faaliyetlerin son derece önem kazandığı ve gündemin günü birlik değiştiği bir konjonktürde, Paris gibi önemli bir merkezde büyükelçilik yapan Salih Münir Paşa'nın elçilik faaliyetleri, tam manasıyla ele alınmamıştır. Bu husus, önemli bir diplomatımızın faaliyetlerinin aydınlatılması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışmada da Salih Münir Paşa'nın Avrupa'da

kurduğu ilişkiler ağı, gerçekleştirdiği faaliyetler, dönemin tanıkları ve arşiv belgelerinden hareketle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca, salt biyografi anlatımından ziyade konunun, uluslararası ilişkiler bağlamında ele alınması amaçlanmıştır. Devlet ve lider merkezli anlatımdan kaçınılarak, bireyin karar alma mekanizmasındaki etkisi ve kişisel diplomasinin önemi ön plana çıkarılmak istenmiştir. Bu sebeple, Salih Münir Paşa'nın son dönem Osmanlı diplomasisindeki belirleyici rolü ve uluslararası ilişkiler bağlamında dış politika yapımına katkısı, çalışmayı daha önce yapılan çalışmalardan ayıran temel noktadır.

1.6. ANA TARTIŞMA

Bu çalışmada ana tartışma, Salih Münir Paşa'nın resmi ve gayri resmi diplomasi faaliyetleriyle birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde içinde bulunduğu uluslararası ilişkilerin yapısının daha iyi analiz edilmesi üzerinedir. Ayrıca, Salih Münir Paşa'nın, II. Abdülhamid gibi iç ve dış politikanın kontrolünü tamamıyla elinde bulunduran bir Padişah döneminde, dış politikada oynadığı rol bağlamında kişisel diplomasinin karar alma ve uygulama mekanizmasındaki öneminin vurgulanması amaçlanmaktadır.

1.7. TEZİN YAPISI

Tezin giriş kısmında çalışmayla ilgili bilgiler verilirken; çalışmanın kapsamı, yöntemi, araştırmanın soruları, çalışmaya kaynak teşkil eden literatür, çalışmanın literatüre katkısı, ana tartışması ve yapısından bahsedilmiştir.

Diplomasinin kökeni ve Osmanlı İmparatorluğu'nda diplomasiden bahsedilen ikinci bölümde, ilk olarak diplomasi kavramının ilkçağlardan 1800'lü yılların ortasına kadar tarihsel gelişimi açıklanmıştır. Daha sonra, Avrupa'da ve Osmanlı'da diplomasinin mukayese edilmesi amacıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda sürekli diplomasiye geçişi gerekli kılan koşullara değinilmiştir. Bu koşullardan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda bürokrasinin yaşadığı kurumsal değişim ve yeni diplomat tipi açıklanmıştır.

Üçüncü ve dördüncü bölümde, Salih Münir Paşa'nın hususi hayatı, yetişmesi, büyükelçiliğe atanmasına kadar geçen sürede edindiği tecrübelerden sonra

büyükelçilik faaliyetlerine yer verilmiştir. Bu bölümlerde özellikle, Salih Münir Paşa'nın Avrupa'da Jön Türklerle resmi ve gayri resmi mücadelesi, Balkan devletleriyle kurmaya çalıştığı ittifak girişimi faaliyetlerinden bahsedilmiştir.

Sonuç bölümünde ise, tezin değerlendirilmesi ve elde edilen bulgular tartışılırken, Salih Münir Paşa'nın neşrettiği eserlere yer verilmiştir. Bu eserlerle birlikte Salih Münir Paşa'nın diplomasi, diplomasının icrasıyla alakalı düşünceleri ve uluslararası ilişkilere bakış açısı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. DİPLOMASİNİN KÖKENİ VE OSMANLI'DA DİPLOMASİ

2.1. DİPLOMASİNİN TANIMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1.1. Diplomasi Kavramı ve Dış Politikadan Farkının İzahı

Diplomasi denilince akla birden fazla tanım gelmektedir. Gerçekten de birden çok faktörü ve değişkeni olan bu kavramın net bir tanımının yapılması güçtür. Bu güçlüğün doğmasındaki en büyük sebeplerden bir tanesi ise, diplomasi ile dış politika ayrımının tam olarak yapılamamasından kaynaklanmaktadır. Kelime kökeni olarak Grekçe asıllı *diploma* kelimesinden gelen diplomasi, ikiye katlanmış şey veya kâğıt demektir.¹ Türk Dil Kurumu'nun sözlüğüne baktığımız zaman ise, “*uluslararası ilişkileri düzenleyen antlaşmalar bütünü, yabancı bir ülkede ve uluslararası toplantılarda ülkesini temsil etme işi ve sanatı*” olarak görürüz.² Oxford Üniversitesi Yayınları'nın tanımı ise “*farklı devletler arasındaki ilişkileri yürütme faaliyeti*” olarak tanımlanırken, buna ek olarak ustalık, yetenek kısmına vurgu yapmaktadır.³ Başka bir kaynakta ise diplomasi, “*uluslararası toplumun iletişim sistemi*” olarak tanımlanmıştır.⁴ Bu sisteme diplomasi etiketini ise ilk kez 1796 yılında, Edmund Burke tarafından verilmiştir.⁵ Literatürdeki diğer tanımlamalara baktığımız vakit, hepsinin arasında bir benzerlik kurabiliriz. Çünkü yapılan tanımlamaların hepsinde bazı ortak noktalar mevcuttur. Bu kavramlar

¹ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili: Diplomatik* (İstanbul: Kubbealtı Akademisi Kültür ve San'at Vakfı, 1994), s.3.

² *Türk Dil Kurumu Sözlük*, "Diplomasi", [Erişim 20.09. 2019], <https://sozluk.gov.tr/>.

³ *Oxford Wordpower Dictionary*, "Diplomacy", (United Kingdom: Oxford University Press, 2012), s. 216.

⁴ G.R. Berridge ve Alan James, *A Dictionary of Diplomacy* (Great Britain: Palgrave Macmillan, 2001), s. 62-63,

⁵ a.y

çerçevesinde diplomasinin tanımı içinde uluslararası ilişkiler ve sistem, devletlerin ulusal çıkarları, devletler arası iletişim, müzakere ve yetenek mevcuttur. Bütün bu tanımlamalar ve kavramlar ortaya konulduktan sonra diplomasinin, bağımsız devletlerin uluslararası sistem içerisinde dış politikalarını gerçekleştirmek ve ulusal çıkarlarını maksimize etmek için kurumlar ve profesyonel görevliler tarafından uygulanan önemli bir aygıt, yöntem ve bir fenomen olduğunu söyleyebiliriz.

Diplomasinin neyi ifade ettiği, hangi manada kullanıldığı ve dış politika ile arasında ne gibi farklar olduğu önemli bir tartışma konusudur. Öncelikle, diplomasi denildiği zaman akla birçok çeşit diplomasi gelmektedir. Yurtdışında bulunan görevlilerin, büyükelçi ve diplomatların faaliyetlerinden diplomasi olarak bahsedilirken, ülkelerin dış politikası çerçevesinde gerçekleştirdiği faaliyetlere de diplomasi, diplomatik faaliyetler denilmektedir. Diplomasinin dış politika ve uluslararası ilişkilerle iç içe olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Dış politika ile diplomasi geniş manada kullanıldığı zaman aynı, bir devletin uluslararası sistemde beklentilerini, çıkarlarını ve uygulamalarını ifade etmektedir.⁶ Dar manada kullanıldığında ise, diplomasi ülkenin dış politikalarını uygulamada önemli bir araç, kişilerce icra edilen profesyonel bir meslek olarak dış politikadan ayrılmaktadır. Tez boyunca da diplomasi, daha çok bu dar manada kullanılacaktır. Bütün bu bilgiler ışığında denilebilir ki, diplomasi belirli bir usulü olan, kurumları olan, kendi içinde türleri olan bir faaliyet alanıdır. Aynı zamanda bilgi toplama, karşı tarafın gerçek niyetinin tespiti, iyi niyet tazelemesi gibi faaliyetleri de kapsar.⁷

20.yüzyıla gelindiğinde, devletler uluslararası arenada sorunlarını artık savaşlarla değil masada, diplomasi yoluyla halletmeye daha fazla önem vermeye başladılar. Müzakerenin önemi gitgide daha çok arttı çünkü, alınacak kararlar bu müzakerelerin sonucunda belirlenebilecekti. Dolayısıyla, görüşmeleri yürüten kişilerin nitelikleri de önem kazanmaya başladı. Bu yüzden devletler arası meseleleri çözecek, ilişkileri devletlerinin çıkarlarına göre yürütecek kıvrak zekaya ve ikna kabiliyetine sahip profesyonel görevliler yetiştirilmeye başlandı. 1815 Viyana Kongresi'nden sonra da,

⁶ Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme* (Ankara: İmge Kitapevi, 2010), s. 13.

⁷ Selçuk Çolakoglu, *Diplomasi*, Şaban Kardaş ve Ali Balcı (Ed.), *Uluslararası İlişkilere Giriş* içinde (379-389), (İstanbul: Küre Yayınları, 2015), s. 379.

dış işleri memurluğu diğer devlet memurluklarından farklı bir meslek olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.⁸ Devletler arası ilişkileri ülkesinin çıkarları üzerine yürüten, görevli oldukları ülkede yerleşik halde bulunan, çeşitli imtiyazları sahip, belli bir eğitimden geçmiş kişilere de diplomat denmiştir.

2.1.2. Diplomasinin Tarihsel Gelişimi

Tarih boyunca toplumlar arasında ilişkiler hep var olmuştur. Bu ilişkilerin niteliği de zamanla değişmiş, gelişmiş ve bugün diplomasi denilen kavramı ve kurumlarını meydana getirmiştir. Tabi ki ilk medeniyetlerin ve devletlerin kurulmaya başladığı dönemlerde ilişkiler şimdiki gibi çok katmanlı ve değişkenleri birden fazla değildi. Aksine, ilişkiler çoğunlukla ticaretle sınırlıydı. Bu sebeple modern uluslararası ilişkiler öncesi dünyaya baktığımız zaman, birbirinden kopuk topluluklar ve çok merkezli bir dünya görürüz.

“Egemen bağımsız devletler yerine kabile, hanedan, site, uygarlık ya da din çerçevesinde, bilinen dünyayı ele geçirme, hükmetme ya da hükmettiğini düşünme mantığıyla, yani ‘dışlayıcılık, teklik ve evrensellik’ iddiasıyla hareket eden ‘emperyal ve/ya himaye altında’ siyasal birimler söz konusudur.”⁹

Buradan anlaşılıyor ki diplomasi veya toplumlar arası ilişkiler ilk uygarlıklar arasında çok basit ve sınırlı bir şekilde, bugünkü manasının dışında da olsa, vardı. Bu sınırlı ilişkinin temelinde de savaş ve hükmetme duyguları yatmaktaydı.

Yüzyıllar arasında geriye gittiğimiz vakit, diplomasinin ilk örneklerine uygarlıkların ortaya çıkmaya başladığı Doğu Akdeniz topluluklarında rastlıyoruz.¹⁰ Mısır ile Hititler büyük bir savaşa girmişler ve mücadeleden sonuç alınamadığını anladıkları vakit başka bir yolu, yani antlaşma yolunu seçmişlerdir. Tarihte bildiğimiz ilk yazılı barış antlaşması olan Kadeş Barış Antlaşması da Kadeş Savaşı sonrasında Hititler ile

⁸ Harold Nicolson, *Diplomasi*, çev. Mete Ergin (Altın Kitaplar Yayınevi, 1970), s. 31.

⁹ Erol Kurubaş, Şaban Kardaş ve Ali Balcı (Ed.), *Uluslararası İlişkilere Giriş* içinde (13-33), (İstanbul: Küre Yayınları, 2015), s. 16.

¹⁰ Temel İskit, *Diplomasi: Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018), s. 58.

Mısırlılar arasında yapılmıştır.¹¹ İlkçağlarda zayıf olan devletlerarası ilişkiler hakkındaki bilgiler, klasikleşmiş antlaşmalar ve kitâbeler dışına pek fazla çıkmıyor. Topluluklar, devletler kapalı birer sistem gibi işlemişler ve ötekini, yani yabancı olanı sürekli dışarda tutmak istemişlerdir. Zorunlu olmadıkça ilişki içerisine girilmemesi tercih edilmiştir. Bu uygulamalarla kendilerini bir şekilde korumak, savunmak veya karşı tarafı kontrol altına almak amaçlanmıştır. Topluluklar arasında ilişkilere sebep olan temel olgunun ise *tehdit* olgusu olduğunu söyleyebiliriz. Tehdit ve düşman, toplum için nasıl tanımlanmışsa, ona karşı bir tutum sergilenmiştir. Sonuç olarak, eski medeniyetler arasındaki ilişkilerin tam olarak ne şekilde geliştiğini, hangi sebeplerle bozulduğunu, ne gibi politikalar izlendiğini tam olarak bilememekteyiz. İlerleyen dönemlerde geçici diplomasinin ilk örnekleri ortaya çıkmaya başlasa da bu dönem ve uygulamalarıyla alakalı daha detaylı bilgilere varılmasını sağlayacak kesin kayıtlar çok fazla değildir.

İlkçağlardan sonra diplomasi, sistemsal şekilde ilk kez Eski Yunan şehir devletlerinde gelişme göstermeye başlamıştır. Bu gelişmelerin en önemli tetikleyici unsuru ise, siyasal krizler olmuştur. Birbirleriyle sürekli savaş halinde olan ve üstünlük sağlayamayan Yunan şehir devletleri, ileride uluslararası ilişkilerin en önemli araçlarından birisi olacak diplomasinin ilk örneklerini sergilemeye başlamışlardır. Bu devletlerin birbirlerine üstünlük sağlayamamalarında tabi ki çeşitli nedenler vardır. Başta bölgenin arazi şartları, şehir devletleri arasında ulaşımın güç olması gibi coğrafi nedenleri sıralayabiliriz. Coğrafi unsurlar, bölge içinde birbirinden kopuk ve dağınık bir yapı yaratırken bir yandan da diplomasiye methal olmuştur.

Eski Yunan şehir devletleri arasında çıkan problemleri çözmek için yeri geldiğinde elçiler görevlendiriliyor, yeri geldiğindeyse ittifaklar yapılabiliyordu. Yunan diplomasisinin diğer önemli bir özelliği de dar kalıplardan çıkıp, ortak tehdit söz konusu olduğu vakit bölgeyi kapsayacak biçimde çıkarları savunmuş olmalarıdır.¹² Bu

¹¹ İskit, *Diplomasi*, s.58. Kadeş Barış Antlaşması M.Ö. 1278 yılında Hitit Kralı III. Hattuşil ve II. Ramses tarafından yapılmıştır. Bu anlaşma bugüne dek bilinen, elimizde bulunan en eski uluslararası hukuk metnidir. Ayrıca şekil bakımından birçok krallığa ve Roma'ya modellik etmiş, örnek olmuştur. Daha fazla bilgi için bakınız: Vladimir Potyemkin (Ed.), *Uluslararası İlişkiler Tarihi: Diplomasi Tarihi*, çev. Atilla Tokatlı, c. 1, (İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2015), s.19-21.

¹² Hüner Tuncer, “Tarihte ve Günümüzde Ad Hoc Diplomasi,” *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, c. 4, S. 1, (İstanbul 1984), s. 50–57.

gelişmeler neticesinde, diplomasi uygulamalarının ilk örnekleri Yunan şehir devletlerinde, geçici diplomasi şeklinde kendini göstermiş ve sonrasında gelen medeniyetlere öncülük etmişlerdir. Dolayısıyla ilerleyen yıllarda kurulan devletler, imparatorluklar bu mirastan faydalanmışlardır.

İlk medeniyetlerin ardından gelen, tarihin gördüğü en büyük ve uzun süreli imparatorluklardan bir tanesi Roma İmparatorluğu'nun diplomasiyi kullanmamış olması düşünülemez. Roma İmparatorluğu, Eski Yunan şehir devletlerinde gelişme göstermiş uygulamaları miras edinmiş ve kendisine uyarlamıştır. Fakat, Roma İmparatorluğu çevresine askeri alanda büyük bir üstünlük kurduğundan dolayı, sürekli diplomasi veya temsil, çok fazla tercih edilmemiştir.

Romalıların müzakere sanatına özel bir istidat ya da hevesleri olmadığından, bunların, üstünlüklerini sürdürdükleri yüzyıllar boyunca benimsedikleri yöntemler, diplomatik olmaktan çok, lejyonerlik ve yol yapıcılığı yöntemleri biçiminde kendini göstermiştir.¹³

Zaten Romalılar, dünya hakimiyeti düşüncesinde oldukları için, hükmetmeyi kendilerinin kaderi olarak görmekteydiler. Yani, Romalıların dış dünyayı anlamlandırma biçiminde İmparatorluklarının gücüne güvenmeleri ve dünya üzerinde özel bir misyona sahip oldukları düşüncesi yatmaktaydı.¹⁴ Romalılar, uzun yıllar boyunca çevresine karşı saldırgan bir politika izlemişler ve diplomasiyi daha çok yenik düşme, zarar görme durumunda kullanılacak bir araç olarak görmüşlerdir. Sonuç olarak, Roma İmparatorluğu'nun *Roma Barışı*¹⁵ anlayışı ile başta Avrupa'ya belirli bir düzen ve denge getirmiş ve bu sistem uzun yıllar devam etmiştir.¹⁶ Roma İmparatorluğu'nun diplomasiye katkıları da müzakere alanında değil, daha çok hukuk ve uluslararası düzen alanında olmuştur.

¹³ Nicolson, *Diplomasi*, s. 26.

¹⁴ Brian Campbell, "Roma Dünyasında Diplomasi (Yaklaşık M.Ö. 500-M.S. 235)," çev. Recep Özman, *Tarih Okulu*, S. 14, (İzmir 2013), s. 201–224.

¹⁵ Roma Barışı ya da Pax Romana ifadesi Caesar'ın varisi Octavianus'un M.Ö. 31 yılında Actium Savaşı'nı kazanarak başlattığı ve iki yüzyıl kadar sürmüş olan dönemdir. Kaynak: Zafer Yılmaz, "Roma Siyasal Düşüncesi", Mehmet Ali Ağaoğulları (Ed.), *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler* içinde (164-197), (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), s. 189.

¹⁶ Toktamış Ateş, *Siyasal Tarih* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012), s. 5.

Şimdiki kısma kadar diplomasinin, diplomatlığın ne gibi gelişmelerden sonra, hangi ihtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıktığını ve şekillendiğini izah etmeye çalıştık. Diplomasi, ilkçağlardan Rönesans'a, oradan da günümüze dek sürekli gelişerek kendisine hep bir şeyler katmış, durağan kalmamıştır. Tabi ki diplomasinin devletlerin ihtiyaçları doğrultusunda gelişmesi, insanoğlunun değişen şartlara uyum sağlamaya çalışması ve yeni sorunlara yeni çözümler aramasıyla paraleldir. Çünkü, tarihte her zaman eski yeniye yenik düşmüş ve yeni karşısında yetersiz kalmıştır. Bizans'ta diplomasi faaliyetleri için de durum böyledir. Batı Roma İmparatorluğunun 476 yılında yıkılmasından sonra, Doğu Roma İmparatorluğu kendisini onun varisi ilan etmiştir.¹⁷ Diplomasinin önemini kavrayıp ustalıklı bu sanatı icra eden Bizanslılar, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethine kadar ayakta kalmayı başarmışlardır. Bizans'ın uzun süre hüküm sürebilmesinde, çeşitli entrikalarla düşmanlarını zayıf düşürme, rüşvet, satın alma, Bizans ailelerinden kızların çıkar sağlanacak hükümdarlarla evlendirilmesi, ajanlık ve zaafıların öğrenilmesi gibi yöntemler kullanılmıştır. Bilgi toplanılması, bu dönemde devletin güvenliği için olmazsa olmaz yöntemlerden birisi haline gelmiştir. Bu yüzden, Yunan şehir devletlerinde görülen belâgatı güçlü diplomat türü, Bizans döneminde yerini gözlemci, bilgi toplayan ve rapor hazırlayan diplomat türüne bırakmıştır.

Modern anlamda diplomasinin temelleri ise, 15. yüzyıldan itibaren ilk olarak Kuzey İtalya'da şehir devletleri arasında gelişmeye başlamış ve oradan tüm Avrupa kıtasına yayılmıştır. Tabi ki bu durumun gerçekleşmesinde birden fazla sebep vardır. öncelikle, Yunan şehir devletlerinde olduğu gibi burada da çok merkezli, dağınık bir yapıda bulunan küçük devletler mevcuttur. Bu şehirlerin başlıcaları Venedik, Ceneviz, Piza, Floransa ve Milano'dur.¹⁸ Bu devletler, sürekli birbirleriyle mücadele halinde olup birbirlerine üstünlük sağlayamayan güçlerdi. Ayrıca, birbirleriyle uzun süren savaşlar ve askeri harcamalar çok maliyetli olduğundan dolayı anlaşma yolu her zaman daha kârlı bir seçenek olarak değerlendirilmiştir. Bu sebeple, müzakerenin önemini anlayan

¹⁷ Ayhan Yalçinkaya, "İlahi Siyaset", Mehmet Ali Ağaoğulları (Ed.), *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler* içinde (197-228), (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), s. 225.

¹⁸ Yalçinkaya, *a. g. e.*, s. 33

İtalyan şehir devletleri, sorunların çözümü için, birbirlerine elçiler göndermeye başlamışlardır.

Modern anlamda diplomasinin temellerinin atıldığı İtalyan şehir devletlerinden sonra, Rönesans¹⁹ dönemine gelindiğinde, diplomasi alanında gelişmelere bakacak olursak, önceki dönemlerin *ad hoc* niteliğine karşın sürekli temsil anlayışına geçilebilmesi olduğunu söyleyebiliriz.²⁰ Sürekli temsilciliklerde çalışanların temel görevi ise ülkelerinin çıkarları doğrultusunda görev yaptıkları ülkelerde bilgi toplamak ve hükümetlerine haber vermektir. İlk sürekli temsilciğinin tam olarak ne zaman açıldığı bilinmiyor olsa da kayıtlara geçmiş ilk örneği, 1455 yılında Milano Dükü Francesco Sforza tarafından Cenova’da açılmıştır.²¹ Bu dönemden itibaren, diplomasinin ve sürekli temsilin öneminin kavranmasıyla, Avrupa’da savaşın yerini diplomasi ve müzakere almaya başlamıştır. Böylelikle Avrupa kıtasında öncelik, barışın sürdürülmesi, denge siyasetinin benimsenmesi ve ekonomik kayıpların en aza indirilmesi olmuştur.

15. yüzyılda Avrupa’da Orta Çağ’ın artık sonuna gelinmesi, Papalığın eski gücünü yitirmesi, ekonomik ve sosyal değişimler, yeni bir uluslararası sistemin habercisi olmuştur. Lakin bu değişimler, birdenbire olmamış, insanlar Rönesans ve Reform²²

¹⁹ ‘Rönesans başlangıçta XV. y.y. da ve XVI. y.y.’ın bir kısmında Avrupa kültüründe Eskiçağ’ın biçimsel ve ruhsal değerlerini yeniden yaşatmağa yönelik harekete verilmiş olan ad. Daha sonraları Michelet ile Burckhardt’ın etkisiyle daha geniş bir tanımla yapılarak Rönesans’a Orta Çağ’ın ilahiyatçı ve otoriter anlayışına karşı bir tepki, <insanın ve dünyanın bir keşfi>, hür, tenkitçi ve dinden uzak bir bireyciliğin ortaya çıkması gözüyle bakıldı.’’ Kaynak: Nezihe Araz, Hakkı Devrim, Safa Kılıçlıoğlu, "Rönesans", *Meydan-Larousse Büyük Luğat ve Ansiklopedi*, c. 17 (İstanbul: Sabah, 1992), s. 72.

Ayrıca Rönesans ile alakalı olarak Ernst Bloch şunları söylemektedir: ‘‘Bu incelememizin konusu, henüz bilinmeyen insanlığın yenilenmesidir: Taptaze yeni bir sınıfın yükselişi, Rönesans’ın ortaya çıkışıdır. Ama bu Rönesans, yaygın şekilde yorumu yapıldığı gibi, geçmişteki bir şeyin, Antik Çağ’ın yeniden ortaya çıkışı değildir. İnsanoğlunun hiçbir zaman tasarlamadığı bir dönemin doğuşudur; yeryüzünde hiçbir zaman görülmeyen kişilerin ortaya-çıkışıdır.’’ Kaynak: Ernst Bloch, *Rönesans Felsefesi Üzerine*, çev. Hüsen Portakal (İstanbul: Cem Yayınevi, 2002), s.7.

²⁰ Namık Sinan Turan, *İmparatorluk ve Diplomasi: Osmanlı Diplomasinin İzinde* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014), s. 70.

²¹ a. y.

²² ‘‘16. yüzyılda Avrupa’nın büyük bir bölümünü papaların hakimiyetinden çıkaran ve protestan kiliselerinin kurulmasına yol açan dini hareket’’ Kaynak: Nezihe Araz, Hakkı Devrim, Safa Kılıçlıoğlu, "Reform", *Meydan-Larousse Büyük Luğat ve Ansiklopedi* c. 16 (İstanbul: Sabah, 1992), s. 459.

Reform hareketi başta dini bir hareketmiş gibi gözükse de aslında arkasında siyasi, sosyal ve ekonomik sebeple vardı. Reform hareketinin öncüleri Almanya’da Martin Luther, Fransa ve İsviçre’de

dönemlerinde, mevcut siyasi sisteme ve kiliseye karşı çıkmıştır. Ayrıca birçok alanda da dünyayı ve kendilerini yeniden anlamlandırmıştır. Avrupalı, Rönesans ve Reform dönemlerinde, günümüz insanının düşünce dünyasının ve modern anlamda uluslararası ilişkilerin temellerini atmaya başlamıştır. İnsanoğlu artık daha bireyselci olmaya başlamış ve bunun uluslararası ilişkilerdeki yansıması da *ulus devletler, ulusalcılık* olarak kendisini göstermiştir. Bu gelişmelerin sonucunda, imparatorluklar parçalanmış, birçok devletin yönetim sistemi değişime uğramış ve devletler uluslararası ilişkilerde daha rasyonel bir anlayışla hareket etmeye başlamışlardır.

Diplomasinin kurumsallaşmasında ve sistematik hale gelmesinde, Kardinal Richelieu'nun 17. yüzyıldaki faaliyetleri etkili olmuştur. Richelieu, 1585 yılında Paris'te doğmuş, Fransa'da önce papaz olarak görev yapmış; daha sonra siyasi kariyerine başlamış ve 13. Louis'in Başbakanlığı'na kadar yükselmiştir.²³ Kardinal Richelieu, görevde bulunduğu süre boyunca diplomasiyi en etkin yol olarak benimsemiş ve uygulamaya çalışmıştır. Kendisinin benimsediği *sürekli müzakere* yöntemi, bu uygulamanın en önemli aracını oluşturmaktadır. Richelieu'nun göreve geldiği dönemdeki iç ve dış unsurları göz önünde bulunduracak olursak, böyle bir politika benimsemesi reel politik çerçevesinde değerlendirilebilir. Sürekli müzakere yöntemini benimsemesiyle Kardinal Richelieu, Henry Kissinger'ın ifadesiyle, modern devlet sisteminin babasıdır.²⁴

15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa kıtasında tüm bu siyasal, sosyal, düşünsel ve ekonomik değişimler yaşanırken, halen bir güçler dengesinden veya kuralları, yöntemleri belli modern bir uluslararası ilişkilerden bahsedemeyiz. İşte bu anlayış, Avrupa'da uzun yıllar süren Otuz Yıl Savaşları'ndan sonra, 1648 yılında yapılan *Vestfalya Barışı*²⁵ ile

Jean Calvin, Avusturya'da Aultrich Zwingly'dır. Kaynak: Çetin Yetkin, *Siyasal Düşünceler Tarihi Cilt 2* (İstanbul: Güner Yayınları, 2012), s. 463.

²³ İskit, *Diplomasi*, s.25.

²⁴ Henry Kissinger, *Diplomasi*, çev. İbrahim H. Kurt (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000), s. 58.

²⁵ "Otuz yıl savaşlarının uzunluğundan ve sıkıntılılarından bıkan prensler ve Almanya şehirlerinin temsilcileri, 1643 şubatında Frankfurt'ta bir araya gelerek İmparator Friedrich III'ten bir kongre toplamak iznini aldılar; 1644 mayısında Vestfalya'da Münster'de (Katolik temsilciler) ve Osnabrück'te (Protestan temsilciler) toplanan kongreye Danimarka dışında savaşan bütün devletlerin temsilcileri (hatta Venedik ve arabulucu rolündeki Papalık) katıldılar." Kaynak: Nezihe Araz, Hakkı Devrim, Safa Kılıçlıoğlu, "Rönesans", *Meydan-Larousse Büyük Luğat ve Ansiklopedi* c. 20 (İstanbul: Sabah, 1992), s. 135.

değişmiştir. Modern dediğimiz olgu da, yani uluslararası ilişkilerin modernleşmesi bu tarihten itibaren devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerini ifade etmek için, geçmişteki uluslararası ilişkilerle farkını ortaya koymak amacıyla kullanılmıştır. Vestfalya Barışı ile ittifaklar ve müzakere önem kazanmış, kurumsallaşmış bir diplomasi anlayışı uluslararası ilişkilerde hâkim düşünce haline gelmiştir. Ayrıca, Vestfalya Barışı uluslararası ilişkilerde *çok taraflı diplomasinin* bir örneği olan *konferans diplomasinin* de öncü uygulamasıdır.²⁶

Vestfalyan devletler sistemi, alınan kararlarıyla Avrupa'ya bir denge siyaseti ve sistemi getirmiştir. 17. yüzyıla gelindiğinde, artık uzun süren savaşlardan herkesin zararlı çıkacağı, çok merkezli dağınık yapıdan dolayı bir bütünlük sağlanamadığı, dolayısıyla devletlerin ortak bir karara varamadığı da görülmüştür. Denge siyaseti böylelikle oturmaya başlamıştır. Çünkü, Avrupalılar bu dengeleri ne zaman bozsalar ardından savaş çıkmaktadır.

İşte bu noktada güçler dengesi siyasetinin mantığı, Avrupa'da herhangi bir devletin gücünün diğerlerine üstün gelerek, onları denetimi altına almaya çalışması halinde, karşıt bir koalisyon oluşturarak mani olucu, öne çıkan gücü frenleyici siyasetler geliştirmek üzerine kuruludur.²⁷

Ayrıca, güçler dengesi siyasetini kuramsal çerçevede yazılı olarak kaleme alan ilk kişi Büyük Britanya'nın ünlü diplomatı David Hume'dur.²⁸ Güçler dengesi kavramı, Avrupa'da Papalık otoritesinin ve evrensellik anlayışının çöküşünden doğan boşluğu çok iyi doldurmuştur. Dolayısıyla, devletler artık ulusal çıkarlarının ön planda olduğu bir mecrada güç kullanımına önem verip, güç artırımı için her türlü yolu geçerli kabul etmişlerdir.

1800'lü yıllara gelindiğinde, uluslararası ilişkiler ve diplomasi artık üzerinde sistematik şekilde fikir üretilen ve ülkelerin kendi anlayışlarına göre faaliyet gösterdikleri bir alan haline gelmiştir. 1900'lü yıllara kadar olan bu dönemde, güç ve

²⁶ Çolakoğlu, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, s. 380.

²⁷ Cemil Oktay, *Modern Toplumlarda Savaş ve Barış* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014), s.82.

²⁸ a. y.

güç artırımı, ulus devlet anlayışı Avrupa devletler sisteminde yavaş yavaş hâkim düşünce olmuştur.

Bu gelişmeler ışığında, güçler dengesi siyaseti için Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları sonuçları hasebiyle özellikle Avrupa’da uluslararası ilişkilerin gelişiminde son tamamlayıcı parçalar olarak göze çarpmaktadır. Özellikle Fransız Devrimi, uluslararası ilişkiler tarihi için son derece önemlidir. Devrimin ortaya çıkma nedenleri tabi ki çeşitlidir ve fikir akımları Fransa’dan yayılarak Avrupa kıtasını etkilemiştir. Ancak, devrimden sonra gerçekleşen Napolyon Savaşları bütün Avrupa’da sınırları ve dengeleri değiştirmiştir. Bu değişim, beraberinde uluslararası ilişkilerde bazı teamüllerin değişmesine de yol açmıştır. En önemli mesele olan savaş sonrasında barışı tesis etme sürecinde, büyük güçlerin kongrelerde ve anlaşmalarda ağırlığını artırmıştır. İşte bu noktada 1815 Viyana Kongresi, barışın kongre masasında yapılması geleneğini değiştirip, geçmişin katı usullerini terk ederek büyük güçlerin rolünü daha esnek bir çerçeveye oturtmuştur.²⁹ Viyana Kongresi, bir yandan savaş sonrası Avrupa’yı şekillendirirken, bir yandan da bugün Avrupalı olma kimliğinin temellerini atmıştır. Bu şekilde Avrupa’da eski karmaşık düzen değiştirilmek istenmiştir. Kıta içerisinde birliktelik fikrinin oluşmasında, ortak bir tehdit, yani Fransa’nın etkisi kaçınılmazdır. Napolyon Savaşları, sonuçları hasebiyle, Avrupa’da dengelerin belirlenmesinde son derece etkili olmuştur.

1800’lerden itibaren büyük güçler, başta *Kutsal İttifak* adı altında, Prusya, Rusya ve Avusturya Avrupa’yı kurtarmayı kendilerine misyon edinmişlerdir. Bu ittifaka kutsal isminin verilmesinin sebebi ise yönetme yetkisini Tanrı’dan aldıklarını belirtmeleridir.³⁰ Kutsal İttifak’a daha sonra İngiltere’nin katılımıyla *Dörtlü İttifak* haline gelmiştir. Bu Dörtlü İttifak’ın en önemli özelliği, Avrupa adına hareket ederek statükoyu korumak istemeleridir.

²⁹ İskit, *Diplomasi*, s.96.

³⁰ Ateş, *Siyasal Tarih*, s. 205.

Napolyon'a karşı oluşan ittifakın en önemli mimarlarından birisi Metternich'tir.³¹ Karşı tarafta, yenilen Fransa tarafında ise, bir başka önemli diplomat Talleyrand yer almaktadır. Fransa, bu ittifaka Talleyrand'ın çabalarıyla daha sonradan katılmıştır.

İspanya'nın daha sonra dışlanmasıyla Beşler Komitesi diye anılan ve "Avrupa'yı yöneten güç" diye anılan bu ülkeler kırk bir kere toplandı. Viyana'da 221 kral ve prensin bir araya gelmesine rağmen kongrenin asıl gündemi ve kararları, gerçek kudreti ellerinde tutan bu ülkeler tarafından oluşturuldu.³²

Viyana Kongresi'nden sonra, konferans sistemi artık diplomasi'nin önemli yöntemlerinden birisi haline gelmiştir. Lakin ülkelerin görüş ayrılıkları, çıkarlarının çatışması her zaman anlaşmayı güçleştiren unsurlardan birisi olmuştur. İlerleyen dönemlerde, devletlerin çıkarlarının çatışmasıyla birlikte büyük güçlerin bir araya geldiği toplantılardan ziyade, kişisel temaslar yani kişisel diplomasi daha fazla önem kazanmıştır. Bu sebeple, diplomasi'nin incelikleri, nasıl icra edilmesi gerektiği, diplomatlık, bir diplomatta olması gereken özellikler ve diplomatların alması gereken eğitimler gibi konular üzerinde daha fazla çalışılır hale gelmiştir.

Bu kısma kadar anlatılmaya çalışılan diplomasi'nin kelime manası, ortaya çıkması ve gelişimi, uluslararası ilişkilerin modern anlamda gelişmesi konuları, Batı yani Avrupa merkezci bir tarih okumasının sonucunda elde edilen verilerden meydana gelmektedir. Bütün bu bilgilerin yanında, devletler arasında gerçekleştirilen ilk antlaşmalara, ulaşılabilen kitabe ve tabletlerden edinilen bilgilerle baktığımız zaman, Anadolu coğrafyasının merkezde olduğunu görmekteyiz. Peki, Bizans'tan sonra diplomasi alanında ilerlemeler Anadolu, biraz daha sınırları genişletirsek Orta Asya coğrafyasında durmuş mudur? Buna cevap vermek için hiç şüphesiz Roma'nın mirasını devralan Osmanlı İmparatorluğu'nun diplomasisine bakmamız gerekmektedir. Çünkü 13. yüzyılın sonlarında Anadolu'da bir uç beyliği olan Osmanlılar, gelişmeye başladığı ve daha sonra Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 yılına kadar geçen yüzyıllarda, geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Ayrıca, çevresinde bulunan

³¹ 1788'de Strasbourg Üniversitesi'nde diplomasi eğitimi almış, başarılı bir diplomattır. Kariyeri boyunca daima Napolyon ile çatışma yaşamıştır. Viyana Kongresi'nde Avusturya'yı eski gücüne kavuşturma çabaları doruğa ulaşmıştır. Kendisinden sonra gelen birçok kişiyi etkilemiş, önemli bir devlet adamıdır. Kaynak: Ateş, *a. g. e.*, s. 207.

³² İskit, *Diplomasi*, s. 96.

devletlerle, daima siyasal ve ekonomik ilişkiler kurarak, karşılıklı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu, bu ilişkileri gerçekleştirirken, Anadolu coğrafyasında kendisinden önce hüküm sürmüş devletlerin mirasından yararlandığı gibi, 18. yüzyıldan sonra Avrupa'nın diplomatik usullerini de benimsemiştir. Bu sebeple, Osmanlı İmparatorluğu'nda diplomasinin ortaya çıkışı, gelişimi ve değişimi, Avrupa'da meydana gelen gelişmelerden bağımsız olarak değerlendirilmemelidir.

2.2. OSMANLI'DA 19. YÜZYILA KADAR DİPLOMASI

Osmanlıları ve etrafındaki dünyayı daha iyi anlamamız için öncelikle, bu devletin stratejik konumunu iyi kavramamız gerekmektedir. Osmanlılar, coğrafi olarak İslam dünyası ile Bizans ve Rumeli arasında bulunmaktadır. Bu durum, siyasi ve kültürel olarak da ilerleyen yıllarda Osmanlı'nın kendilerine has kültürünün oluşmasında etkili olacaktır. Cemil Oktay, Roma İmparatorluğu ile başlayan Pax Romana kavramının, Bizans ile ve daha sonra Osmanlı İmparatorluğu ile devam ettiğini söylemektedir. Onun deyimiyle Osmanlı, son *Romalıdır* yani Akdeniz'de Roma Barışı'nın devamı gibidir.³³ Dolayısıyla, Roma'nın mirasçısı olarak Balkanlarda doğan otorite boşluğunda siyasi, dini ve ekonomik bir birleştirici güç olarak ortaya çıkmıştır. Tabi ki bu ilerleyişin nedenleri arasında Balkanların içinde bulunduğu siyasi olarak bölünmüşlük, yaşanan ekonomik zorluklar ve hanedanlar arasındaki mücadeleler etkili olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bu çok yönlü kimliğini oluşturan temelde üç ana etken mevcuttur: birincisi Türk kimliği, ikincisi Sünni Müslüman olmaları, üçüncüsü ise Rumelili kimliğidir. Osmanlı İmparatorluğu, bu kimliklerin hepsini sentezleyerek dış politika anlayışını meydana getirmiştir. Kuruluş döneminden itibaren yapılan fetihlere, dış politika siyasetine baktığımız zaman rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Osmanlılar içe kapanık bir siyaset izlememişler, tam aksine son derece aktif ve Avrupa siyasetinde

³³ Oktay, *Modern Toplumlarda Savaş ve Barış*, s. 78.

belirleyici bir siyaset anlayışı benimsemişlerdir. Bunu yaparken de, İslam felsefesi ve Anadolu medeniyetlerinden miras aldığı gelenekleri göz ardı etmemiştir.

Müslümanlık, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış siyasetinde belirleyici olan en önemli unsurlardan bir tanesidir. Devlet, kendisini İslam devleti olarak tanımlarken, kontrol ettiği topraklar üzerindeki meşruiyetini dini kurumlara dayandırmaktadır. Bu yüzden, Osmanlı'nın klasik dönemde dünyayı algılama biçimi İslam siyaset felsefesi üzerine kuruludur ve *Dar'ül İslam* ve *Dar'ül Harb* olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu ayrım, kendisinden önceki İslam devletlerinde de bu şekildedir. Dar'ül İslam Müslüman idaresinde olan ve İslam'ın temel yasasına göre yönetilen toprakları ifade etmektedir.³⁴ Dar'ül Harb ise, İslam yönetiminin dışında kalan toprakları ifade etmek için kullanılmıştır.³⁵

Osmanlıların klasik dönemde yürüttüğü diplomasi ise tek taraflı, rakipleri karşısında askeri üstünlüğü olan ve karşı tarafa bahşeden konumundadır. Özellikle, Avrupa ülkeleri ile ilişkilerinde uzun yıllar boyunca hakîm konumda oldukları için kalıcı antlaşmalar yapmamayı ve sürekli ikamet elçisi bulundurmamayı tercih etmişlerdir. Şüphesiz bu üstünlük düşüncesinin altında askeri açıdan rakiplerine karşı baskın bir konumda olmalarının da etkisi vardır. Bu yönüyle, Roma İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu arasında benzerlikler vardır. Savaş alanındaki üstünlük beraberinde siyasi üstünlüğü de getirmektedir. Dolayısıyla, Osmanlı son dönemlerine kadar hiçbir ülkede sürekli ikamet elçisi bulundurmamış, gerekli gördüğü konularda geçici diplomasi ve temsil ile devletlerarası ilişkilerini yürütmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nda elçiler genellikle padişahların tahta çıkışlarını bildirmek, antlaşma metinlerini iletmek, diğer ülkelerle dostluk ilişkileri kurmak, soruları çözüme kavuşturmak gibi nedenlerle görevlendirilmişlerdir. Avrupa devletleri ise İstanbul'un fethinden hemen sonra İstanbul'da elçi bulundurmaya başlamışlardır. İstanbul'da ilk sürekli ikamet elçisi bulunduran devlet Venedik olmuştur. Bunu daha sonra 1475'te Polonya, 1497'de Polonya, 1497'de Rusya, 1525'te ise Fransa izlemiştir.³⁶

³⁴ Turan, *İmparatorluk ve Diplomasi*, s. 22-23.

³⁵ a. y.

³⁶ İskit, *Diplomasi*, s. 124.

2.3. OSMANLI'DA SÜREKLİ DİPLOMASİYE GEÇİŞ SÜRECİ

2.3.1. Sürekli Diplomasiye Geçiş Gerektiren Koşullar

17. yüzyıla gelindiği vakit, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşlarda uğradığı yenilgilerin yansıması antlaşmalarda ve diplomaside kendini göstermiştir. Artık diplomasi tek taraflı, ad hoc değil, *ad permanentum*dur.³⁷ Bu geçiş şüphesiz Osmanlı'nın kurulduğu temelleri derinden sarsacak ve *Batılılaşma*, *çağdaşlaşma* adı altında birçok alanda ıslahatların başlamasına neden olmuştur. Bu ıslahatlarla birlikte, başta askeri sistem ve yönetim, daha sonra sosyal hayat, müzik, mimari gibi alanlarda yenilikler uygulanıp, Batılılaşma faaliyetleri kendini göstermiştir.

Osmanlı diplomasinin geçirdiği dönüşümde etkili olan tarihsel kırılmalara bakacak olursak, 1606 yılında imzalanan *Zitvatoruk Antlaşması* bir ilki teşkil etmektedir. Bu antlaşma ile Osmanlı padişahı, Avusturya hükümdarını imparator olarak tanıdı ve onu kendisine eşit tutmayı ve bu şekilde muamele etmeyi kabul etmiş oldu.³⁸ Böylelikle, daha evvel Dar'ül Harb coğrafyasına fethedilecek topraklar gözüyle bakan, denklik verilmeyen, kralları kendi sadrazamına eş kabul eden Osmanlı, bir Avrupa devletinin hükümdarını kendisine denk kabul etmiş oldu. Ardından gelen 1683 *Viyana bozgunu* ve 1699 *Karlofça Antlaşması* da Osmanlı'nın Avrupa devletlerine karşı durumunu daha eşit seviyeye getirmiştir. Özellikle, Karlofça Antlaşması'nda Osmanlı ilk kez yenilen taraf olarak antlaşmayı imzalamak durumunda kalmıştır ve 1648'de Vestfalya'da inşa edilen Avrupa devletler sisteminin yavaş yavaş bir parçası haline gelmiştir. 1718 *Pasarofça* ve 1774'te imzalanan *Küçük Kaynarca Antlaşması* ile de Osmanlı kendine has diplomasisini artık yürütememeye başlamıştır. Neticede, Osmanlı başta İngiltere, Fransa ve Rusya gibi Avrupa'nın büyük devletlerinin arabuluculuğuna ihtiyaç duyma noktasına gelmiştir. Bu devletlerle 17. yüzyıldan itibaren çok uzun yıllar savaş ve ittifak hali devam etmiştir. Devam eden savaşlar

³⁷ Ömer Kürkçüoğlu, "The Adoption and Use of Permanent Diplomacy", A. Nuri Yurdusev (Ed.), *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?* içinde (131-151), (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004), s. 132.

³⁸ Ahmet Dönmez, "Osmanlı Devleti'nde Tek Taraflı Diplomasi Anlayışı ve Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Süreci", Mehmet Alaeddin Yalçınkaya ve Uğur Kurtaran (Ed.), *Osmanlı Diplomasi Tarihi Kurumlar ve Tatbiki* içinde (145-179), (Ankara: Altınordu Yayınları, 2018), s. 154.

yalnızca toprak kaybıyla sonuçlanmamış, aynı zamanda prestij kaybına da yol açmıştır. Osmanlı İmparatorluğu böylelikle eski taviz vermeyen diplomasi anlayışını terk ederek, denge siyasetini uygulamaya başlamıştır. Tabi ki bu diplomatik usullerin oturması bir anda gerçekleşmemiş, edinilen tecrübeler neticesinde Batı tarzı diplomasi zaman içerisinde benimsenmiştir.

Geleneksellik, modern devletler düzeni öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda hayli önemli bir yerdedir. İmparatorluğun kudretli padişahlarıyla övünülmesi, cihan hakimiyeti düşüncesi, kadim geçmişin izleri Avrupa karşısında üstünlük anlayışının temellerini oluşturmaktadır. Üstünlüğün kaybedilip siyasi ve ekonomik sorunların çıkmaya başladığı dönemde, çözüm arayanlar öncelikle eski kadim günlere dönmek gerektiğini vurgulamışlardır. Klasik sistemin ilgilenmediği, yetersiz kaldığı alanların başında Avrupa'dan yeterince haberdar olunmaması gelmektedir. Avrupa'ya dair bilgiler, gayrimüslimlerden ve ikincil kaynaklardan öğrenebilmektedir. Bu durum bilginin öneminin giderek arttığı bir dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nun çevresinde olup bitenler hakkında bilgi alması hususunda büyük bir eksiklik doğurmaktadır.

İlk Osmanlı elçilerinin özelliklerine bakacak olursak çoğunun ortak özelliğinin başarılı bürokrat, devlet adamları olmalarına rağmen iyi bir diplomasi eğitimi almadıklarını görmekteyiz. Osmanlı'da geç dönemlere kadar diplomat yetiştirecek bir kurum olmadığından, elçiler bu mesleğin inceliklerine tam olarak haiz olamamışlardır. Dolayısıyla, dönem içerisinde uluslararası ilişkileri okuyacak, ona göre hamleler geliştirecek, bulundukları ülke içerisinde diplomat ve yöneticilerle ilişkiye geçecek bilgi ve tecrübelerden eksik kalmışlardır.

Osmanlı'da Batılılaşma hareketleri başlayana dek Batı, Osmanlı'ya göre ötekini, İslam'ı yayacakları toprakları temsil etmektedir. 18. yüzyıla kadar Avrupa ile ticari ve siyasi ilişkiler devam etmiş ancak sosyo-kültürel ilişkiler sınırlı kalmıştır. Bu noktada Avrupa'nın daha çok gezilip görülmesi, geçici görevlerle Avrupa'ya giden sefirlerin izlenimleri, çıkmaza girilen bir dönemde çözüm olarak görülmüş ve zamanla toplumun tüm sosyal yaşantısını etkileyecek bir düzeye gelmiştir. Bunun kıvılcımını başlatan ilk elçiler, Avrupa'daki sosyal yaşantıdan etkilendikleri gibi, siyasal düşüncelerden de etkilenmişler ve Osmanlı'da ilk ıslahat hareketlerinin temellerini atmışlardır. İlerleyen yıllarda ise Batı, yalnızca daha yakından tanınmaya çalışılan bir öteki değil, Osmanlı

İmparatorluğu'nun gücünü yeniden tesis etmek için bir rol model olarak benimsenecektir.

2.3.2. Sürekli Elçiliklerin Açılması

Osmanlı'nın kuruluş ve yükseliş dönemlerinde çeviri ve tercümanlık işleri daima önemli bir yerde olmuştur. İlk dönemlerinden itibaren gayrimüslim topluluklarla, devletlerle ilişki içerisinde bulunan Osmanlı padişahları, dil bilen kimselere her zaman ihtiyaç duymuşlardır. Yabancı devletlere gönderilen elçilerin yanlarında daima tercümanlar bulundurulmuş ve İstanbul'da da kabul edilen elçilerin arzlarında da yine tercümanlardan yararlanılmıştır. Osmanlı'da Tercüme Ofisi'nin açılıp dil bilen tercüman ve devlet adamlarının yetiştirilmesi sürecine kadar, tercüme işlerine gayrimüslimler, en çok da Fenerli Rum aileler bakmaktadırlar. Özellikle, 18. yüzyıldan sonra İmparatorluğun diğer devletlerle ilişkilerinin artması nedeniyle tercüme işlerini yürüten kişilerin önemi daha da artmıştır. Çünkü, görüşmeleri yürüten kişiler aynı zamanda devlet sırlarına da haiz oldukları için, güvenilir kişilerden oluşması gerekmektedir. İskerletzâde ailesi, Fenerli Rum ailelerin önde gelenlerindendir ve İstanbul'un fethinden itibaren görev almışlardır. Bu aileden Aleksandr, on beş seneden fazla Divân'da yer alıp görev yapmış ve devlet meselelerine yakından tanık olmuştur. Ancak 1740 senesinde Avusturya ve Rusya ile yapılan antlaşmalar sırasında devlet sırlarını karşı tarafa söyleyip casusluk faaliyetinde bulunduğu için idamla cezalandırılmıştır.³⁹ Bu örnekte olduğu gibi, zamanla Rum ailelere olan güven azalmış ancak yeterli seviyede dil bilen yetişmiş eleman olmadığı için yeni bir kurumla devletin kendi tercümanlarının yetiştirilmesi gerçekleştirilmek istenmiştir.

Bu dil bilen tercüme elemanlarının yetişmesi için kurulan Tercüme Odası'nın açılmasında kırılma noktası, 1821 yılında gerçekleşmiştir. 1821'de Mora'da Rum isyanı çıkınca, Eflak ve Boğdan'daki isyancılara yazdığı mektupları ele geçirilen

³⁹ Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları), s. 17.

Dîvân-ı Hümâyûn tercümanı Constantine Mourouzi idam edilmiştir.⁴⁰ Daha sonra II. Mahmut, tercüme işlerinin yürütülmesi adına Bulgarizade Yahya Efendi'yi Mühendishanedeki görevinden alarak Tercüme Odası'nın başına getirmiştir. 1830'lu yıllara gelindiğindeyse, diplomasinin iş yükü artmıştı ve daha çok elemana ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu sebeple, yine II. Mahmut döneminde Avrupa'da açılan elçiliklere Tercüme Odası'ndan memurlar tayin edilmeye başlanmıştır. Diplomasi işlerinin yoğunluğunun artması alanda uzmanlaşmayı gerektirdiği için 1836 yılında II. Mahmut Dahiliye ve Hariciye Nezaretlerini kurmuştur. Bu yolla Reîsülküttaplık Hariciye Nezâreti'ne, Sadâret Kethüdâlığı da Dahiliye Nezâreti'ne dönüştürülmüştür.⁴¹

Hariciye Nezareti'nin ve Tercüme Odası'nın açılması, Osmanlı İmparatorluğu'nda dış işlerinde uzman kadronun oluşması açısından son derece önemlidir. Tercüme Odası ile Osmanlı artık kendi dil uzmanlarını yetiştirmeye başlamış ve burası Hariciye Nezareti'ne geçiş için önemli bir basamak teşkil etmiştir.⁴² Ayrıca, Batı dillerinin ve kültürünün öğrenilmesi, Avrupa'daki büyük şehirlere gidilmesi, burada yayınlanmış önemli yazarların eserlerinin okunması gelecekte ıslahatlara öncülük edecek kadroların bu kurumların içerisinde yetişmesini sağlamıştır.

Diplomatik temsil anlayışının öneminin kavranması, Avrupa'ya daimî elçiliklerin açılması ilk olarak III. Selim döneminde başlamıştır. III. Selim'in başlattığı yenilikler, şüphesiz sonrasında gelecek padişahları ve devlet büyüklerini etkilemiştir. 1789 senesinde III. Selim tahta çıktığı vakit, Osmanlı İmparatorluğu uzun yıllar süren savaşımlardan çıkmış ve ağır yenilgiler almıştır. Bu yenilgilerin sonucu yalnız toprak kayıpları olmamış, uzun süredir görmezden gelinen veya dikkate değer bulunmayan Avrupalı devletler karşısında üstünlük de yitirilmiştir. Neticesinde sorunların çözümü için çeşitli fikirler üretilmiş ve ıslahat girişimlerine başlanmıştır. Ancak Osmanlı'nın geleneksel yapısı, dini kurumların ve kuralların güçlü olması, ıslahat çalışmalarının toplumun her kesimini kapsayacak biçimde yapılamaması bu faaliyetlerin uygulamaya

⁴⁰ Ali Akyıldız, "Tercüme Odası," *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.40 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), s. 504-506.

⁴¹ Mehmet İpşirli, "Dahiliye Nezareti," *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.8 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), s. 414-416.

⁴² Hariciye Nezareti hakkında detaylı bilgi için bkz. Carter V. Findley, "Hariciye Nezareti," *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.8 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), s. 178-180.

konmasını ve kalıcılı olmasını olumsuz yönde etkilemiştir. Yeniliklerin bürokrat sınıf tarafından tepeden inme bir şekilde gerçekleştirilmeye çalışılması halkta karşılık bulmamış, tam tersine tepkilere neden olmuştur. Batıyla kurulan ilişkileri halkın yararlarının unutulması olarak değerlendiren, Osmanlı toplumunun içinden kaynaklanan bu itiş cumhuriyet devrine kadar sürecek Batılılaşma ile birlikte gelen bir etki-tepki mekanizmasının ilk örneğini teşkil eder.⁴³

III. Selim padişah olduktan sonra, imparatorluğun Avrupalı devletlere karşı içinde bulunduğu duruma çareler üretmek için bürokratlardan layihalar yazmalarını istemiştir. Birçok önemli devlet adamının yazdığı layihaların ortak özelliklerine baktığımız vakit, hepsinin askeri düzenin bozulduğuna, Yeniçerilerin artık eskisi gibi Avrupa'nın askeri gücüne karşı başarılı olamadığına ve ekonominin kötüye gitmesine vurgu yaptıkları görülmektedir.⁴⁴ Bu sebeple, III. Selim bozulan sistemin yeniden yapılandırılması işine ilk olarak askeriyeden başlamıştır. Avrupa tarzı yeni bir ordunun oluşturulması, bu yönde eğitim görmeleri sağlanmak istenmiş ancak halihazırda var olan Yeniçeri Ocağı kaldırılamamıştır. Bu noktada Osmanlı modernleşmesinin ilk örneklerinin düalist bir yapıda olduğunu söyleyebiliriz. Yeni kurumlar yavaş yavaş oluşturulurken eski kurumlar hemen kaldırılamamış ve devlet kendi içinde bir zıtlığı meydana getirmiştir.

III. Selim döneminde yapılan anlaşmalarda karşılıklılık ilkesi benimsenmiştir ve büyük güçlerin ara buluculuğuna ihtiyaç duyulmuştur. 1790 yılında Prusya ile yapılan ittifak antlaşması, gayrimüslimlerle yapılan ilk ittifak olmuştur.⁴⁵ Bu döneme kadar dini kaygılar gayrimüslimlerle anlaşma yolunda imparatorluk için bir hassasiyet olsa da devletin menfaatleri artık dini kaygılardan üstün tutulmaya başlanmıştır. Rusya ile savaş için Fransa ile ittifak yolları aranılırken Fransa'nın Mısır'ı işgali üzerine 1798 yılında Rusya ile ittifak yapılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu artık yeni yüzyıla girerken Avrupa siyasetinin prensiplerini benimsemiştir. Osmanlı karar mercileri denge siyaseti politikalarını uygulayarak imparatorluğu ayakta tutmaya çalışmışlar ve her ne kadar

⁴³ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi Makaleler IV* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), s. 13.

⁴⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (2 Cilt), c.1 (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2016), s. 367-370.

⁴⁵ Yurdusev, *Ottoman Diplomacy*, s. 132.

diplomasinin inceliklerine geç vakıf olsalar da bunları öğrenip, dünyada değişmekte olan sisteme ayak uydurmaya çalışmışlardır.

III. Selim'den sonra tahta çıkan II. Mahmut, amcasından devraldığı imparatorluğun içinde bulunduğu durumun farkında olup, ıslahatlara devam etmek düşüncesindedir. Bu sebeple, III. Selim'in kaldığı yerden askeri ve siyasi ıslahatlar yapmak için gerekli adımları atma kararı almıştır. Özellikle amcasının Kabakçı Mustafa İsyanı ile tahttan indirilmesinden etkilenmiş ve mevcut düzenin kesinlikle değişmesi gerektiği kanaatine varmıştır.⁴⁶ Yeniçerilerin savaşlardaki başarısızlıkları ve artan zorbalıkları da artık onlara güvenilemeyeceğini göstermiştir. Bu sebeple, Yeniçerilerin kışlası topa tutulmuş ve devleti birçok alanda zora sokan ocak kaldırılmıştır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından Asâkir-i Mansure-i Muhammediye adıyla Avrupa usulüne göre düzenlenmiş yeni ordu kurulmuştur.

II. Mahmut'un ıslahat ve merkezileşme politikaları, tıpkı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da gerçekleştirdiği gibi modern bir ordunun kurulması yoluyla merkezi devleti güçlendirmeyi amaçlıyordu.⁴⁷ II. Mahmut ayrıca, bürokrasinin de düzenlemeye ihtiyacı olduğunu görmüş ve bu nedenle de devlet memuriyetlerine birtakım düzenlemeler getirmiştir. Gerçekleştirilen düzenlemeler arasında en önemlileri ise 1836 yılında Dahiliye ve Hariciye Nazırlıklarının kurulmasıdır.

İmparatorluğun kurtuluşunun Avrupa'nın değerlerinde aranılması içerde fikir ayrılıklarına ve tartışmalara sebebiyet vermiştir. Tutucu kesimler yeniliklere sıcak bakmazken, gayrimüslim tebaa bu gelişmelerden oldukça memnun gözükmemektedir. Zaten yöneticiler tarafından memleketin yapısındaki değişim imparatorluğun bekası için tek seçenek olarak kabul edilmektedir. Ancak yanlışın, geri kalmışlığın sebebinin ne olduğu o dönemde de günümüzde de tartışma konusudur.

⁴⁶ III. Selim döneminde çıkan ve Boğaz Kaleleri Muhafızı Kabakçı Mustafa'nın adıyla anılan isyan. III. Selim'in yenilik hareketlerine karşı bir ayaklanmadır. III. Selim'in tahttan çekilmesiyle sonuçlanmıştır. Kaynak: Nezihe Araz, Hakkı Devrim, Safa Kılıçlıoğlu, "Kabakçı Mustafa ", *Meydan-Larousse Büyük Luğat ve Ansiklopedi*, c. 10 (İstanbul: Sabah, 1992), s. 314.

⁴⁷ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), s. 67.

Sâmiha Ayverdi'nin de dediği gibi, Kabahat, şark ruhunun kendisinde miydi? Yoksa şarkı sarmış olan cehâlette miydi? Güneşin ve karanlığın sağı solu olmadığı gibi, bilginin ve cehlin de ciheti, doğusu, batısı olamazdı.⁴⁸

Avrupalı devletler, Haçlı Seferleri ile Doğu'nun birçok zenginliğini keşfettiği gibi kültüründen de etkilenmiştir ve keşiflerini kendi özleriyle birleştirerek Rönesans'ın temellerini inşa etmişlerdir. Batılıların bu uyanışına Rönesans denmiştir ancak Osmanlı'nın uyanışına Batılılaşma ismi verilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı süreç, isimlendirmesinden de anlaşılacağı üzere, milli benliğin ve geleneklerin iflası ile sonuçlanmıştır. Sonucunda ise İmparatorluğun ihyası içinden çıkılmaz bir hal almaya başlamıştır. Bu konuda Avusturyalı meşhur diplomat Metternich, Osmanlı'nın mevcut kurumlarının yeni sistemin inşası için gerekli altyapıyı hazırlayamadığını belirtmiştir. Ayrıca Sultan Abdülaziz'e Türklüğünüzü kaybetmeyiniz, temel kanunları Doğu adet ve hallerine uymayan Avrupa devletlerini taklit etmeyiniz diye de tavsiyede bulunmuştur.⁴⁹ Ancak bu düşünceler, zamanla değerini yitirmiş; devlet kademelerindeki kişilerinde bilgi yetersizliği sebebiyle ıslahatların uygulanmasında sorunlar yaşanmıştır. Bununla birlikte, II. Mahmut'tan sonra da ıslahatlara devam edilmiş, 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 yılında Islahat Fermanı ile sorunlara çözüm üretilmeye çalışılmıştır.

Son dönem Osmanlı diplomasisini şekillendiren iç ve dış meseleleri incelediğimiz zaman aslında ilk sürekli diplomatik temsilciliklerimizin niçin başarısız olduğunu veya niçin yeterli verim alınamadığını da görmekteyiz. Dış politikaları ihtiyaçlara göre oluşturan bir kurum ve bunları uygulayacak iyi yetişmiş elemanların eksikliği bu dönemde Osmanlı diplomasisinin en önemli sorunlarından bir tanesini teşkil etmektedir. Özellikle Avrupa dillerinin bilinmemesi, tercüme işlerinde gayrimüslimlerden yararlanılması Avrupa'daki gelişmelerin takip edilmesini güçleştirmiştir. Gönderilen elçilerin yanında daima bir tercüman görevlendirilmiş ve çoğunlukla ilk temsilciler hariciye için nitelikli eleman yetiştirecek kurum olmadığı için içerde başarılı olmuş devlet adamlarından seçilmiştir. Daha sonra Tercüme Odası

⁴⁸ Sâmiha Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, c.2 (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2013), s. 765.

⁴⁹ E. P. Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, Serkan Özburun (Ed.) (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999), s.256.

(1821) ve Hariciye Nezareti'nin (1836) kurulmasıyla birlikte sistem karmaşası giderilip, nitelikli ve dil bilen hariciye elemanları meslek memurluklarında yükselerek görev yapmışlardır. Bu yolla çekirdekten yetişmiş ve dış temsilcilikte görev almış ilk diplomat 1872 yılında Atina'ya tayin olan Mahmut Esat Bey'dir.⁵⁰ 19. yüzyılda elçilerin dil bilmemesi bir yana, finansmanı da çok önemli bir sorun haline gelmiştir. II. Mahmut dönemine gelindiğinde imparatorluk yurtdışındaki elçiliklere finansman sağlamakta oldukça zorlanmış ve sefirler bulundukları ülkede zor durumlar yaşamışlardır. Sonuç olarak, ilk sürekli elçiliklerin açılmasının bir yarar getirmediği düşünülmüş ve birçok ülkedeki elçilikler kapatılmıştır. 1821 yılı ile 1832 yılları arasında elçilik faaliyetleri büyük ölçüde durdurularak neredeyse sıfıra indirilmiştir. Daha sonra Hariciye Nezareti'nin açılmasıyla birlikte, dış işlerin tek bir merkezden yönetilmeye başlanması, uzman kadroların yetişmesiyle birlikte Batı tarzı diplomatik usuller daha profesyonel şekilde uygulanmaya başlanmıştır. 1800'lerin sonuna gelindiğinde, diplomasinin önemi ancak kavranmış ve daha önce yaşanan başarısızlıkların sebebinin savaşlarda alınan mağlubiyetler, askeri sistemin bozuk olması, merkezin gücünün zayıflaması, idari teşkilatlanmanın eskimesi, ekonominin zayıflaması, devletin harcamalarının ve borçlanmalarının artması, dönemin gelişmelerinin yeterince takip edilememesi, bunları takip edip değerlendirecek uzman kişilerin eksikliği olduğu görülmüştür. Bu sebeple, diplomasinin bütün yönleriyle kavranması, Avrupa'daki gelişmelere dair bilgi toplamak ve merkeze rapor hazırlamak için yabancı dil öğrenilmesi son derece önemli hale gelmiştir. Bunları gerçekleştirecek olan kadrolarda Tercüme Odası içerisinde yetişerek Hariciye Nezaretinde görev almışlardır. Osmanlı düşünce dünyasının Batı'ya açılan kapısı olan bu kişiler, ileride Batılılaşma, çağdaşlaşma, modernleşme denilen hareketlerin de öncüleri olacaklardır.

⁵⁰ Sinan Kunalp, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri", İsmail Soysal (Ed.), *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç: Ankara, Türk Tarih Kurumu, 15-17 Ekim 1997: Sempozyuma Sunulan Tebliğler* içinde (113-127), (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları), s. 113.

3. JÖN TÜRKLER VE FİRARİLERİN PEŞİNDE BİR SEFİR: SALİH MÜNİR PAŞA

3.1. HUSUSİ HAYATI VE İLK GÖREVLERİ

Salih Münir Paşa, İstanbul Vefa’da büyük babasının konağında, bazı kaynaklara göre 24 Kasım 1859 yılında, bazı kaynaklara göreyse 24 Kasım 1857 yılında dünyaya gelmiştir.⁵¹ Soyu, baba tarafından III. Ahmet döneminde sadrazamlık yapmış olan Çorlulu Ali Paşa’ya dayanmaktadır.⁵² Babası, II. Abdülhamid döneminde Ticaret ve Nâfia Nazırlığı yapmış, birçok önemli görevde bulunmuş Mahmud Celaleddin Paşa’dır (1838-1899).⁵³ Annesi ise, Mahmud Celaleddin Paşa’nın ilk eşi Fatma Bidar Hanım’dır. İkinci kez evlenen Mahmud Celaleddin Paşa’nın üç oğlu daha vardır. Bunlar, önemli bestekârlardan Şemsettin Ziya Bey, Sivas eski mebuslarından Âtîf Esenbel ve Aziz Esenbel’dir.⁵⁴ Salih Münir Paşa, on dokuz yaşında iken Sultan

⁵¹ Salih Münir Paşa’nın doğum yılına dair farklı görüşler ve hayatı için ayrıca bkz. İbrahim Alaettin Gövsa, "Münir Paşa, Salih," *Türk Meşhurları Ansiklopedisi* (İstanbul: Yedigün Neşriyat, 1946), s. 267-268; Reşad Ekrem Koçu, "Çorlu (Salih Münir)," *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 8 (İstanbul: Koçu Yayınları, 1966), s. 4100; Ali Birinci, "Münir Paşa," Ekrem Işın ve İsmail Kara (Ed.), *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 2 (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), s. 330; Taha Toros, "Salih Münir Paşa'nın Kısa Biyografisi", İstanbul Şehir Üniversitesi Taha Toros Arşivi nr. 512203, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/22032/001512203006.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, [Erişim 22.02.2020]; Selahattin Güngör, "Münir Paşanın Kızı Nimet Hanım Anlatıyor", İstanbul Şehir Üniversitesi Taha Toros Arşivi nr. 512227, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/22164/001512227006.pdf?sequence=1>, [Erişim 24.02.2020].

⁵² Çorlulu Ali Paşa 1670 senesi civarlarında Çorlu’da doğdu, 1711 senesinde vefat etti. Silâhdarlık ve Sadrazamlık görevlerinde bulunmuş önemli devlet adamlarındandır. Daha fazla bilgi için bkz. M. Münir Aktepe, "Çorlulu Ali Paşa," *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.8 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), s. 370-371.

⁵³ Mahmud Celaleddin Paşa hakkında daha fazla bilgi için bkz. Mehmed Zeki Pakalın, "Mahmud Celaleddin Paşa," *Sicill-i Osmanî Zeyli, Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi*, c. 11 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008), s. 48-54.

⁵⁴ Azmi Özcan, "Mahmud Celâleddin Paşa," *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.27 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), s. 359-360.

Abdülaziz'in stkızı Avantıyar Hanım'la evlenmiş; Avantıyar Hanım iki sene sonra doğum esnasında vefat edince Manastır eşrafından Halil Paşazade Rıza Bey'in kızı Havva Cemile Hanım ile evlenmiştir.⁵⁵ Bu eşinden kızları Saliha Kâmuran Eldem ve Atiye Nimet Eğriboz, oğlu Mahmud Cemil Münir dünyaya gelmiştir. İkinci eşinin ölümü üzerine, aslen Fransız olan Fatma Hanım'la evlenmiştir (1925).⁵⁶ İkinci eşi Havva Cemile Hanım'dan biraz bahsedecek olursak, kendisini iyi yetiştirmiş, kültürlü ve zeki bir hanımefendi olduğunu söyleyebiliriz. Bir sefirin eşi olarak Paris'te yaşadığı dönem içerisinde, daima kendisini geliştirmeye çalışmış, hatta Fransız Marcel Proust'un romanında da kültürlü, müthiş öğrenme yeteneğine sahip, yüksek sosyeteye girecek kadar iyi donanıma sahip bir kadın figürü olarak bahsedilmiştir.⁵⁷

Salih Münir Paşa, babasının devlet erkânından olması ve tahsiline önem göstermesiyle birlikte, iyi bir eğitim almış ve kendisini farklı alanlarda yetiştirmiştir. İlk ve rüşdiye tahsilini, Vefa Rüşdiyesi'nde yaptıktan sonra Galatasaray Lisesi'ne girmiştir.⁵⁸ Burada zekâsı, çalışkanlığı ve letafeti ile hocalarının dikkatini çekmiştir. Salih Münir Paşa, Galatasaray Lisesi'nde Fransızca'yı da çok iyi öğrenmiş ve bu dilin inceliklerine vakıf olmuştur. Öyle ki, Fransızca'yı bir Fransız gibi sluplu yazıp, muzip bir şekilde konuşabilirdi. Ayrıca II. Abdülhamid, şehzadeliği döneminde Galatasaraylı bir hocadan Fransızca dersleri alırken, hocası, Abdülhamid'in Fransızca konuşup çalışması için Salih Münir'i Abdülhamid'in yanına götürmüş, bu sebeple sık sık bir araya gelmişler ve yakınlık kurmuşlardır. II. Abdülhamid ile olan yakınlıkları da bu döneme dayanmaktadır.

Eski Moskova sefiri Galip Kemali Söylemezoğlu'nun yazılarına baktığımız vakit, karakteriyle alakalı olarak, paşayı zarif endama sahip, son derece sevimli ve zeka dolu bakışlarıyla parlak bir şahsiyet olarak anlatmıştır.⁵⁹ Salih Münir Paşa, Galatasaray

⁵⁵ Birinci, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 2, s. 331.

⁵⁶ a. y.

⁵⁷ Marcel Proust'un romanının konusu ve Havva Cemile Hanım, Nilüfer Kuyaş'ın kitabında detaylıca anlatılmaktadır bkz. Nilüfer Kuyaş, *Başka Hayatlar* (İstanbul: Can Yayınları, 2012), s. 47-57.

⁵⁸ Aziz Esenbel, "Kardeşinin Kalemiiyle: Paris Sefiri Salih Münir Paşa", *Tarih Dünyası Dergisi*, c. 2, S. 15 (İstanbul 1950), s. 638-642.

⁵⁹ Galip Kemali Söylemezoğlu, "Salih Münir Paşa", İstanbul şehir niversitesi Taha Toros Arşivi nr. 512194,

Lisesi'ni bitirdikten sonra babası, onu İstanbul'da bir üniversite bulunmaması sebebiyle daha iyi bir eğitim alması amacıyla Fransa'ya göndermek istemiştir. Lakin, Sultan II. Abdülhamid, daha sonra gönderirim diyerek buna mani olmuştur. Bunun üzerine, hocalarından özel dersler alarak tahsiline devam etmiştir. Özellikle Ahmet Cevdet Paşa'dan⁶⁰ aldığı dersler ve Ahmet Cevdet Paşa'nın tarih notlarını temize çekmesi, Salih Münir Paşa'nın tarih bilgisinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca dönemin diğer bir önemli siması Ahmet Vefik Paşa'dan⁶¹ da hususi dersler almış, zekası ve çalışkanlığıyla paşanın gözüne girmeyi başarmıştır.

Salih Münir Paşa lise tahsilini bitirdikten sonra, henüz 15 yaşındayken Tercüme Odası'na girdi, ardından Amedi Odası'na geçti.⁶² Kardeşi Aziz Esenbel'in naklettiğine göre, rahat yetiştiğinden dolayı Bâbıali hayatına bir türlü uyum sağlayamamış ve buradan Ticaret Nezaretine geçiş yapmıştır.⁶³ 1879 ile 1887 yılları arasında Orman ve Maadin Nezareti, Orman ve Maadin ve Ticaret ve Ziraat Nezareti, Ticaret ve Nafia Nezareti mektupçuluklarından sonra, yine aynı memuriyetle yani mektupçulukla Hariciye Nezaretine geçmiştir.⁶⁴ Ayrıca, bu süre zarfında, Hariciye Nezaretine geçmeden evvel, Ahmet Vefik Paşa'nın Kalemi Mahsus Müdürlüğünü de yapmış ve bu önemli devlet adamının yanında tecrübelerinden istifade etmiştir.⁶⁵

<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/22070/001512194006.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, [Erişim 24.02.2020].

⁶⁰ 1822 senesinde Bulgaristan Lofça'da doğdu. Memleketinde medrese eğitimi almış ve 1839'da İstanbul'a gelmiştir. Farsça ve Fransızca'yı öğrenmiş ayrıca matematik ve felsefe alanında da kendisini geliştirmiştir. *Tarih-i Cevdet* yazdığı en önemli eserlerin başında gelmektedir. 1895'te ölümüne dek birçok önemli devlet görevinde bulunmuştur. Beş defa Adliye, üç defa Maarif, iki defa Evkaf, bir defa Dahiliye, bir defa da Ticaret ve Ziraat Nazırı olmuştur. Kaynak: İbrahim Alaettin Gövsa, "Ahmet Cevdet Paşa," *Türk Meşhurları Ansiklopedisi* (İstanbul: Yedigün Neşriyat, 1946), s. 19-20.

⁶¹ 1823 senesinde İstanbul'da doğmuştur. 1831 senesinde Mühendishane-i Berri-i Hümayun'a girmiş ve bu okulu bitirmeden 1834 senesinde babasıyla beraber Paris'e gitmiştir. Siyasi hayatına Londra Sefareti Başkatipliği ile başlamıştır. Daha sonra aynı vazifeyi Petersburg'ta ifâ etmiş ve bundan sonra da mühim vazifelerde görev almıştır. 1878'de Dahiliye Nazırlığı ile birlikte sadrazamlığa getirilmiştir. İki buçuk ay sonra azledilmiş ve 1882'de ikinci defa sadrazam olmuştur lakin iki gün sonra tekrar azledilmiştir. 1891 senesinde de vefat etmiştir. Kaynak: Gövsa, *a.g.e.*, s. 26-27.

⁶² Ahmet Dönmez, "Bir Son Dönem Osmanlı Diplomatinin Yükselişi ve Düşüşü: Salih Münir Paşa," *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 38, S. 65 (Ankara 2019), s. 169–195.

⁶³ Esenbel, *Kardeşinin Kalemiyle: Paris Sefiri Salih Münir Paşa*, s. 639.

⁶⁴ Birinci, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 2, s. 331.

⁶⁵ Esenbel, *Salih Münir Paşa*, s. 639.

Hariciyeye girmesiyle birlikte Salih Münir Paşa, yabancı temsilciler ve sefirlerle görüşme fırsatını yakalamıştır. Ayrıca, Fransızca'yı nükteli konuşması, esprili ve etkileyici karakteri ile yabancı temsilcilerin takdirini toplamıştır. Paşa, daha elçiliğine başlamadan evvel, bu vesileyle birçok yabancı devlet temsilcisi ile başarılı ilişkiler kurmuş ve iletişim ağını geliştirmiştir. Ayrıca, diplomasinin inceliklerinin ve öneminin farkına varıp, Avrupa diplomasinin nasıl işlediğini de görmüştür. Böylelikle, kişisel diplomasinin ne kadar önemli bir alan olduğu, Avrupalı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu karşısındaki üstünlüğü, geçmişte yaşanan başarısızlıkların sebebi meseleleri, Salih Münir Paşa'nın düşünce dünyasında şekillenmeye başlamıştır.

1895 senesinden sonra Jön Türklerin Paris'teki faaliyetlerinden huzursuzluk duyulmasından mütevellit, o tarihte Hariciye Başkatipliği vazifesini îfâ eden Salih Münir Paşa Padişah'ın hatırına gelmiştir. Paris büyükelçisi olarak atanmadan evvel kendi görevinin haricinde Avrupa elçileriyle özel temas ve görüşmelerde bulunan Salih Münir Paşa, o zamana dek dış işleri ve diplomaside bir hayli tecrübe kazanmıştır.⁶⁶ Uzun süre hariciyede önemli görevlerde yer aldıktan sonra, 1895 senesinde, Paris ve Berlin elçiliklerinden birine tayin edilmek istediğini Padişah'a yazılı surette bildirmiştir.⁶⁷ Bu tarihlerde Fransız Büyükelçisi Marki dö Montebelo da Padişah'ın huzuruna kabul olunduğunda Salih Münir Paşa'dan övgüyle bahsetmiştir. Padişah Marki dö Montebelo'nun bu takdir edici sözlerinin de etkisiyle kararını kesinleştirmiş ve 20 Aralık 1895 tarihinde Salih Münir'in henüz otuz altı yaşındayken, Paris Sefaretine Büyükelçi olarak atanmasına karar vermiştir.⁶⁸

3.2. ABDÜLHAMİD'İN İSTİHBARAT AĞI VE JURNALCİLİK

Osmanlı İmparatorluğu'nda istihbarat ve haber alma faaliyetleri, II. Abdülhamid döneminden önce daha pragmatik ve yönetenlerin eğilimlerine göre şekil almıştır. Özellikle dış istihbarat, rakip devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı siyasetleri

⁶⁶ a. y.

⁶⁷ COA, Y. E.E., 14/185, H. 03. 06. 1313 (M. 21. 11. 1895)

⁶⁸ *Sâlname-i Nezâret-i Hariciye* 3, (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1318), s. 181.

ve sahip oldukları güçlere odaklanmıştır.⁶⁹ Henüz profesyonelleşmenin olmadığı bu alanda, Eroğlu'nun da bahsettiği üzere, daha çok gönüllü casusluk ve muhbirlikle bilgi sağlanırken, II. Abdülhamid dönemindeyse tam olarak kurumsallaşmış bir yapı görmektedir.⁷⁰ İmparatorluğun 18. yüzyılın sonu, 19. yüzyılın başında ki mevcut sosyal, siyasal, ekonomik ve teknolojik durumu ve önceki dönemlerden devraldığı miras, II. Abdülhamid'in dönemini bir bilgi ve enformasyon devri haline getirecektir. Bilginin değerinin ve dolaşımının arttığı bu dönemde, diplomasiyle birlikte istihbarat ve haber alma faaliyetleri de gelişmiştir. Ayrıca, bu gelişmelerin gerçekleşmesinde, telgraf teknolojisinin de etkisi vardır.⁷¹ Telgraf ve haber alma teknolojileriyle birlikte, II. Abdülhamid, imparatorluğun her köşesine nüfuz etmiş ve etki alanını genişletmiştir.⁷²

II. Abdülhamid, saltanatının başlamasından kısa bir süre sonra, 14 Şubat 1878'de meclisi kapatır ve bu tarihten itibaren, daha otokratik bir yönetim tarzını benimser.⁷³ Bu yönetim tarzının ardında, tek bir nedenin var olduğu sanılmamalıdır. Nitekim II. Abdülhamid, Osmanlı İmparatorluğu'nun son devrinde, İmparatorluk tarihi boyunca en tehlikeli olayların vuku bulduğu bir dönemde tahta çıkmıştır. İmparatorluğun içinde ve dışında birden fazla tehdidin var olması, hiç şüphesiz yeni padişahın kuvvetli bir haber alma teşkilatına sahip olmasını gerekli kılmıştır. Bu doğrultuda, Yıldız Sarayı imparatorluğun yönetim merkezi haline getirilmiş ve Sultan'ın gücü Babıali karşısında ağırlıklı bir konuma gelmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda istihbarat uygulamaları daha önce ifade edildiği üzere ilk olarak II. Abdülhamid döneminde uygulanmamış olsa da bu dönemde, mevcut sistemin üzerine yeni bir sistem inşa edilmiştir. Özellikle, *hafiyelik* ve *jurnal* ile

⁶⁹ Emre Gör, *Abdülhamid Döneminde İstihbarat Mutlakıyetten Meşruiyete İmparatorluğun Haber Alma Faaliyetleri 1876-1909* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2019), s. 45.

⁷⁰ Haldun Eroğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Devleti'nin İstihbarat Stratejileri," *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 22, S. 34 (Ankara 2003), s. 11–33.

⁷¹ Konuyla alakalı daha detaylı bilgi için bkz. Serhat Küçük, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Teknolojik Değişim ve Dönüşüm: Elektrik Örneği" (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).

⁷² Türkiye'de posta ve telgraf sistemlerinin kuruluşu, gelişim süreci ve daha detaylı bilgi için bkz. PTT İşletmesi Genel Müdürlüğü, *Geçmişten Günümüze Posta* (Ankara: PTT Genel Müdürlüğü, 2007).

⁷³ François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), s. 119.

yönetimin en tepesindeki Sadrazamlardan, toplumun en alt tabakasındaki insanlara kadar herkes gözlenmiş, kontrol altında tutulmuş ve muhalifler tespit edilmiştir. Ayrıca, yeni kurulan bu düzen uluslararası gelişmelerin ve ilişkilerin de bir zorunluluğu olarak doğmuştur. Zira, Avrupa’da yayılan milliyetçi düşünceler, Osmanlı’nın sahip olduğu gayrimüslim nüfus, çok dinli ve kültürlü yapı ayrılıkçı düşünceleri tetiklemiştir. Padişah da imparatorluğun içinde bulunduğu şartları göz önünde bulundurmuş, imparatorluğun devamını sağlamak ve iktidarının meşruiyeti için ideolojik ve fiili birçok yola başvurmuştur. Fiili yolları, ağırlıklı olarak jurnalcılık ve hafiye ağı teşkil ederken, ideolojik boyutunu ise Selim Deringil’in ifadesiyle *kamusal sembolizm* teşkil etmektedir.⁷⁴

II. Abdülhamid’in iktidarının kamusal sembolleriyse temelde dört kategoriye ayrılmaktadır: birincisi kamusal binalardaki armalar, resmi müzik, törenler ve kamusal işler gibi, padişah/halifenin kişiliğinin kutsiyeti ile bağlantılı simgeler; ikinci olarak nişanlar, çeşitli değerli ziynet eşyaları; üçüncüsü dini açıdan simgesel maddeler ve dördüncüsü de resmi belgelerde yer alan dil sembolizmidir.⁷⁵

II. Abdülhamid, Osmanlı’nın dünyada giderek azalan gücü ve imparatorluğun yaşadığı kimlik bunalımını atlatmak amacıyla, bahsettiğimiz fiili ve ideolojik yöntemlere başvurmuştur. Böylelikle, 19. yüzyıl Osmanlı’sında *yeni geleneğin icadı*⁷⁶ gerçekleştirilmiş ve Sultan, tebaasını bu yeni gelenekler yolunda yönlendirip kontrol etmiştir. İstihbarat ağı da II. Abdülhamid’in toplum kontrol etme mekanizması içerisinde bu misyonu gerçekleştiren en önemli araçlardan biri olmuştur.

Hafiyelik, jurnal ve istihbarat II. Abdülhamid döneminin ruhunu yansıtmaktadırlar.⁷⁷ Bu sebeple istihbarat ağı, basite indirgenmemesi gereken bir konudur. Özellikle, bu ağın sadece Sultan’ın kişisel vehminden dolayı çıkmış olabileceği düşüncesi, dönemi

⁷⁴ Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002), s. 35.

⁷⁵ Deringil, *a. g. e.*, s. 34-35.

⁷⁶ Geleneğin icadı terimi, hızlı dönüşümlerin eski toplumsal kalıpları zayıflatması ya da yok etmesi, yeni geleneklerin icat edilip eskisinin yerini almasıdır. İcat edilmiş geleneklerde asıl önemli olan nokta ise bunların tarihsel süreç içerisinde çok uzun zamandır varmış gibi davranılmasıdır. Eric J. Hobsbawm ve Terence Ranger, *Geleneğin İcadı*, çev. Mehmet Murat Şahin (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006).

⁷⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi. VIII. Cilt, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), s. 265.

yanlış değerlendirmemize neden olabilir. Yine de II. Abdülhamid'in kuruntulu karakterinin, imparatorluğun içinde ve dışında olup biten her şeyden haberdar olma arzusu üzerindeki etkisi yadsınamaz. II. Abdülhamid'in bu özelliğinin ise Padişahlığından daha önce de var olduğunu, yani karakterinde olduğunu İbnülemin Mahmud Kemal⁷⁸ şöyle aktarmaktadır:

*“Cülusundan evvel Kâğad hane civarındaki çiftliğine gitdikçe akşam yemeğini orada yiyüb grubdan sonra seraya avdetinde -fürs lisanında mahir olmasından dolayı- «Acem Ali» namile yad olunan hocası Ali Mahvi Efendi ekseren beraber bulunarak «siz, fadıl bir zatsınız ve hocamsınız. İlme ve ta'lim hakkına riayet etmek isterim» diyerek onu arabaya sokar, kendi ata binerek maiyetindeki hademe ile arabanın arkasından uzakça gelirdi.”*⁷⁹

İbnülemin Mahmud Kemal, Sultan'ın vehmini ve bunu yapmasındaki maksadın, eğer bir suikast cereyan ederse bundan kaçınmak, saklanmak olduğunu ifade etmektedir.⁸⁰

II. Abdülhamid'in karakterinin yanı sıra, saltanatı boyunca yaşanan önemli hadiseler vehminin artmasına sebep olmuştur. Amcası Sultan Abdülaziz'in hal' edilmesi ve şüpheli şekilde ölümü, V. Murad'ın halen hayatta olması ve Çırağan Vakası⁸¹ yeni Padişah'ı daha şüpheli yapmıştır. Bu hadiselerinde etkisiyle insanlara karşı olan II. Abdülhamid'in insanlara karşı olan güvensizliği daha da artmıştır. Nitekim, Süleyman Kani İrtem bu konuda *“Korku! Sebepsiz, mantıksız, şifa bulmaz bir korku! Gördüğü, geçirdiği haller, vakalar onu etrafındakilerden, herkesten itimatsızlığa sevketti.”* diyerek, Sultan'ın kimseye itimadının olmadığını ortaya koymuştur.⁸² Dönemin bir

⁷⁸ İbnülemin Mahmud Kemal (1871-1957), son devir Osmanlı devlet adamları, şairleri, musikişinasları ve hattatları üzerine biyografileri ve tarih bilgisiyle tanınmış alim. Kaynak: Ömer Faruk Akgün, “İbnülemin Mahmud Kemal,” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.21 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), s. 249-262.

⁷⁹ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, c. 3 (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982), s. 1267.

⁸⁰ a. y.

⁸¹ Çırağan Vakası, akli dengesi bozuk olduğu sebebiyle tahta çıktıktan üç ay sonra ha'l edilerek Çırağan Sarayı'nda göz hapsinde tutulan V. Murad'ın, 20 Mayıs 1878 tarihinde Ali Suavi ve yandaşları tarafından tekrar tahta çıkarılmak istenmesi vakasıdır. Kaynak: Cevdet Küçük, “Çırağan Vak'ası,” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 8 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), s. 306-309. Ayrıca Ali Suavi ve vakayla alakalı daha fazla bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Ali Suavi ve Çırağan Sarayı Vak'ası,” *Belleten*, c. 8, S. 29 (Ankara 1944), s. 71-119.

⁸² Süleyman Kâni İrtem, *Abdülhamid Devrinde Haftiyelik ve Sansür: Abdülhamid'e Verilen Jurnaller* (İstanbul: Temel Yayınları, 1999), s. 6.

başka ismi Süleyman Tevfik'in hatıratında yer alan ifadeler de İrtem'in kanaatini destekler niteliktedir. Süleyman Tevfik, hafiyelik yapmaya karar verdiğinde şu sözleri aktarıyor:

“İstanbul'daki arkadaşları ele vermeyecek, dışarıdakilerin yaptığı şeyleri, hatta Abdülhamid'i korkutacak surette, birine beş katarak haber verecektim. Zaten hüncarın fikrini alt üst etmek, telaşa düşürüp şaşırtmak, korkutarak manevi kuvvetini kırmak, cemiyet tarafından yapılacak isteğe karşı baş eğmesini temin etmek...Zaten arkadaşların da istedikleri buydu.”⁸³

Yakınında bulunan kişiler tarafından sürekli vehmi artırılan, babasının *kuruntulu oğlum*⁸⁴ dediği II. Abdülhamid, saltanatının ilk yıllarından itibaren, iktidarını güçlendirmiş ve kurduğu istihbarat sistemi de memleketin her yanını adeta bir ağ gibi sarmıştır.

Üzerinden yıllar geçmesine rağmen, II. Abdülhamid'in yönetimi halen tartışmalara konu olmaktadır. Genellikle hizmetinde bulunmuş, olaylara şahitlik etmiş kişilerden edindiğimiz bilgiler, bize belli bir bakış açısı kazandırabilecektir. Ancak anlatıların yanlı olması hasebiyle yanlı değerlendirmelerde bulunmaktan kaçınmamız gerekmektedir. Bununla birlikte olumlu veya olumsuz kesin yargılara varmadan söyleyebiliriz ki, Abdülhamid'in devri onun şahsı demektir.⁸⁵ Yani II. Abdülhamid iktisadi, dini, sosyal, siyasal her konuda etkisinden söz ettirmektedir.⁸⁶ Bunu da toplumun her kesimine dahil olmuş ve yayılmış olan hafiyeleriyle gerçekleştirmektedir. Böylelikle, Sultan oluşturduğu geniş istihbarat ağıyla merkezi idaresinin güçlü olmasını sağlamış ve muhalif grupların tespit edilip, kontrol altına alınmasını kolaylaştırmıştır.

Jurnalcilik, hafiyelerle birlikte II. Abdülhamid döneminin bir diğer önemli denetim ve kontrol mekanizmasıdır. Hafiyelik yapanlar gibi, jurnalciler de toplumun her kesiminden olabilmektedirler. Jurnalcilik kavramı II. Abdülhamid'in geniş istihbarat

⁸³ Süleyman Tevfik (Özzorluoğlu), *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e: Elli Yıllık Hatıralarım* (İstanbul: DBY, 2011), s. 203.

⁸⁴ Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid'in Sırdaşı Tahsin Paşa'nın Yıldız Sarayı Hatıraları* (İstanbul: Yakın Plan Yayınları, 2017), s. 76.

⁸⁵ İsmail Müştak Mayakon, *Yıldız'da Neler Gördüm?* (İstanbul: Sertel Matbaası, 1940), s. 36.

⁸⁶ Mayakon, *a. g. e.*, s. 37

ağı içerisinde insanların gördüklerini, duyduklarını veya Sultan'dan fayda sağlayabilmek adına uydurdukları bilgileri Saray'a ulaştırmalarını ifade etmekte olup, günlük, gazete ve dergi anlamına gelen Fransızca *journal* kelimesinden alınmıştır.⁸⁷

II. Abdülhamid döneminde jurnalciliğin bu denli artmasındaki başlıca sebep ise, jurnal veren kimselerin, haber yanlış veya asılsız çıksa dahi cezalandırılmamasıdır. Sultan, kendisine gelen yüzlerce, binlerce evrakın büyük bir çoğunluğunun düzmece olduğunu bildiği halde göz atıp okumaktan kaçınmamıştır. Çünkü, belgelerin arasından birinin bile doğru olabilmesi ihtimalini hep göz önünde bulundurmıştır. Bu konuyla alakalı, Sultan, Tahsin Paşa'ya “*basiret emniyetin babasıdır; evvela basiret, sonra emniyet*” demiştir.⁸⁸ Ayrıca, II. Abdülhamid'in vehimli yapısı çok sayıda jurnal, istihbarat verilmesine neden olmuştur. Maiyetindeki yakınları ve paşalar da Sultan'ın bu vehmini körüklemeyi iyi bilmişler ve onu mütemadiyen şüphe içinde yaşatmışlardır.⁸⁹ Casusluğun adeta bir sanat haline dönüştüğü bu dönemde, kimsenin kimseye itimadı kalmamış, aile bireyleri bile birbirleriyle alakalı öyle inandırıcı jurnaller vermişlerdir ki, kimse bir araya gelip toplanmaya dahi cesaret edememiştir.⁹⁰ Bu nedenle, en alt kademedен, üst kademeye hemen hemen herkes Padişah'a sayısız jurnaller vermiştir. Özellikle, Sultan'ın otokratik gücünü korumak adına ödül, ihsan, nişan gibi yollara başvurduğu dönem içerisinde, pek çok kişi bu yolla kazanç sağlamaya çalışmıştır.

Salih Münir Paşa da memuriyeti sırasında Padişah'a yakın olmuş ve sahte jurnallere birçok defa şahit olmuştur. Kendisi, saraya gelen sayısız jurnallerin hepsinin, II. Abdülhamid tarafından okunmasa da jurnallerin çoğuna, her ihtimali değerlendirmek istemesi sebebiyle göz gezdirdiğini belirtmiştir. Tabi ki, Saray'a gelen bu jurnallerin hepsi ehemmiyetli değildir, birçoğu aslında Padişah'tan para alabilmek adına yapılmış asılsız ihbarlardan oluşmaktadır. Salih Münir Paşa, asılsız jurnallerin önemlilerinden biri olarak Mıgırdıç Efendi'nin sanatlı, romanvari jurnalini hatıratında örnek olarak

⁸⁷ Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 219.

⁸⁸ Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid'in Sırdaşı Tahsin Paşa'nın Yıldız Sarayı Hatıraları*, s. 76.

⁸⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Sultan II. Abdülhamid'in Ha'li ve Ölümüne Dair Bazı Vesikalar,” *Belleken*, c. 10, S. 46 (Ankara 1946), s. 705–749.

⁹⁰ İnal, *Son Sadrazamlar*, c. 3, s. 1277.

göstermiştir.⁹¹ Bu örnek II. Abdülhamid'in jurnal verenleri ve vehmini anlamak için önemlidir. Mıgırdıç Efendi, dedikodu toplamakta hünerli, söz söyleme sanatında başarılı bir kişidir. II. Abdülhamid, Mıgırdıç Efendi'yi, Ermeni fesat komitelerinin faaliyetleriyle alakalı bilgi toplamak adına Fransa'ya göndertmiştir. Daha sonra Salih Münir Paşa'ya, Yıldız'dan aldığı şifreli bir telgrafta Tahtaburunyan namında bir Ermeni sarrafın, Paris bankerlerinden Veliaht Reşad Efendi'nin kefaleti ile borç para almak üzere harekete geçtiği, Padişah'ın da bu olayla ilgili bilgilendirilmediği için teessüf ettiği bildirilmiştir. Salih Münir Paşa, bu yalanların sahibinin Mıgırdıç Efendi olduğunu hemen anlamıştır. Çünkü daha evvel Mıgırdıç Efendi, Tahtaburunyan'ı sıkıştırıp birkaç kere parasını almış ve son denemesinde de başarısız olmuştur. Daha sonra Salih Münir Paşa, yazdığı cevabında bu iddiaların asılsız olduğunu, kendisinin de bir süredir Osmanlı İmparatorluğu adına borç bulmak için gerek İstanbul'da gerekse Fransa'da çalıştığını ve Padişah'ın namına itibar etmeyen bankerlerin, bahsi geçen kişilere böylesine büyük bir meblağın binde birini bile vermeyeceklerinin aşıkâr olduğunu belirtmiştir.⁹²

Başka bir yalan jurnal hadisesinde de, Salih Münir Paşa'ya gelen telgrafta, Paris'te Ermeni komitasının malı olan bir apartmanda, Portakalyan namında birisinin II. Abdülhamid aleyhine konuşmalar yaptığından ve üç kıza el bombasıyla suikast eğitimi verildikten sonra, yemin ettirildiğinden bahsedilmektedir.⁹³ Yıldız, bu kişilerin derhal bulunup tahkikatın yapılması gerektiğini Salih Münir Paşa'ya iletmiştir. Salih Münir Paşa da, yaptığı resmi ve gayri resmi araştırmalardan sonra, bahsedilen civarda Ermenilere ait bir mülkün olmadığını, hatta Ermeni kiracı bile olmadığını öğrenmiştir. Dolayısıyla, Ermenilerin bir araya gelip toplanmalarının ve suikast girişimi için plan yapmalarının mümkün olmadığı kanaatine varmıştır. Toplanan kişiler olsa bile, araştırılan bina ve civarının, çoğunlukla eğlence yerlerinin bulunduğu bir mahal olduğunu ifade etmiştir. Salih Münir Paşa, bu journali de asılsız olarak nitelendirmiş ve merkeze kararını bu şekilde iletmiştir. Bu örnekte de gördüğümüz üzere, jurnaller her

⁹¹ Salih Münir Paşa (Çorlu), *Geçmiş Zamanlar: II. Abdülhamid Devri Osmanlı Diplomasisi, İstanbul ve Paris Hatıraları*, haz. Ali Birinci ve Selma Günaydın (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015), s. 394.

⁹² Salih Münir Paşa (Çorlu), *Geçmiş Zamanlar*, s. 395.

⁹³ Salih Münir Paşa (Çorlu), *a. g. e.*, s. 461.

zaman gerçeği yansıtmasa da başta Padişah'ı vehmini artırmaya yetmiş ve birçok defa, görevlileri benzer konularla meşgul etmiştir.

3.3.JÖN TÜRKLERLE MÜCADELEDE SALİH MÜNİR PAŞA

Machieveli'den sonra gelen Thomas Hobbes, John Locke ve Montesquieu'nun düşünceleri, Avrupa'da sosyal ve siyasal alanda aydınlanma felsefesinin temellerini oluşturmuştur. Dine dayanan bilgiden kopmayla birlikte daha deneysel olan pozitif bilimlerin gelişmesi insanların dünyayı algılama biçimlerini değiştirmiştir. Bu gelişmeler ışığında da sosyal ve siyasal ilişkilerin tümü adeta yeniden tanımlanmıştır.

18. yüzyıldan itibaren Avrupa hızlı bir dönüşüm geçirirken, bu değişim Osmanlı İmparatorluğu'na da yansımış ve Tanzimat Fermanı ile yeni bir dönem başlamıştır. Padişah'ı mülkün sahibi, tebaayı da kullar olarak nitelendiren eski sistem, Tanzimat Fermanı ile insanlara Avrupa usulü haklar getirmiştir.

“Bu fermanda tabii hukukun öne çıkardığı mülkiyet hakkının benzeri olarak zikredilen “emniyet-i can”, “mahfuziyet-i mal” ve “mahfuziyet-i ırz ve namus” gibi ifadelerle, ferdin haklarının korunması amaçlanmıştır.”⁹⁴

Aydınlanma felsefesinin izlerini taşıyan Tanzimat Fermanı'ndan sonra Kanun-ı Esasi'nin ilanı ile de aydın kesimin istediği meşruti yönetim tarzı getirilmiş ve siyasi iktidar Padişah'la meclis arasında paylaştırılmıştır. Böylelikle, sorunlar anayasal yöntemlerle çözülmeye çalışılmış; yüksek bürokratik sınıf toplumsal siyasal gelişmenin bu yolla olacağına inanmıştır. Lakin, Padişah ve meclisin bir arada olduğu bu ikili sistem, pek uzun soluklu olmamıştır. Yönetim sistemi tartışmaları, zamanla kendi iç dinamikleriyle beraber, yeni muhalefetin de yaratıcısı haline gelmiştir.

II. Abdülhamid'in, 1876'da ilan edilen Kanun-ı Esasi'yi yürürlükten kaldırması ve meclisi tatil ederek meşruti yönetime son vermesi, halk ve aydınlar üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştır. Başlarda kişisel olarak gelişen hürriyet ve meşrutiyet fikirleri,

⁹⁴ Fazlı Arabacı, “Osmanlı Modernleşmesinde Yeni Osmanlıların Din ve Siyaset Anlayışları,” *Dini Araştırmalar*, c. 2, S. 5 (Ankara 1999), s. 51–89.

meclisin kapatılmasıyla birlikte, insanları bu fikirlerin etrafında birleşmeye itmiş ve eleştirilerin başlangıcını oluşturmuştur. İmparatorluğun yönetim sistemine dair olan bu eleştiriler, bilhassa II. Abdülhamid'in yönetim tarzı, siyaseti ve şahsı üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu dönemde, Padişah'ın uyguladığı siyaset, içten içe kendi ötekisini oluşturmaya başlamış ve 1876'dan itibaren, Osmanlı muhalifleri kendilerini II. Abdülhamid yönetiminin karşıtı olarak tanımlamışlardır.

19. yüzyılın sonlarına gelirken, imparatorluğun yaşadığı bürokratik değişim, yeni aydın kesimin ortaya çıkmasına neden olmuş ve bu aydınlar siyasetten edebiyata birçok alanda, Batı tarzı düşüncelerden etkilenmişlerdir. Lakin, unutulmaması gereken önemli bir nokta, bu etkileşimin ve birçok alanda geleneksel yönetime karşı çıkışın, birkaç kişinin fikirleriyle birdenbire ortaya çıkmadığıdır. Bu yüzyıldaki gelişmeler, esasen, II. Abdülhamid döneminden önce gerçekleşen hadiselerin sonucunda ortaya çıkmış tarihsel gelişmelerdir.

Özellikle, meşruti rejime geçiş konusunda Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın azledilerek yerine Mütercim Rüşdü Paşa'nın getirilmesi, Midhat Paşa'nın Şuray-ı Devlet'e atanması, Abdülaziz'in hal' edilmesi ve sonunda Kanun-ı Esasi'nin ilan edilmesi süreci hazırlayan önemli olaylardır.⁹⁵

1895 senesi, İmparatorluğun içerisinde ve Avrupa'da Jön Türk muhalefетinin kuvvetlenmesi ve Ermeni olaylarının başlamasından dolayı önemli bir tarihtir.⁹⁶ Salih Münir Paşa da imparatorluğun iç meselelerinin uluslararası sorunlar haline geldiği böylesine önemli bir dönemde, Avrupa'nın en kritik merkezlerinden birisine büyükelçi olarak atanmıştır. Nitekim bu dönemde, Avrupa'ya birer birer firar eden kişiler, özellikle Paris, Brüksel, Cenevre gibi önemli başkentlere yerleşmiş ve basım yayın yoluyla faaliyetlerini gerçekleştirip, mücadelelerini Avrupa nezdinde hürriyet mücadelesi olarak sunmuşlardır.

1889'dan sonra *Jön Türkler* olarak adlandırılan ve *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin* mensubu olan kişilerin fikri kökenleri, esasen, muhaliflerin bir önceki jenerasyonu

⁹⁵ İlber Ortaylı, "Osmanlı Devleti ve Meşrutiyet," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 4 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), s. 953-961.

⁹⁶ Abdulhamit Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri / Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2016), s. 9.

diyebileceğimiz *Yeni Osmanlılara* dayanmaktadır. Yeni Osmanlılar ya da Jön Türkler denildiğinde ise akla ilk olarak, 1889'dan sonra, Meşrutiyet'in tekrar ilan edilmesi için faaliyet gösteren kişiler gelse de bu kavramlar, çoğu kaynakta, ilk kez Meşrutiyet'in ilanı için çabalayan Namık Kemal ve arkadaşlarını da kapsayıcı biçimde kullanılmıştır. Ayrıca, bu ilk jenerasyona *Genç Osmanlılar* da denilmektedir.⁹⁷ Genç kelimesiye, Fransızca *Jeune* kelimesinden kaynaklı kullanılmış ve İtalya'da feodaliteye karşı cumhuriyeti savunan Genç İtalya örgütünden etkilenilmiştir.⁹⁸ İlk muhalif fikirlerin amacı, temelde meşruti yönetime geçmek ve memlekette ıslahatlar yapılmasıdır. Ancak, bu fikirleri savunan kişiler, tek bir oluşumun çatısı altında birleşememiş, düşünce birlikteliği sağlayamamıştır. Bu nokta da, ilk muhalif grubun daha sonra gelecek muhalif gruptan farklı olan en belirgin özelliğidir.

Jön Türkler veya Genç Osmanlılar kavramları, birbirlerine yakın dönemde faaliyet göstermiş kişiler için kullanılmış olduğundan, bir anlam kargaşası yaratmaktadır. Bu bölümde, Jön Türkler kavramıyla 1889'dan sonra II. Meşrutiyet'i ilan etmek ve II. Abdülhamid'in rejimini sona erdirmek isteyen grup kastedilmektedir.

II. Abdülhamid'in, meclisi tatil edip daha otokratik bir yönetim anlayışı uygulamaya başlamasından, 1890'lı yıllara kadar geçen sürede kendisine olan muhalefet sindirilmiş gibi gözükmektedir. Ancak, bu yıllarda özellikle Mekteb-i Tıbbiye ve askeri okullarda yetişen gençler arasında, tekrardan rejim karşıtı fikirler yayılmaya başlamıştır. Öğrenci grupları hakkında yapılan soruşturmalar ve yargılamalar, ayrıca, birçok kişinin sürgüne gönderilmesi Padişah'ın aleyhine olan düşüncelerin tekrar kuvvetlenmesine neden olmuştur.

Padişah'ın otoritesine karşı bir cemiyet oluşturma fikrini, 1889 senesine değin götürebilmemiz mümkündür.⁹⁹ Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane öğrencilerinden İbrahim Temo'nun önderliğinde, Abdullah Cevdet, Mehmed Reşid ve İhsan Sükûti tarafından

⁹⁷ Sina Akşin, "Jön Türkler," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 3 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), s. 832-844.

⁹⁸ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki* (İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 2017), s. 46.

⁹⁹ M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), s. 173.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti 1889 senesinde kurulmuştur.¹⁰⁰ Başlarda tam olarak örgütsel bir yapıya sahip olmayan cemiyet, ilk yıllarını üye kazanmak ve basın yoluyla mücadeleyle geçirmiştir. Özellikle öğrenci grupları arasında, bir hayli hızlı yayılan cemiyetin fikirleri, zamanla hükümeti tehdit eder hale gelmiştir. Bunun üzerine tahkikatlar artırılmış ve bu fikirleri yayan öğrenciler, İmparatorluğun uzak köşelerine sürgüne gönderilmişlerdir. Padişah'ın yönetimine karşı olan fikirlerin yayılmasının engellenmesi için, muhaliflere karşı baskı ve basın yayın sansürü artmıştır. Çıkarılan her yazı, en ince ayrıntısına kadar incelenip, uygunsuz kelimeler tespit edildikten sonra da sansür uygulanmıştır.¹⁰¹

II. Abdülhamid döneminde kullanılmasından sakınılacak bazı sözcüklere bakacak olursak: millet, hürriyet, murat, reşat, vatan, isyan, ihtilal, yıldız, anarşi, meşveret, firar, hafiye, suikast ve daha birçok kelime kullanılması sakıncalı görülerek sansüre tabi tutulan kelimeler arasında yer almaktadır.¹⁰²

Cemiyetin düşüncelerinin, özellikle Avrupa'da yaygınlaşmasında ve hız kazanmasında, Ahmed Rıza'nın faaliyetleri son derece önemli olmuştur. Fransız İhtilali'nin yüzüncü yılı münasebetiyle açılan sergiyi ziyaret amacıyla, 1889 senesinde Paris'e giden Ahmed Rıza, yurda dönmemiş ve faaliyetlerini özellikle yayın yoluyla buradan sürdürmüştür. Ahmed Rıza, 1895 senesinde Doktor Nazım'ın Paris'te Jön Türk komitesine katılması teklifini değerlendirip uygun bulmuştur. Komitenin adı da yine kendisi tarafından *İttihat ve Terakki Cemiyeti* olarak kabul edilmiştir.¹⁰³ Cemiyetin ismi, tabi ki alelade seçilmemiştir. Katı bir pozitivist olan Ahmed Rıza daha Paris'e gitmeden, pozitivism ve Auguste Comte'un düşünceleriyle ilgilenmiştir. Paris'e intikal ettiğindeyse Pierre Laffitte'nin pozitivism derslerine dahil olmuştur.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Hanioglu, a. g. e., s. 174. Cemiyetin kuruluş tarihi hakkında farklı görüşler vardır fakat bunlara burada değinmeyeceğiz. Tezde daha çok cemiyetin fikirleri ve faaliyetleri üzerinde durulacaktır. Ahmet Bedevi Kuran'a göreyse cemiyet 1892 tarihinde kurulmuştur bkz. Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2000), s. 45.

¹⁰¹ II. Abdülhamid döneminde basına uygulanan sansürle alakalı daha nitelikli bir eser için bkz. Fatmagül Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür* (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2007).

¹⁰² Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018), s. 350.

¹⁰³ Muammer Göçmen, "Bir Jöntürk Aydını," *Osmanlı Ansiklopedisi: Tarih, Medeniyet, Kültür*, c. 7 (İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1995), s. 116-119.

¹⁰⁴ Ziyad Ebüzziya, "Ahmed Rızâ," *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.2 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), s. 124-127.

Bu düşünceler etrafında, cemiyetin düsturu da Auguste Comte'nun *ordre et progres* yani *nizam ve ilerleme* sözünden gelip, Meşveret gazetesinin¹⁰⁵ kapağında da yerini almıştır.¹⁰⁶ Ahmed Rıza, nizam kelimesini ittihatla değiştirmiş, terakki ile de hareketin ilerlemeci yönünü vurgulamıştır. İttihat ise, şüphesiz Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı etnik ve dini kimliklerden oluşan yapısının birlikteliğini savunmak adına konulmuş bir ibaredir. Bu şekilde, cemiyetin isimlendirmesinden yola çıkarak mahiyetinin ne olduğunu kavrayabilmekteyiz. Yani hareket, başta salt Türkçü ya da ayrılıkçı bir hareket olarak başlamamış, İmparatorluğun sorunlarına çare bulmak ve dağılmasını engellemek adına faaliyet göstermiştir. Bu dönemde muhalif hareketin ileri gelenleri, meclisin açılıp, herkesçe eşit bir sistem oluşturma yolunda kendilerine en büyük engel olarak Padişah'ın otokratik yönetimini görmektedirler. Ancak, bu düşüncelerin ve oluşturulmak istenen sistemin de ileride bahsedileceği üzere eksik yönleri ve belirsizlikleri mevcuttur.

Doktor Nazım'la görüşmesinden sonra cemiyetin başkanlığına getirilen Ahmed Rıza, örgütün en önemli yayın organı olan Meşveret'in basımına da Paris'te başlamıştır. Genel olarak, Meşveret'in içeriğini ve cemiyetin amaçlarını özetleyecek olursak:

Osmanlı İmparatorluğu'nda kuvvetler ayrılığının olması; bütün uyruklardan insanların kanun önünde eşitliği ve vicdan hürriyetinin sağlanması; yürürlükten kaldırılmış olan kanunların yürürlüğe girmesi; basın hürriyetinin sağlanması; intizam ve terakki.¹⁰⁷

Kısaca, İmparatorluğun birliği ve dağılmasının engellenmesi, hanedanın tahtta kalması ve adaletin sağlanması üzerinde durulan bir programları vardır. Meşveret ve komitenin faaliyetlerinin hız kazanmasıyla, Yıldız Sarayı oldukça tedirgin hale gelmiştir. II. Abdülhamid, Avrupalıların nezdinde yavaş yavaş bir özgürlük mücadelesine dönüşen bu hareket için, özellikle Paris sefiri Salih Münir Paşa aracılığıyla, Ahmed Rıza başta

¹⁰⁵ 1 Aralık 1895'ten 6 Mayıs 1898'e kadar otuz sayı, Fransızca nüshası da 1908'e kadar iki yüz iki sayı yayımlanan ve Ahmed Rıza tarafından Paris, Cenevre, Brüksel gibi merkezlerde bastırılan gazete. Kaynak: Azmi Özcan, "Meşveret," *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.29 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), s. 396-398.

¹⁰⁶ Muammer Göçmen, *Bir Jöntürk Aydını*, s. 118.

¹⁰⁷ Yusuf Hikmet Bayur, Fransızca Meşveret'in 15 Ağustos 1897 tarihli ve 41 sayılı nüshasındaki Genç Türkiye'nin Programı başlıklı yazıdan hareketle Jön Türklerin amaç ve programını açıklamıştır. Kaynak: Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi c.1 Kısım 1* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991), s. 258-260.

olmak üzere Jön Türkleri takip ve ikna girişimlerine hız vermiştir.¹⁰⁸ Salih Münir Paşa, bu tarihten itibaren ağırlıklı olarak, Avrupa'daki Jön Türk yayınları ve faaliyetleriyle ilgilenmeye başlayacaktır.

Avrupa'da muzır neşriyatla mücadele için, ayrıca, II. Abdülhamid'in Serhafiyesi Ahmed Celaledin Paşa Paris'e gönderilmiştir. Lakin Salih Münir Paşa kendisi Paris'te elçiyken Ahmed Celaledin Paşa'nın Jön Türklerle müzakereler için büyük yetkilerle buraya gönderilmesine içerlemiş gözükmektedir. Ahmed Bedevi Kuran'ın elinde bulundurduğu mektuplar ve belgelerden hareketle, Salih Münir Paşa ve Ahmed Celaledin Paşa'nın aralarındaki yazışmaları incelediğimizde, Salih Münir Paşa'nın bu faaliyetlerden hoşlanmadığını görebiliyoruz.¹⁰⁹ Bu mücadelenin asıl sebebinin ise, rekabetten kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Yayınlanmasıyla Avrupa'da Jön Türkler arasında ses getiren *Meşveret*'in yasaklanması, Saray için büyük önem teşkil etmektedir. Bu sebeple, ilk olarak Meşveret gazetesinin, yabancı postalarla dahi olsa yurda girişi engellenmiştir. Daha sonra ise, söz konusu gazetenin kapatılması için Paris'te bir hakaret davası açılarak, Meşveret'in Türkçe olarak basımının yasaklanması sağlanmıştır.¹¹⁰ Gazetenin yayınlanması hakkında yasağın, sadece Türkçe yayını için olması, Fransa'da kamuoyunun, Meşveret hakkındaki yasak hususunda hükümeti eleştirmesi ve hükümetinde bu baskılara dayanamamasından kaynaklanmıştır. Bu süreçte, M. Cassagnac ve M. Clemenceau gibi Fransız düşünürler, ayrıca *La Libre Parole*, *L'intransigent* gibi serbest düşünceli gazeteler hükümeti eleştirince, davanın seyri değişmeye başlamıştır. Davanın sonucunda Fransa hükümeti, kanunlara dayanarak, 12 Nisan 1896'da Meşveret'in yalnızca Türkçe yayını yasaklamıştır.¹¹¹ Gazeteyi

¹⁰⁸ Ahmed Rıza Bey'in muhalif fikirleri ve faaliyetleri Paris Sefareti tarafından sıkı bir şekilde takip edilip, Saray'a bildirilmektedir. Konferanslarda hürriyetperverane fikirler ileri sürüp, yabancı gazetelere de ara sıra makaleler yazdığından Paris Sefareti'ne bunların engellenmesi için tebligat yapılmıştır. Kaynak: COA, Y. A. HUS., 259/68, H. 13. 10. 1309 (M. 11. 05.1892).

¹⁰⁹ Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 64-76.

¹¹⁰ “Ahmed Rıza'nın, Paris'te ‘Meşveret’ adıyla çıkardığı muzır gazetenin, yabancı postalarla da gelirse toplatılması gerektiği.”, COA, HR. TH., 167/24, M. 12. 12. 1895; “Ahmed Rıza'nın Paris'te Meşveret namıyla neşrine başladığı risale-i muzırının girişinin engellenmesi esbabının istikmali.”, COA, BEO, 715/53563, H. 25. 06. 1313 (M. 13. 12. 1895); “Ahmed Rıza'nın Paris'te neşrettiği Meşveret Gazetesi'nin Türkçe matbu nüshalarının intişarının menedildiği.”, COA, Y. A. HUS., 351/61, H. 23. 11. 1313 (M. 06. 05. 1896).

¹¹¹ Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 44.

çıkaranların ve tahrik edici yazıları yazarların sınır dışı edilmesi için de Fransa hükümetine başvuruda bulunulmuştur ve davanın takibi için de İstanbul'dan Avukat Pedrelli Paris'e görevlendirilerek gönderilmiştir.¹¹²

Ahmed Rıza, sınır dışı edilmesi üzerine, gazeteyi Cenevre'ye nakletmiştir. Burada da gazetenin basıldığı matbaadaki Türkçe harflerin Padişah tarafından satın alınmasından mütevellit yayın yapılamamıştır. Daha sonra, Ahmed Rıza, Paris'te Fransızca yayın yapmaya başlamıştır. Salih Münir Paşa da, yasal yolları kullanarak gazeteyi tekrar yasaklatmanın yollarını aramaya başlamıştır. Esasen, merkezden de Salih Münir Paşa'ya sürekli bu yönde telkinler yapılmakta lakin Avrupa konjonktürü, Osmanlı İmparatorluğu tarafından muhalif görülen kişilerin fikir özgürlüklerinin sınırlandırılmasına müsaade etmemiştir. Salih Münir Paşa birçok kez başta Fransa'da ve İsviçre'de demokrasinin hüküm sürdüğünü, kanunlar çerçevesinde yargılama olmadan kişilere dokunulamadığını merkeze bildirmek durumunda kalmıştır.¹¹³ Bu sebeple Salih Münir Paşa, Meşveret'in Fransızca olarak da yayınının yasaklanması için, Paris'te *Seine* mahkemesine başvurmuştur.¹¹⁴ Mahkeme sonucunda ise Ahmed Rıza ve Halil Ganem'e çok cüzi miktarda, on altı frang kadar bir para cezası verilmiştir. Ayrıca, mahkeme heyeti, Sultan'a hakaret edici nitelikte görülen sözleri dile getirirken, mahkeme salonunda bulunan Jön Türkler, bu sözleri coşkuyla dinlemişler ve tezahüratta bulunmuşlardır.

*“...Paris Jön Türkleri, yargılamanın sonucunu «Yaşasın Fransa, Yaşasın Mahkeme, Yaşasın Jön Türklük, Sultan İktidardan Düşsün!» tezahüratlarıyla karşılayarak, kendilerinin siyasal sonları olarak düşünülen bir mahkemeden, muzaffer özgürlük savaşçıları olarak çıkmayı başarmışlardır.”*¹¹⁵

Fransız mahkemesinin verdiği bu ceza, Padişah'a muhalif olanların, faaliyetlerinin yavaş yavaş Avrupalıların dikkatini çektiğini ve mahkeme sürecinin, bir özgürlük mücadelesi gibi değerlendirildiğini göstermektedir. Öyle ki, Saray'ın Jön Türk

¹¹² Süleyman Kâni İrtem, *Yıldız ve Jön-Türkler: İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Gizli Tarihi* (İstanbul: Temel Yayınları, 1999), s. 125.

¹¹³ Esenbel, *Kardeşinin Kalemyle: Paris Sefiri Salih Münir Paşa*, s. 641.

¹¹⁴ Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 44.

¹¹⁵ Hanoğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, s. 268.

faaliyetlerini iyiden iyiye kontrol altına aldığı bu dönemde, Ahmed Rıza'ya baskı uygulama düşüncesi ters tepmiş, aksine onu İttihad ve Terakki'nin fiili lideri konumuna getirmiştir. Gazetesinin Fransa'da yasaklanması üzerine Ahmed Rıza, Meşveret'i Brüksel'e nakletmiştir. Fakat, Belçika hükümetince de gazetenin yayınlanması yasaklanmıştır.¹¹⁶ Ardından Belçika Kralı'nın emriyle Ahmed Rıza buradan da sınır dışı edilmiştir.

Avrupa'da bulunan firari Jön Türklerin faaliyetleri 1900'lere kadar duraksamış, fikir aşamasından icraat aşamasına geçmekte başarılı olamamıştır. Jön Türklerin Avrupa'daki faaliyetlerinin kısıtlanmasındaki bu başarıda, 1897 Osmanlı-Yunan harbinde galip gelen II. Abdülhamid'in, bu harp neticesinde artan prestijinin etkisi vardır. Padişah, İmparatorluğun güç durumunda olduğu bir dönemde önemli bir savaşı kazanarak, Avrupa'nın gözünde bir başarı elde etmiş ve Jön Türklerin faaliyetlerinin engellenmesine yönelik teşebbüslerini de böylelikle hızlandırabilmiştir. Ayrıca Jön Türkler, her ne kadar Padişah'a muhalefet konusunda hem fikir olsalar da, kendi aralarında mücadelenin fikri ve usulü hakkında birçok yönden ihtilaf içerisindeydiler. II. Abdülhamid, bu ihtilafı Avrupa'daki sefirleri yoluyla iyi kullanmayı bilmiş ve para, mevki, memuriyet yoluyla muhaliflerden bir kısmını yurda dönüp, Avrupa'da kendisi aleyhinde faaliyette bulunmaktan vazgeçirmiştir.

Cemiyetin içerisindeki kişilerin ihtilafa düştüğü noktalara bakacak olursak temelde felsefi görüşlerde farklılıklar olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle, cemiyetin önde gelen ismi Ahmed Rıza'nın pozitivist olması, dinsizlikle suçlanması bu ayrışmanın temel sebeplerindendir. Ahmed Rıza'nın yerinin sarsılması ve cemiyetin ayrışmasının diğer bir başlangıç noktası da çıkardığı *Mizan* gazetesiyle ilgi toplayan Mehmed Murad'ın 1895 senesinde Paris'e gitmesi olmuştur. Murat Bey'in, Paris'te Ahmed Rıza ile gerçekleştirdiği görüşmelerde, II. Abdülhamid yönetimine karşı mücadelede izlenilecek olan usul hususunda bir fikir birliğine varılamamıştır. Bu durumu iyi değerlendiren II. Abdülhamid, cemiyetin içerisinde gittikçe derinleşen çatlakları da fırsat bilerek, özellikle sefirler aracılığıyla siyasal ve ekonomik güç kullanarak

¹¹⁶ “Ahmed Rıza Bey'in Meşveret gazetesinin Türkçe kısmını tab için Brüksel'e gittiği fakat mezkur gazetenin Belçika'da tab ve neşrinin yasaklandığı.”, COA, Y. HUS., 378/4, H. 01. 06. 1315 (M. 28. 10. 1897).

muhalifleri ikna yollarına başvurmuştur. Başta Salih Münir Paşa ve Serhafiye Ahmed Celaleddin Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarıyla gerçekleştirdikleri görüşmelerde, cemiyet mensuplarının muhalif faaliyetleri bırakmaları koşuluyla affedileceklerini söylemişlerdir.

Ahmed Rıza'dan sonra Murad Bey'in de Paris'e gitmiş olması, diplomasi trafiğini sıklaştırmış ve Ahmed Celaleddin Paşa'nın faaliyetleri haricinde, Fransa hükümetine Paris Sefareti yoluyla da bu kişilerin ihracı için yasal başvurular yapılmaya başlanmıştır.¹¹⁷ Bu girişimler üzerine, Paris'te siyasal baskılara maruz kalan Murad Bey cemiyetin merkezini Cenevre'ye nakletmiş ve başına geçmiştir. Salih Münir Paşa da Ahmed Celaleddin Paşa'nın Cenevre'de Murad Bey'le yurda dönüş için gerçekleştirdiği görüşmeler esnasında, Murad Bey'in yurda dönüş şartlarının gerçekleştirildiği pazarlıklara dahil olmuş ve sefaret görevlisi Veli Bey vasıtasıyla tekliflerini sunmuştur. Ahmed Celaleddin Paşa'nın, Murad Bey ile gerçekleştirilen görüşmelerinden önce, Murad Bey Cenevre'ye vardığında bir umumi af ilanı görür. Salih Münir Paşa, kendi namıyla yayınladığı bu af ilanında, Ahmed Celaleddin Paşa'nın pazarlıklar için resmi bir sıfatının olmadığını, Jön Türklerin Ahmed Celaleddin Paşa ile yapılan görüşmelerin şartlarını kabul ederlerse, bu antlaşmanın herhangi bir geçerliliği olmayacağını belirtmektedir. Ayrıca af ilanında, kendisi Osmanlı İmparatorluğu'nun Paris Büyükelçisi olduğu için verilecek kararların kanun hükmünde olduğunu ve bunun dışında alınan kararların kanunların dışında kalacağını söylemektedir.¹¹⁸ Veli Bey'in, Salih Münir Paşa'nın emirleri doğrultusunda Murad Bey'le daha sonra gerçekleştirilen görüşmelerinde, Jön Türkler Büyükelçi'nin sözlerine hemen güvenmek istememişlerdir. Çünkü Salih Münir Paşa, Padişah'tan aldığı emirler doğrultusunda muhaliflerin yurda dönmeleri için her yola başvuruyor, birçok kimseyi de bu amaçta çeşitli yollarla sindirmeyi amaçlıyordu. Murad Bey, Veli Bey vasıtasıyla Salih Münir Paşa ile gerçekleştirdiği pazarlıklar sonucunda, gazeteyi tatil etmesi ve faaliyetleri durdurmaları mukabilinde başta iki- üç milyon frang talep

¹¹⁷ “Murad Bey'in ikna ile Dersaadet'e iadesi için gerekli teşebbüslerin yapılması ve Fransa'da bulunan sair firarilerin iadeleri için Fransa Hükümeti nezdinde uygun bir lisanla ifadede bulunulması.”, COA, HR. SYS., 1799/9, M. 12. 12. 1895.

¹¹⁸ Mizancı Murad, *Mücadele-i Milliye, Gurbet ve Avdet Devirleri* (İstanbul: Nehir Yayınları, 1994), s. 250.

etseler de, altı yüz bin frang üzerinde mutabık olmuşlardır. Teklif üzerine daha sonra Murad Bey arkadaşlarıyla durumu değerlendirmek için vakit istemiştir. Bir müddet mesele üzerine düşünen Murad Bey, daha sonra Ahmed Celaledin Paşa ile görüşmek üzere Contrexéville şehrine gitmiştir.¹¹⁹ Salih Münir Paşa, bu süre zarfında görüşmeleri bir an önce neticelendirmek niyetindedir. Zira, Avrupa'daki Jön Türk hareketini kontrol altında tutmak için Padişah'ı ziyaret ettiği her seferde, büyük miktarlarda paralar alıp dönmektedir. Hatta bu sebeplerden ötürü, 1908'de görevinden azledildikten sonra, devletin bütçesini keyfiyetine harcadığı gibi eleştirilere maruz kalmıştır.

Salih Münir Paşa ve Ahmed Celaledin Paşa'nın Jön Türklerle gerçekleştirdikleri görüşmelerin birçoğuna baktığımız vakit, Jön Türkler için maddi kaynak bulmanın aslında birincil amaç olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü büyük çoğunluğu yurtdışına kaçmış ve bu sebeple temelde geçimlerini sağlayacak düzgün bir işi olmayan, bu sebeple entelektüel faaliyetler ve casuslukla geçimlerini sürdürmeye çalışan kişilerdir. Otoriteye karşı mücadeleyle maddi kaynaklar olmadan gerçekleştirilememektedir. Zira Sultan gerektiğinde matbaaları satın alıp basın yoluyla muhalefeti engellemekte, gerektiğinde makam ve mevki vererek kişileri mücadelelerinden vazgeçirmektedir. Türlü hayallerle ve maceraperest duygularla Avrupa'ya, özellikle Paris'e kaçan bu kişiler gittikleri yerlerde geçimlerini dahi zor karşılamaktadırlar. Bu bilgileri özellikle hatıratlarda okuyabilmekteyiz. Yusuf Fehmi'nin Paris'e kaçışını ve orada yaşadıklarını anlattığı eserinde okuduğumuz üzere, Paris Büyükelçiliği'ne para kazanmak için casusluk, karşı-casusluk ve jurnal vermek suretiyle geçimini ve mücadelesini sürdürmeye çalıştığını görüyoruz.¹²⁰ Yusuf Fehmi, Paris'e vardktan sonra o sıralar cemiyetin başkanlığını yapan Ahmed Rıza ile tanışmış ve Jön Türkler adına Paris Büyükelçiliğine karşı-casusluk yaparak maddi gelir elde etmeye çalışmıştır. Paris'te karşı-casusluk faaliyetlerinde bulunmak nispeten kolaydır, çünkü sürekli yeni hadiseler gerçekleşmekte ve bunlar büyükelçilikten para alabilmek adına kolaylıkla koz olarak kullanılabilir. Yusuf Fehmi de Ahmed Rıza ile anlaşarak, Salih Münir Paşa'ya Ahmed Rıza ve cemiyet hakkında bilgi getireceğine dair söz

¹¹⁹ Mizancı Murad, *a. g. e.*, s. 256.

¹²⁰ Yusuf Fehmi, *Paris'te Türkler: Casusluk ve Karşı Casusluk* (İstanbul: Broy Yayınları, 1988).

vererek Paris Büyükelçiliği'nden gelir elde etmeye başlamıştır.¹²¹ Hatta Yusuf Fehmi, Salih Münir Paşa'yla gerçekleştirdiği ilk görüşmelerinde, Salih Münir Paşa'nın Ahmed Celaledin Paşa ile olan rekabetini bildiği için eğer kendisine hizmeti reddedilirse ona hizmet edebileceğine dair sözler sarf etmiştir. Bu örnekte olduğu gibi, II. Abdülhamid döneminde casusluk ve karşı casusluk faaliyetleri fazlasıyla artmıştır. Çünkü Padişah, aleyhine yapılması planlanan her hareketten haberdar olmak niyetiyle, ihsanlarını hafiyelelerden ve bilgi getirenlerden esirgememektedir. Bu da parasız kalan herkesin Osmanlı elçiliklerine başvurarak birbirleriyle alakalı asıllı, asılsız jurnal vermelerini tetiklemiştir. Hatta bu uygulama öylesine yayılmıştır ki Salih Münir Paşa'nın hafiye olduğu her yerde ilan edilmiş, Avrupa'ya kaçmış ve maddi olarak sıkıntıya girmiş pek çok kişi, bu yolla Paris'teki Osmanlı Büyükelçiliği'nden gelir elde etmeye çalışmıştır.¹²²

Salih Münir Paşa'nın yayınladığı tebliğ ve Ahmed Celaledin Paşa'yla Contrexéville şehrinde gerçekleştirilen görüşmelerden sonra, 20 Temmuz 1897 tarihinde Murad Bey İstanbul'a dönmesi için ikna oldu.¹²³ Bu anlaşma ile Murad Bey yayın yapmayı durduracak ve Padişah gerekli reformları yapmayı kabul edecektir. Lakin umulduğu gibi ne verilen sözler tutulmuş ne de reformlar gerçekleştirilmiştir. Bunlara ek olarak 1897 senesinde çoğu harbiye öğrencisi olan subayların yargılama sonucu ceza verilip sürgüne gönderilmesi Jön Türkleri giderek zayıflatmıştır. Murad Bey'in yurda dönüş kararı, Avrupa'da Jön Türklere indirilen ağır bir darbe olmuştur. Ahmed Rıza ise Padişah'ın bütün çabalarına rağmen yurda dönmeye ikna olmamış ve Murad Bey'in gidişinden sonra saygınlığını tekrar artırmıştır. Ayrıca Meşveret'i de tekrar yayına sokmuştur.

Avrupa'ya firar eden önemli muhaliflerden başka birisi de İzmirli Hocazade Ubeydullah Efendi'dir. Ubeydullah Efendi din adamı olması hasebiyle ve daha sonraysa Jön Türk hareketine katılmasıyla dönemin ilginç simaları arasındadır.

¹²¹ Yusuf Fehmi, Salih Münir Paşa'yla ilk görüşmelerinden sonra daha çok danışmanlarıyla görüşmeye başlamış ve Paşa tarafından huzura kabul edilmemiştir. Danışman Nabi Bey kendisine ay başına yüz frang, rapor başına da altmış frang alacağını belirtmiştir. Kaynak: Yusuf Fehmi, *a. g. e.*, s. 28.

¹²² Göçmen, *Bir Jöntürk Aydını*, s. 126.

¹²³ M. Şükrü Hanioğlu, "İttihat ve Terakkî Cemiyeti", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 23 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), s. 476-484.

Hüseyin Cahit Yalçın'ın deyişiyle, II. Abdülhamid'in iktidarından kaçan ve diyar diyar dolaşan bu maceraperest zât, hem şark kültürüyle yetişmiş hem de Amerika'ya kadar gidip İngilizce öğrenmiş çok yönlü bir kişiliktir.¹²⁴ Gittiği yerlerde Batı kültürüyle tanışmış, ruhen sarıklı-cüppeli ancak düşünce dünyasında hürriyet taraftarı olmuştur. Kimilerine göre Padişah'ı acımasızca eleştiren birisi olmuş, kimilerine göreyse kalemiyle Padişah'ın en büyük savunucusu olmuştur. Bu sebeple Paris'te bulunduğu süre zarfında yakından takip edilen isimlerin arasında yer almıştır. Salih Münir Paşa'da, Ubeydullah Efendi Paris'te iken sürekli temas halinde olup, yurda dönmesi için ikna girişimlerinde bulunmuştur. Ancak ikilinin aralarındaki sıkı ilişki ileride Salih Münir Paşa'ya da Ubeydullah Efendiye de eleştirilerin gelmesine neden olacaktır. II. Abdülhamid'in saltanatının sona ermesinden sonra onun yakın adamlarından olan Salih Münir Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları tarafından hedef olmuş ve yurda dönmemiştir. Ayrıca başka bir kısım tarafından da Paris'te Ubeydullah Efendi ve diğer Jön Türkleri el atından destek verdiği ve muhafaza ettiği gerekçesiyle de hakkında yazılar yazılmıştır.¹²⁵ Bu konuda kardeşi Aziz Esenbel yıllar sonra kaleme aldığı gazete yazısında Salih Münir Paşa'nın Paris'te Jön Türkleri himayeden çekinmediğini, özellikle Ubeydullah Efendi'yi Büyükelçilikte muhafaza ettiğinden bahsetmektedir.¹²⁶ Hatta, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra İzmir Mebusu olan Ubeydullah Efendi'ye kürsüde konuşma yaparken bir milletvekili,

*“İn oradan, sus. Sen Münir Paşa'nın adamısın, diyerek bağırması; Ubeydullah Efendi de, ben buraya Münir Paşa'nın adamı değilim demek için çıkmış değilim, cevabını vermiştir.”*¹²⁷

¹²⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, “Tanıdıklarım: Ubeydullah Efendi”, İstanbul Şehir Üniversitesi Taha Toros Arşivi nr. 517309, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/32061/001517309006.pdf?sequence=1> [Erişim 09.06.2020].

¹²⁵ Salih Münir Paşa'ya yapılan eleştirilerde aslında Paris'te Jön Türkleri hükümet aleyhinde desteklediği ve Padişah'tan bu yönde büyük miktarlarda paralar alarak kişisel menfaat peşinde koştuğu iddia edilmektedir. COA, Y. E. E., 15/137, H. 25. 04. 1323 (M. 30. 05. 1905).

¹²⁶ Aziz Esenbel, Salih Münir Paşa ve Ubeydullah Efendi'nin sabah akşam sefarette beraber yemek yediklerini hatta Paris'te tahsilde bulunurken Türkçesini Ubeydullah Efendi'den öğrendiğinden bahsetmektedir bkz. Esenbel, *Kardeşinin Kalemiyle: Paris Sefiri Salih Münir Paşa*, s. 642.

¹²⁷ a. y.

Salih Münir Paşa'nın Jön Türk oluşumu ve kişileriyle sefirliği süresince yakın ilişkide olduğunu bu şekilde görmekteyiz. Ancak, bu davranışları Padişah'ın aleyhinde bir örgütlenmeye direkt olarak yardım etmek, kişisel çıkar sağlamak olarak değerlendirilmemelidir. Salih Münir Paşa, Paris gibi önemli bir merkezde sefirlik görevini ifa ederken, Ubeydullah Efendi gibi birçok muhalif kişiyle yakınlık kurmuş, bir yandan da göz önünde tutmaya çalışmıştır.

Salih Münir Paşa, yurtdışındaki firarilerin yurda dönmesi için çalışırken, özellikle maddi yöntemlere başvurmaktan çekinmemiştir. Ubeydullah Efendi de Paris'ten elli lira harcırahını alarak ve Bulgaristan'daki borçları ödenerek Paris'ten İstanbul'a hareket etmiştir.¹²⁸ Bunun gibi örneklerin yanı sıra, Salih Münir Paşa genel af adıyla bir ağ kurmuş ve Jön Türklerden memlekete döneceklerle memuriyet, öğrenimine devam etmek isteyenlere maaş vaatlerinde bulunmuştur.

Salih Münir Paşa, aynı zamanda İsviçre'de de faaliyetlerini sürdüren Jön Türklerle de mücadele etmektedir. İsviçre'de polisin Jön Türkler ve Ermeniler hakkında soruşturma başlattığı sırada Salih Münir Paşa, sarayın talimatları üzerine *Osmanlı* gazetesi ve *Beberuhi* dergisinde yayınlanan çeşitli makalelerin Fransızca çevirilerini hazırlamıştır. Bu çevirileri de Paris'teki İsviçre Büyükelçiliği'ne sunmuş ve Abdullah Cevdet, İshak Sükûti ve Mustafa Refik hakkında, Padişah'a hakaret ettiği ve şantajcılık yaptıkları gerekçesiyle sınır dışı edilmelerini talebinde bulunmuştur.¹²⁹ İsviçre polisi de konuyla alakalı soruşturma başlatmıştır. Ardından, Paris'teki yayınların tamamen yasaklanması için de Fransız yetkililere başvurulmuştur. Fransa hükümeti ise Türkçe neşriyatın yasaklanmasının yeterli olduğunu belirtmiş ve sadece hükümetlerini eleştiriyorlar diye herkesi sınır dışı edemeyeceklerini söylemişlerdir.¹³⁰

Avrupa'da Murad Bey'in yurda dönüşünden sonra zayıflayan Jön Türk muhalefeti için başka bir dönüm noktası, II. Abdülhamid'in eniştesi Damat Mahmud Celaleddin Paşa'nın Avrupa'ya firarı olmuştur. Paşa'nın Avrupa'ya firarı, kontrol altına alınan

¹²⁸ COA, Y. E. E., 15/69, H. 17. 03. 1316 (M. 05. 08. 1898).

¹²⁹ M. Şükrü Hanioglu, *The Young Turks in Opposition* (New York: Oxford University Press, 1995), s. 125.

¹³⁰ Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, s. 312.

muhalefeti tekrar canlandıracak ve oğlu Sabahaddin'in girişimleriyle dağınık bir şekilde faaliyet gösteren Jön Türkleri ilk defa bir kongrede tek çatı altında toplayacaktır.

Damat Mahmud Celaleddin Paşa, II. Abdülhamid'in nazarında önemli ve itimat ettiği bir kişidir. II. Abdülhamid ile Mahmud Celaleddin Paşa, Saraya gelen evrakları beraberce okuyup değerlendirir, hatta hemen hemen her gün beraber yemek yemektirler. Daha sonra Mahmud Celaleddin Paşa, Hacı Bekir Efendi meselesi¹³¹ yüzünden görevinden azledilince ve Padişah'a karşı gücenmiştir. Padişah da kendisinin bahsedilen olaylarla alakası olmadığını anladığında eski dostluğunu canlandırmak için Evkaf Nezareti'ni vermek istemiş ancak Mahmud Celaleddin Paşa bu teklifi kabul etmemiştir.¹³² Bu teklifi kabul etmeyen Paşa, görevden azledildiği 1 Ağustos 1878 senesinden 1899 senesine kadar konağında inzivaya çekilmiş ve damatlık maaşıyla geçimini sürdürmüştür.¹³³ Bu süreçte devletin idari mekanizması, iç ve dış siyasetiyle alakalı Sultan Abdülhamid'e layihalar sunmaya başlamıştır. Ancak Padişah bu layihalarla ilgilenmemiş ve Mahmud Celaleddin Paşa'ya verdiği cevabında, uzun süredir devlet işleri içerisinde olmadığından, meseleleri iyi değerlendiremeyeceğini ve devlet işlerine karışmaması gerektiğini söylemiştir.¹³⁴ Yaşanan gelişmelerin üzerine Damad Mahmud Celaleddin Paşa, oğulları Sabahaddin ve Lütfullah'ı da alarak, Avrupa'ya gitmeye karar vermiştir. Gerekli hazırlıkları gerçekleştirdikten sonra da Georgie isimli gemiyle İstanbul'dan kaçmışlardır.¹³⁵

Mahmud Celaleddin Paşa Paris'e geçtikten sonra, fazla kalamayıp buradan hareketle Cenevre, Londra ve Kahire'ye geçmiştir. Daha sonra rahatsızlanınca istirahat için Roma'ya, rahatsızlığı artınca da Brüksel'e geçmiştir. Salih Münir Paşa'da gelişmeleri

¹³¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Damat Mahmud Celaleddin Paşa'nın kahyası Hacı Bekir Efendi'nin de V. Murad'ı tekrar tahta çıkarmak için girişimde bulunan K. Skaliyeri- Aziz Bey Komitesi'ne dahil olduğundan bahsetmiştir. Padişah'ın itimat ettiği adamlardan olan Mahmud Celaleddin Paşa bu gerekçeyle görevinden azledilmiştir. Kaynak: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "V. Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi," *Belleten*, c. 8, S. 30 (Ankara 1944), s. 245-329.

¹³² Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 83.

¹³³ Ali Akyıldız, "Mahmud Celaleddin Paşa, Damad," *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. Ek-2, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), s. 175-177.

¹³⁴ Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 84.

¹³⁵ COA, Y. PRK. ASK., 157/7, H. 13. 08. 1317 (M. 06. 12. 1900).

yakından takip eden kişilerin başında gelmektedir. Mahmud Celaleddin Paşa'nın rahatsızlığının iyice arttığını öğrenen Salih Münir Paşa, durumu Yıldız Sarayı'na haber vermiştir.¹³⁶ II. Abdülhamid durumdan haberdar olduğu vakit Mahmud Celaleddin Paşa'nın özel bir trenle derhal İstanbul'a nakledilmesi Salih Münir Paşa'ya emretmiştir. Paris sefiri emir üzerine hasta yatağında son zamanlarını yaşayan Mahmud Celaleddin Paşa'ya kendisinin İstanbul'a dönmesinin gerekliliğini anlattı. Hastalığından ötürü son derece yorgun olan Mahmud Celaleddin Paşa'ya sessiz kalıp bir cevap vermeyince, Salih Münir Paşa bunu kabul ettiği manasında algılayıp Paşa'nın yurda dönüşü kabul ettiğini merkeze iletmiştir.(Kuran 2000) Ancak Prens Sabahaddin, Salih Münir Paşa'nın girişimleri öğrenince Brüksel'e gitmiş ve babasına Salih Münir Paşa'nın Avrupa'da Jön Türk hareketine nasıl zarar verdiğinden bahsetmiş ve Mahmud Celaleddin Paşa'da bir kez daha II. Abdülhamid'in rejimi sürdükçe yurda dönmeyeceğini ilan etmiştir. Bu açıklamalarından kısa bir süre sonra Mahmud Celaleddin Paşa 17 Ocak 1903 senesinde Brüksel'de vefat etmiştir.¹³⁷

Mahmud Celaleddin Paşa'nın vefatı üzerine yaşanan gelişmeler, sağlığında yurda dönmeyen Paşa'nın cenazesinin geri getirilmesi çabaları Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa arasında bir diplomatik kriz haline gelmiştir. Saray Paşa'nın cenazesinin derhal İstanbul'a getirilmesini isterken, oğulları Sabahaddin ve Lütfullah buna izin vermeyip direnmişlerdir.¹³⁸ Mahmud Celaleddin Paşa'nın cenazesi bir diplomatik kriz haline dönüşünce Paris sefiri Salih Münir Paşa, cenaze Brüksel'de olduğu için Paris'e nakli gerçekleştirilirse İstanbul'a daha kolay gönderilebileceğini merkeze iletmiştir. Bunun üzerine Sadrazam Mehmed Ferid Paşa da Brüksel'de olan cenazenin Paris'e nakli için gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini Fransa'nın İstanbul Büyükelçisine tebliğ etmiştir.¹³⁹ Cenazenin İstanbul'a nakli uzun süre Osmanlı İmparatorluğu'nun uğraştıran bir mesele haline gelirken, Salih Münir Paşa bu süreçte aktif rol oynamıştır.

¹³⁶ Nezahet Nurettin Ege, *Prens Sabahaddin, Hayatı ve İlmi Müdafaaaları* (İstanbul: Güneş Neşriyat Fakülteler Matbaası, 1977), s. 26.

¹³⁷ Ali Akyıldız, Mahmud Celaleddin Paşa, Damad.

¹³⁸ "Brüksel'de vefat eden firari Damad Mahmud Paşa'nın naşının mahkeme kararı beklenilmeksizin acilen Dersaadet'e getirilmesi zımında sonuç alıcı şifahi teşebbüsatta bulunulması hususunun Paris Sefareti'ne bildirilmesi ve Dersaadet'teki Fransa sefiriyile görüşülmesi." COA, BEO, 2000/149997, H. 01. 11. 1320 (M. 30. 01. 1903).

¹³⁹ "Brüksel'de vefat etmiş olan Damad Mahmud Paşa'nın cenazesinin Dersaadet'e getirilmesi." COA, Y. A. HUS., 440/46, H. 23. 10. 1320 (M. 23. 01. 1903).

Paris'te sefirlik görevini ifa ettiği süreçte, cenaze ve Mahmud Celaleddin Paşa'nın oğullarının yurda geri döndürülmesi için sürekli merkezden emirler gelmektedir. Sadrazam Mehmed Ferid Paşa, Paris Sefaretine tekrardan mesele için görev vermiştir.¹⁴⁰ Fakat Mahmud Celaleddin Paşa'nın oğulları Sabahaddin ve Lütfullah'ın itirazları neticesinde cenaze İstanbul'a nakledilememiştir. Mesele Padişah'ın istediği gibi çözülemeyince mahkemeye intikal ettirilmiştir. Ancak Fransa'nın yetkili makamları yargının kararının daha önemli olduğunu belirtmiş ve mahkeme kararının bağlayıcılığını öne sürmüşlerdir.¹⁴¹ Sonuç olarak Mahmud Celaleddin Paşa'nın cenazesi 30 Ocak'ta Paris'te Pere la Chaise kabristanlığındaki Türk mezarlığına defnedilmiştir.¹⁴² Paşa'nın vefat haberi Jön Türkleri büyük yasa boğarken, Ahmed Rıza'nın Paşa'nın kabri başında sarf ettiği sözler bu üzüntüyü çok iyi yansıtmaktadır:

*“Memleketimizde birleşmeği ümid ederken bir gün böyle bir kabristanda toplanacağımız ve bu nâşı hürriyet nakşın karşısında kemâli hüzn ve ihtiramla saf bağliyacacağımız hatırıma gelmezdi.”*¹⁴³

Yaşanılan gelişmelerin ardından Mahmud Celaleddin Paşa'nın cenazesi meselesi basit bir nakil meselesi olmaktan çıkmış, Osmanlı ile Avrupa siyaseti arasında bir diplomatik çıkmaza girmiştir. Esasen mesele Padişah'ın akrabalık bağının bulunduğu bir kişinin cenazesi meselesi değil, kendisine muhalif ve muhalefetin sembolü haline gelmiş bir kişinin cenazesinin dahi olsa Avrupa'da kalmamasıdır. Bu sebeple II. Abdülhamid her ne şekilde olsun cenazenin İstanbul'a getirilmesi için Salih Münir Paşa'ya bütün diplomatik kanalları zorlaması için yetki vermiştir. Ancak Sabahaddin ve Lütfullah Beyler cenazenin İstanbul'a getirilmesine halen izin vermemektedirler.¹⁴⁴ Salih Münir Paşa da Fransa'da kanuni ve siyasi bütün yolları araştırıp başvurmasına rağmen bir netice alamamaktadır. Fransız yetkililerse Paris sefirine Fransa'da yargının

¹⁴⁰ “Damad Mahmud Paşa'nın vefatı üzerine Fransa'daki iki oğlunun Dersaadet'e dönmeleri hususu.” COA, Y.A. HUS., 440/63, H. 25. 10. 1320 (M. 25. 01. 1903).

¹⁴¹ COA, Y. A. HUS., 440/81, H. 26. 10. 1320 (M. 26. 01. 1903).

¹⁴² Ege, *Prens Sabahaddin, Hayatı ve İlmi Müdafaaaları*, s. 31.

¹⁴³ Cemal Kutay, *Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamit, İttihad ve Terakki* (İstanbul: Tarih Yayınları, 1964), s. 162.

¹⁴⁴ “Damat Mahmud Paşa'nın cenazesinin teslimi hakkında teşebbüs icra edildiği ve iki çocuğunun avdetten imtina ettikleri hakkında Paris Sefareti'nin arzı.” COA, Y. A. HUS., 441/27, H. 04. 11. 1320 (M. 02. 03. 1903).

ve hükümetin birbirinden ayrı yapılarda olduğunu dolayısıyla cenazenin taşınmasının kanunen mümkün olmadığını belirtmişlerdir. Yasal süreçle bir sonuç alınamayacağını anlayan Salih Münir Paşa, Fransa Dışişleri Bakanı Delcasse ile bir görüşme daha gerçekleştirmiştir. Ancak bütün çabalar sonuçsuz kalmış ve Mahmud Celaleddin Paşa'nın cenazesi 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanına kadar yurda getirilememiştir.

Mahmud Celaleddin Paşa'nın Avrupa'ya gitme kararı, Salih Münir Paşa'yı da yakından ilgilendirmektedir. Salih Münir Paşa, Padişah'ın emriyle Mahmud Celaleddin Paşa Marsilya'ya varmadan evvel aldığı haber üzerine iadesi için girişimlere başlamıştır. Marsilya Şehbenderi Seyfettin Bey'in görüşme talebini reddeden Mahmud Celaleddin Paşa, buradan Paris'e geçmiş ve Salih Münir Paşa konuyu yakından takip etmesi için görevlendirilmiştir.¹⁴⁵ Ayrıca Avrupa basınında da Mahmud Celaleddin Paşa'nın Marsilya'ya geldiği ve geri dönmeye niyeti olmadığıyla ilgili haberler çıkmıştır.¹⁴⁶ Avrupa'da durma noktasına gelen Jön Türk hareketi ise Mahmud Celaleddin Paşa'nın gelişini büyük bir coşkuyla karşılamıştır. Bu sevincin kaynağı ise daha evvel Ahmed Rıza'nın bir türlü gerçekleştiremediği Jön Türkleri tek çatı altında birleştirme hayalinin Mahmud Celaleddin Paşa tarafından gerçekleştirebilme ihtimalidir.¹⁴⁷

Bu hayal, daha sonra oğlu Sabahaddin tarafından gerçekleştirilmeye çalışılacaktır. 1901 senesinde Sabahaddin ve Lütfullah, dağınık halde faaliyet gösteren Avrupa'daki Jön Türkleri tek bir çatı altında birleştirmek için bütün gruplara çağrı yaparlar. Avrupa'daki Jön Türk hareketinin, bütün muhalif grupları bir araya getirecek bir kongre toplayacağını haber alan Yıldız, kongrenin toplanmasını engellemek için girişimlere başlamıştır. Salih Münir Paşa, Fransa Dışişleri Bakanı Delcasse ile görüşüp kongrenin yasaklanması için baskı yapmıştır.¹⁴⁸ Fransa hükümeti açısından da ekonomik çıkarlardan ötürü konu hassas bir hale gelir. Sonunda baskılara dayanamayan hükümet özel bir mekan bulmaları ve kendi belirledikleri kurallar

¹⁴⁵ Ali Akyıldız, Mahmud Celaleddin Paşa, Damad.

¹⁴⁶ COA, HR SFR. 3., 483/177, M. 21. 12. 1899.

¹⁴⁷ Şerif Demir, "Damat Mahmud Celaleddin Paşa'nın Cenazesi," *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 47 (Erzurum 2012), s. 177–188.

¹⁴⁸ Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 524.

dahilinde kongrenin toplanabileceği kararını vermiştir. Böylelikle 4 Şubat 1902 senesi akşam saat 20:00'da *Germain Antoin Lefevre-Pontalis*'in evinde, kırk yedi delege I. Jön Türk Kongresi'nde toplanmıştır.¹⁴⁹ Kongreye Ermenilerin yanı sıra birçok Rum da katılmıştır. Ancak gruplar arasında tam olarak bir fikir birliğine varılamamıştır. Özellikle Avrupa'nın Osmanlı iç işlerine müdahalesi meselesi ve İmparatorluğun bağımsızlığı tartışma konusu olmuştur. Salih Münir Paşa'nın Saray'a verdiği malumatta da görüldüğü üzere komite kendi başına iş yapamamakta, her bir kişi liderlik sevdasına düşünce, el birliği ile hareket de sağlanamamaktadır.¹⁵⁰

Bu çağrı ve girişimler Sabahaddin'i Jön Türkler arasında Ahmed Rıza'nın rakibi haline getirmiştir. Sabahaddin, değişim ve ilerlemenin motorunu devlette değil bireyde görmektedir. Ayrıca devletin asgari düzeyde olması gerektiğini, serbest girişiminse imparatorluğu yeniden canlandırmak için en iyi yol olduğunu savunmaktadır.¹⁵¹ Katı bir pozitivist olan Ahmed Rıza ise, bu süreçte giderek bir Osmanlı milliyetçisi taraftarı haline gelmektedir. İkisinin ayrıştıkları temel noktalar, kısaca izah edildiği üzere, felsefi ayrılıklardan oluşmaktadır. Daha sonra Sabahaddin ve Ahmed Rıza, I. Jön Türk Kongresi sırasında uygulanacak yöntemler ve izlenilecek yollar üzerinde ihtilafa düşmüşlerdir. Her ne kadar muhalif gruplar arasında keskin bir şekilde felsefi ayrılıklar olsa da, her iki taraf da sorunların çözümünü Batılı sosyal-siyasal düşüncelerde aramışlardır. Hepsini birleştiren ortak fikir, Padişah'a muhalif olmalarından kaynaklanmaktadır.

Bu hadiselerden sonra, Padişah adına birçok önemli görevlerde bulunmuş Serhafiye Ahmed Celaleddin Paşa, Fehim Paşa tarafından Sultan'ı öldürmek amacıyla parayla bir Arnavut tuttuğu gerekçesiyle jurnallenmiştir.¹⁵² Ahmed Celaleddin Paşa daha sonra, Fransız Büyükelçiliği'ne sığınmış ve Vatour isimli gemiyle Kahire'ye geçmiştir.¹⁵³ Padişah'ın çok güvendiği, yakın adamlarından birisinin daha yurtdışına kaçmasıyla Salih Münir Paşa'da meseleyi yakından takip etmeye

¹⁴⁹ Hanioglu, *The Young Turks in Opposition*, s.188.

¹⁵⁰ Süleyman Tefik (Özzorluoglu), *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e: Elli Yıllık Hatıralarım*, s. 204.

¹⁵¹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 138.

¹⁵² Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 536.

¹⁵³ M. Şükrü Hanioglu, *Preparation For A Revolution The Young Turks, 1902-1908* (New York, USA: Oxford University Press, 2001), s. 80.

görevlendirilmiştir.¹⁵⁴ Padişah'ın bütün çabalarına rağmen Ahmed Celaleddin Paşa geri dönmeyi kabul etmemiştir. Ayrıca adamları da İstanbul'da II. Abdülhamid'in rejimini kınayan bir manifesto yayınlamışlar ve bir kopyalarını da büyük güçlere göndermişlerdir. Böylelikle Ahmed Celaleddin Paşa Jön Türklere katılmış olur. Daha önce birçok muhalifi yurda dönüş için ikna eden Ahmed Celaleddin Paşa'nın taraf değiştirmesi tabi ki Jön Türkler arasında ses getirmiş, özellikle de Sabahaddin Bey'in ilgisini çekmiştir. Padişah'ı büyük hayal kırıklığına uğratan Ahmed Celaleddin Paşa sahip olduğu maddi zenginlikle Avrupa'da Jön Türklere birçok para yardımıyla bulunmuştur.

Salih Münir Paşa 1902 senesine değin Avrupa'da bu meselelerle meşgul olurken, Paris büyükelçiliği görevini de devam ettirmesi uygun görülerek 1902 senesinde Brüksel ve Bern büyükelçiliklerine de tayin edilmiş ve vezir rütbesine nail olmuştur.¹⁵⁵ Bu tarihten sonra kontrol altına alındığı düşünülen Jön Türk hareketi tekrardan canlanmaya başlamıştır. 1905 senesinden sonraysa askeriyeden genç subayların da muhalif harekete katılmasıyla II. Abdülhamid'in iktidarı bu sefer içeriden zayıflamaya başlamıştır. Ayrıca Balkanlarda çıkan karışıklıklar ve isyanlar da imparatorluğun sonunu hazırlayan olayların fitilini ateşlemiştir. Salih Münir Paşa da bu durumdan mütevellit Padişah'ın emriyle Balkan devletleri arasında müzakereleri yapmak üzere görevlendirilmiştir.¹⁵⁶

¹⁵⁴ “Fırar eden Ahmed Celaleddin Paşa'nın Paris'e geldiği ve yakın takibe alındığı.” COA, Y. PRK. EŞA., 49/48, H. 10. 05. 1324 (M. 02. 07. 1906).

¹⁵⁵ Esenbel, Kardeşinin Kalemile: Paris Sefiri Salih Münir Paşa, s. 640.

¹⁵⁶ Salih Münir Paşa (Çorlu), *Geçmiş Zamanlar*, s. 69.

4. SALİH MÜNİR PAŞA’NIN BALKANLARDA İTTİFAK ARAYIŞI

4.1. BALKANLARDA PROBLEMLER VE İTTİFAKI GEREKTİREN SEBEPLER

Uzun yıllar Osmanlı İmparatorluğu idaresinde bulunan Balkanlar için 19. yüzyıl, isyanlar ve savaşlarla geçmiştir. Bu süre zarfında Balkanlar coğrafyası, Avrupalı büyük güçlerin birçoğunun müdahil olduğu bir mücadele alanı haline dönüşmüştür. Gayrimüslim tebaaysa, özellikle *milliyetçilik* ve dış güçlerin kışkırtmasıyla özerklik elde etmek, bağımsızlık kazanmak ve kendi devletlerini kurmak amacıyla Osmanlı’ya mücadeleye girişmişlerdir. Bu mücadeleye sebebiyet veren en önemli etkenlerin başında Avrupa’da gittikçe yayılan milliyetçilik akımı gelmektedir. Milliyetçilikle beraber Rusya’nın Slav ırklarını himayesine alarak bu bölgeye doğru topraklarını genişletmek istemesi, ayrıca Avusturya’nın da bu topraklar üzerinde çıkarının olması bölgedeki Sırp, Yunan, Romen, Karadağlı ve Bulgarları Osmanlı’ya karşı sürekli kışkırtmış ve milli uyanışlarını desteklemiştir. Bu suretle Osmanlı’nın Balkanlarda yüzyıllardır devam etmekte olan hakimiyetine son vermek, Osmanlı’yı bu topraklardan çıkarıp çıkarlarına göre bölüşmek başta Rusya, İngiltere ve Avusturya-Macaristan gibi devletlerin şark politikalarının ruhunu temsil etmektedir.

1877-1878 *Osmanlı Rus Savaşı*’nın sonuçları bahsedilen devletleri amaçlarına ulaşmalarında bir adım daha yaklaştırmış, Osmanlı İmparatorluğu için adeta bir dönüm noktası olmuştur. Balkan milletleri de savaş sonrasında imzalanan 3 Mart 1878 tarihli *Ayastefanos Antlaşması* ile bağımsızlık yolunda önemli bir adım atmışlardır.¹⁵⁷ Lakin bu antlaşmanın maddeleri Balkanlarda Rusya’yı ağırlıkta hâkim konuma getirdiğinden

¹⁵⁷ Reşat Hallı, *Balkan Harbi (1912-1913), Harbin Sebepleri, Askeri Hazırlıklar ve Osmanlı Devleti’nin Harbe Girişi*, c. 1 (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1970), s. 3.

dolayı özellikle İngiltere ve Avusturya'nın çıkarlarıyla uyuşmamıştır. Rusya bu antlaşmayla birlikte Osmanlı'nın Balkan toprakları üzerinde fazlasıyla etkin hale geldiğinden yeni konjonktür Avrupa siyasetinde diğer devletlerin çıkarlarını tehdit etmeye başlamıştır.

Ayastefanos Antlaşması neticesinde Balkanlarda büyük bir Bulgaristan kurulurken Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlıkları kabul edilmiştir. Antlaşmadan sonra ortaya çıkan tabloda bölgedeki devletlerin çıkarları uyuşmadığı için ve ayrıca antlaşma maddelerinin Osmanlı aleyhine çok ağır olması hasebiyle antlaşmanın yeniden gözden geçirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu sebeple Berlin'de yeni bir kongrede durumun görüşülmesi kararlaştırılmıştır.

Berlin Kongresi, 13 Haziran 1878 tarihinde Almanya Başvekili Prens Bismarck'ın daveti ve 1856 Paris, 1871 Londra Antlaşmalarını imzalayan devletlerin katılımıyla Berlin'de gerçekleştirilmiştir.¹⁵⁸ Kongreye Almanya, Avusturya, Fransa, İngiltere, Rusya ve Osmanlı temsilcileri katılım göstermiş ve Osmanlı'yı Nafia Nazırı Aleksandr Karatodori Paşa, Müşir Mehmed Ali Paşa, Berlin Büyükelçisi Sadullah Bey temsil etmişlerdir.¹⁵⁹ Kongre Prens Bismarck'ın açılış konuşmasıyla başlamıştır ancak konuşma sırasında İngiliz temsilcilerden Lord Beaconsfield Rusya'nın derhal gemilerini İstanbul boğazından dışarı çıkarması gerektiğiyle ilgili sözler söyleyince Bismarck meseleye çok büyümeden müdahale etmiş ve uzlaşma için kongre ertelenmiştir. Devamında kongre bir ay boyunca sürmüştür. Başlıca konularıysa Bulgaristan, Şarki Rumeli, Girit, Bosna-Hersek, Karadağ, Sırbistan, Romanya, Batum ve Kotur meseleleri hakkında hükümler ve Ermenilerin oturduğu vilayetlere dair kararlardan oluşmaktadır. Bir ay devam eden kongre neticesinde imzalanan Berlin Antlaşması'nda altmış dört adet madde yer almış ve Balkan coğrafyasının tüm siyasi haritasını yeniden şekillendirmiştir. Buna mukabil birçok millet bağımsızlık kazanıp kendi devletini kurmuş, Osmanlı'nın Balkanlardaki hakimiyeti giderek zayıflamıştır. Böylelikle bölge toprakları Rusya, Avusturya ve İngiltere gibi büyük güçlerin çıkarlarına hizmet edecek şekilde paylaştırılmıştır.

¹⁵⁸ Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, c. 2 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987), s. 60.

¹⁵⁹ Türkgeldi, *a. g. e.*, s. 63

Berlin Kongresi'nin başlıca özelliğine baktığımız vakit, Osmanlı ile Rusya arasında gerçekleşen bir savaşı sonlandıran Ayastefanos Antlaşması'nın hükümlerini yeniden değerlendirmek için toplanmış bir kongre olduğunu görmekteyiz. Ancak bu kongreye savaşan taraflarla birlikte Avrupa'nın diğer büyük devletleri de katılmış ve Osmanlı toprakları üzerinde nasıl bir emelleri olduklarını açıkça ortaya koymuşlardır. Avrupalı devletlerin bu emellerini Prens Bismarck ile Aleksandr Karatodori Paşa arasında vuku bulan görüşmede de görebilmekteyiz. Bu görüşmede Prens Bismarck kongrenin Devlet-i Aliyye için toplanmadığını, anlaşmaya taraf olan Avrupalı devletlerin çıkarlarının gözetildiğini ve eğer şartlar kabul edilmezse Osmanlı'nın başına iş açılacağını tehditkâr bir şekilde dile getirmiştir.¹⁶⁰ Bismarck'ın bu tutumu müzakerelerde diplomasi sanatının inceliklerine sahip diplomatların önemini bir kez daha göstermiştir. Osmanlı İmparatorluğu heyeti, Berlin Kongresi boyunca gerçekleştirilen görüşmelerde aktif bir siyaset izleyememiş ve halihazırda Ayastefanos Antlaşması'nın hükümlerini kabul ettikleri için, kendilerine yüklenen yükümlülüklerle peşinen razı olmak durumunda bırakılmışlardır. Bu noktada Osmanlılar başarılı diplomatlara ne kadar ihtiyacı olduğunu bir kez daha anlamıştır. Özellikle kongreye gönderilen heyetin birinci temsilcisi olarak Hristiyan olan Aleksandr Karatodori Paşa'nın gönderilmesi hoş karşılanmamış, ayrıca esasen Prusyalı olması dolayısıyla Alman diline vakıf olan Mehmed Ali Paşa'nın da meselenin çıkış nedenlerini bilmesi ve ihtida etmiş olması beklenilenin aksine olumsuz bir etki yaratmıştır.¹⁶¹ Mehmed Ali Paşa'nın aslen Prusyalı olması ile Bismarck'ı etkileyeceği düşünülmüş lakin Bismarck eski bir hemşerisini Osmanlı kimliği onların çıkarlarını savunurken görünce bu durumdan pek memnun olmamıştır.¹⁶² Bu da imparatorluğun kaderi için çok mühim olan bir görüşmede heyet seçimindeki başarısızlığın antlaşmaya ve maddelerine nasıl tesir ettiğinin göstergesidir.

¹⁶⁰ Türkgeldi, *a. g. e.*, s. 65. Ayrıca bu konuyu Abdurrahman Şeref Efendi de değinmiştir. Bismarck kongrenin Osmanlı'yı kayırmak için değil, Avrupa devletlerinin çıkarlarını korumak amacıyla toplandığını Osmanlı delegeleriyle ilk buluştuğunda dile getirmiştir bkz. Abdurrahman Şeref Efendi, *Tarih Muhasabeleri*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985), s. 234.

¹⁶¹ Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat, Tarihi Hakikatlerin Aynası*, haz. İsmet Miroğlu, c. 3 (İstanbul: Berekât Yayınevi, 1983), s. 622.

¹⁶² Kemal Beydilli, "Mehmed Ali Paşa, Müşir," *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. Ek-2 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), s. 218-220.

Kongreden sonra imzalanan Berlin Antlaşması (13 Temmuz 1878) ile 1856 Paris Antlaşması'nda yer alan Osmanlı topraklarının bütünlüğü prensibi ihlal edilmiş, konu ile alakası olmamasına rağmen İran ve Yunanistan'a bile toprak verilmiştir.¹⁶³ Antlaşma Balkanlarda ve Osmanlı coğrafyasında barışı tesis etmek yerine, daha sonra Avrupa, Rusya, Balkan milletleri ve Osmanlı arasında çıkacak ihtilafların başlangıç noktası olmuştur.

Berlin Antlaşması'yla birlikte Bulgaristan ve Şarki Rumeli meselesi ileride en çok ihtilafa sebep olacak konu haline gelmiştir. Antlaşma neticesinde büyük bir Bulgaristan Prensliği kurulmuş, ayrıca bu Prenslik ile Osmanlı arasında Şarki Rumeli vilayeti ismiyle ayrı bir vilayet oluşturulmuştur. Bu topraklar başta bölgede etkinliğini artırmak amacıyla olan Rusya ve Bosna'yı işgal etmek isteyen Avusturya'nın çıkarlarını karşı karşıya getirmiş, Osmanlı da yüzyıllardır hakim olduğu çok önemli şehirlerdeki hükmünü yavaş yavaş kaybetmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'nın büyük güçleriyle olan ilişkilerinde Berlin Antlaşması belirleyici bir dönüm noktasını teşkil eder. Büyük devletlerin 1878 Berlin Antlaşması'ndan itibaren kurduğu yeni ittifaklarla, uluslararası ilişkilerdeki gelişmeler Osmanlı Devleti için felaketli sonuçlar doğuran yeni bir sistemi meydana getirmiştir.¹⁶⁴ Bu süreçten sonra Osmanlı, İngiltere'nin yayılmacı politikalarına karşı Almanya ile yakınlık kurmuş ve ilişkilerini geliştirmiştir.

Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları Balkanlarda Osmanlı'nın hakimiyetini oldukça zayıflatırken, Avrupa devletleri arasında daha sonra oluşacak kutuplaşmaların da temelini oluşturmuştur. Balkan milletleriye daha önce bahsedilen antlaşmalar ve maddelerince toprak, özerklik ve bağımsızlık kazanmışlardır. Lakin bu kazanımlara hiçbir devlet kanaat etmemiş, her krizde topraklarını genişletmeye çalışmışlardır. Bu girişimlerde Berlin Antlaşması'ndan doğan huzursuzlukların yanında milliyetçi düşüncelerin etkisi şüphesiz çok fazladır. Balkanlarda ve Avrupa'da yaşanan bu gelişmeler ileride en çok Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorluklarını

¹⁶³ Ali İhsan Gencer, "Berlin Antlaşması," *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.5 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), s. 516-517.

¹⁶⁴ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), s. 292.

etkileyecek, nitekim I. Dünya Savaşı da yine aynı bölgedeki anlaşmazlıklar sebebiyle ilerleyen tarihlerde patlak verecektir.

Osmanlı ile Balkan milletleri arasında en büyük sorun Bulgarlar tarafından çıkarılmıştır. Bulgarlar, Berlin Antlaşması ile sınırlarının küçülmesini kabullenmeyip Ayastefanos Antlaşması ile belirlenen sınırları kendilerine ideal olarak benimsemişlerdir. Bulgaristan'ın mevcut düzenden memnun olmayıp başlattıkları gösteriler neticesinde Şarki Rumeli'de milis askerleri 18 Eylül 1885 senesinde başkent Filibe'yi işgal ederek Vali Gavril Paşa'yı tevkif etmişler ve sonrasında Bulgaristan ile birleştiklerini ilan etmişlerdir.¹⁶⁵ Daha sonra Babiali durumun görüşülmesi için İstanbul'da bir konferans toplanılmasını istemiştir. Görüşmeler devam ederken çıkan Bulgar-Sırp savaşında beklenilenin aksine Bulgarlar galip gelince Babiali İngiltere'nin fikrini benimseyip Bulgaristan Prensi Ferdinand ile doğrudan anlaşma yoluna gitmiştir. Böylelikle 5 Nisan 1886 senesinde Rodop Balkanı'nın Şarki Rumeli eyaletinden ayrılarak Osmanlı idaresine bırakılması karşılığında prensle anlaşmaya varılmıştır. Bu sırada Yunanistan'ın Girit'i işgali ve çıkan ihtilaf neticesinde 17 Nisan 1897'de Osmanlı Yunanistan'a savaş ilan etmiştir. Savaşı Osmanlı İmparatorluğu kazanmıştır ve İstanbul'da toplanan konferans sonrasında 13 Kasım 1897 senesinde İstanbul Antlaşması imzalanmıştır. Savaşın neticesi Osmanlı ordusunun prestijini artırdığı gibi, II. Abdülhamid'in de şahsi itibarını kuvvetlendirmiştir.¹⁶⁶ Bu savaşın bir başka önemli sonucu Almanya ile Osmanlı'nın yakınlaşmasıdır. Osmanlı ordusu General Baron Von der Goltz'un¹⁶⁷ emrinde bulunan subaylar tarafından yeniden teşkilatlandırılmış ve Alman nüfuzunun Osmanlı'da sağlamlaşmasının adımlarını atmışlardır.

¹⁶⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi. VIII. Cilt, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, s. 105.

¹⁶⁶ Karal, *a. g. e.*, s. 118.

¹⁶⁷ General Baron Von der Goltz (1843-1916) Prusyalı Mareşal ve Osmanlı müşiri. II. Abdülhamid döneminde 1883-1895 yılları arasında askeri okullar müfettişliği vazifesini yerine getirdi. Kaynak: Necmettin Alkan, "Goltz, Wilhelm Colmar von der," *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. Ek-1 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), s. 478-480.

4.2. BALKANLARDA İTTİFAK GİRİŞİMİ

Balkanlarda zuhur eden bu gelişmelerden sonra II. Abdülhamid 1906 senesinde Sırbistan, Romanya ve Yunanistan ile ittifak görüşmeleri gerçekleştirmesi amacıyla Salih Münir Paşa'yı görevlendirmiştir.¹⁶⁸ İttifak arayışı özellikle Bulgaristan'a karşıdır çünkü Osmanlı ve bölgedeki diğer devletler için en büyük tehdidi Bulgarlar oluşturmaktadır. 1906 senesine gelindiğinde Bulgarların borç alarak çeşitli Avrupa devletlerinin silah fabrikalarından savaş için malzeme siparişi verdikleri istihbaratı Avrupa'daki Osmanlı sefirleri tarafından öğrenilip merkeze bildirilmiştir.¹⁶⁹ Ayrıca Bulgaristan'ın da Berlin Antlaşması'nın maddelerinden memnun kalmadığı ve fırsatını bulduğunda Rumeli'nin geri kalanını işgal etmeye hazır olduğu Osmanlılarca bilinmektedir. II. Abdülhamid bu gelişmelerin üzerine herhangi bir saldırıya uğramamak ve Balkanlarda statükonun devam ettirilmesi için Balkan devletleriyle müzakere etmeye Salih Münir Paşa'yı memur tayin etmiştir. Padişah ilk olarak durumu görüşmek, Bulgaristan prensi ve nazırlarıyla görüşüp Makedonya Bulgarlarını isyana teşvik eden komitacıların faaliyetlerinin durdurmak amacıyla Salih Münir Paşa'yı Sofya'ya göndermiştir.¹⁷⁰ Salih Münir Paşa, Bulgar nazırlar ve Prens Ferdinand ile gerçekleştirdiği görüşmelerde elde ettiği intibaya göre Prens Ferdinand Osmanlı ile bozuşmak istememekte, Osmanlı'ya sadık bir duruş sergilemektedir. Ancak Paşa Bulgaristan'daki komitacıların faaliyetlerinden çekindiğini, Bulgarların eğer yeterli kuvveti toplayacak olurlarsa saldırmaktan çekinmeyeceklerini Padişah'a bildirmiştir. Aslında Bulgar Prensi'nin bu dostane tavrı da Osmanlı İmparatorluğu'na bağlılığından kaynaklanmıyor, mevcut durumda Bulgarlarında Romanya'dan çekindikleri ve Romanya'nın da Bulgaristan'ın sınırlarını genişletmesini istemediğinden ötürü

¹⁶⁸ Salih Münir Paşa (Çorlu), *Geçmiş Zamanlar*, s. 69.

¹⁶⁹ Örneğin bkz. "Bulgar zabıtlarından mürekkep bir komisyon tarafından Almanya ve Avusturya fabrikalarında muhtelif silah ve mühimmat tesellüm ve siparişi hakkında Berlin Sefaret-i Seniyyesi'nin telgrafnamesi" hakkında, COA, Y. A. HUS., 456/120, H. 19.06.1321 (M. 12. 09.1903); "Bulgaristan Emareti'nce Fransa'dan mübayaa edilmiş toplara dair, Paris Sefareti'nin tahrirâtı" hakkında COA, Y. A. HUS., 475/43, H. 25.04.1322 (M 09.07.1904).

¹⁷⁰ Salih Münir Paşa (Çorlu), *Geçmiş Zamanlar*, s. 69.

karşılıklı çıkar ilişkisine dayanmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu da Avrupa ve özellikle Balkan devletleri arasındaki bu çıkar çatışmasını iyi kullanmış, II. Abdülhamid'in denge siyaseti Padişahlığının son günlerine kadar olabildiğince iyi işlemiştir.

Bulgaristan'la bu ilk ittifak teşebbüsünden sonra, Bulgaristan ve Makedonya'daki durumlar dikkatle takip edilmeye devam edilmiştir. Bir sene sonra ise Salih Münir Paşa II. Abdülhamid tarafından tekrar İstanbul'a çağırılmıştır. Paşa'nın ziyaretindeki maksat Prens ve nazırların gerçek düşüncelerini öğrenmek ve bölgede iddia edildiği şekilde Osmanlı memurlarının kötü davranışları ve idarelerinin söz konusu olmadığı, tam aksine komitacılarının faaliyetlerinin yol açtığı problemleri kanıtlanmasıdır. Salih Münir Paşa Bulgaristan'da oldukça iyi karşılanmıştır ancak gerçekleştirdiği görüşmeler sonucunda Bulgarlarla bir ittifak gerçekleştirmenin mümkün olmadığına kanaat getirmiştir. Durumu olduğu şekilde II. Abdülhamid'e bildiren Paşa, konuyla alakalı görüşü sorulduğu vakit Sırbistan, Romanya ve Yunanistan ile Bulgaristan'a karşı ittifak yapmanın daha faydalı olacağını çünkü bu devletler ve Osmanlı için Bulgarların ortak tehdit olduğu fikrini şu şekilde beyan etmiştir:

*“Hâl-i hazırda bizce yapacak şey bir an evvel Sırbistan'ı, Romanya'yi, Yunanistan'ı ele alarak bir “heyet-i müttehide” tesis etmek, Bulgarların taarruzlarına meydan vermemek, statükoyu muhafaza eylemektir.”*¹⁷¹

Salih Münir Paşa Sofya ziyaretinden evvel Paris'te dostlarıyla gerçekleştirdiği görüşmelerde ve sohbetlerde bahsedilen üç devletin de Bulgarlardan çekindiklerini, bu sebeple Osmanlı ile ittifaka meyilli olduklarını düşünmeye başlamıştır. Bulgaristan'ın da her fırsatta sınırlarını genişletmeye çalışması, Makedonya bölgesi, milliyetçiliğin yaydığı düşünceler bu bölgedeki devletler arasında bir uzlaşmayı güçleştirmektedir.

Salih Münir Paşa, Sultan Abdülhamid'e durumu bahsettikten sonra 1907 senesinde bir kez daha İstanbul'a gelmiş ve aldığı emirle gizlilik esasınca Sırbistan, Romanya ve Yunanistan devletleriyle ittifak şartlarını öğrenmeye ve ittifakı kurmaya memur edilmiştir. Bu cihetle Sırbistan, Belgrad'da Kral Petro ve Başvekil Nicola Pasic ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Salih Münir Paşa bu görüşmelerde Bulgaristan'ın

¹⁷¹ Salih Münir Paşa (Çorlu), *a. g. e.*, s. 71

topraklarını genişletme isteğinin artık gizli olmadığını ve Sırbistan'ın da böyle bir savaşta Avusturya ve Bulgaristan'ın arasında kalırsa tek başına ayakta kalamayacağını ortaya koymuştur. Bu sebeple konjonktür içerisinde mevcut uluslararası ilişkilerin durumuna binaen devletlerin çıkarlarını korumada tek başlarına olurlarsa dağılacaklarını, ayrıca çıkarlarını yalnızca hukuk ve anlaşmalar yoluyla koruyamayacaklarını belirterek ortak tehdit için muhakkak ittifak yapılması gerekliliğini belirtmiştir. Paşa bunların yanında devletlerin siyasi ittifakın yanında birbirleriyle iktisadi olarak da ittifak yapmaları gerektiğini çünkü ekonomik ve askeri gücün uluslararası ilişkilerde son derece önemli bir unsur haline geldiğinin de vurgusunu yapmıştır. Pasic cevabında mevcut ticaretlerini ağırlıkta Avusturya ve Macaristan ile yaptıklarını ve özellikle Avusturya'nın ticari meseleleri bahane ederek işlerine karıştıklarını dile getirmiştir. Bu süreçte Osmanlı'nın desteğiyle ticaret yollarını Osmanlı'ya doğru çevirdiklerini, gerekli desteğin ve kolaylığın sağlanmasından dolayı müteşekkir olduklarını söylemiştir. Görüşmenin neticesinde Pasic, Avusturya ve Bulgaristan'ın her iki taraf için ortak düşman olması hasebiyle ittifak yapmaya hazır olduklarını belirtmiştir. Hatta Başvekil N. Pasic ittifakın yapılabilmesi için bazı isteklerinin yer aldığı bir layihayı da 10 Mart 1907 tarihinde sunulmuştur.¹⁷² Layihada kısaca Sırbistan'ın Prado mevkiinden itibaren Osmanlı arazisinden geçerek Şingin Limanı'na kadar tren hattının yapılması, muhtemel bir Bulgar saldırısına karşı askeri iş birliği gerçekleştirilmesi konularından bahsedilmektedir.

Salih Münir Paşa Belgrad'daki ziyaretinin ardından Romanya, Bükreş'e geçmiş ve orada Kral Carol ve Başvekil Mihail G. Cantacuzino ve Hariciye Nazırı Ion N. Lahovari ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu görüşmelerin neticesinde başta Kral Carol Bulgaristan'a karşı Osmanlı ile ittifak yapmaya hazır lakin Avusturya İmparatoru'nun reyini almadan adım atamayacağını belirtmiştir.¹⁷³ Ayrıca Başvekil ve Hariciye Nazırı da Salih Münir Paşa'nın gerçekleştirdiği görüşmelerde Kral'ın sözlerini teyit edici ifadeler kullanmışlardır.

¹⁷² Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, c. 3 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987), s. 102. Ayrıca layihanın tercümesi Türkgeldi, *a. g. e.*, s. 104- 109 arasında yer almaktadır.

¹⁷³ *a. y.*

Belgrad ve Bükreş'te gerçekleştirilen görüşmelerden sonra Yunanistan Kralı Georgios'un Paris'e geldiği haberini alan Salih Münir Paşa rotasını tekrar Paris'e çevirmiş ve Kral'la görüşmeye gitmiştir. Salih Münir Paşa, Yunan Kralı şerefine Elyze sarayında verilen ziyarette Kral ile görüşmüş ve ertesi güne tekrar görüşmek için randevu kararlaştırmışlardır. Bu görüşme de Kral'ın misafir bulunduğu hariciye sarayında gerçekleştirilmiştir.¹⁷⁴

Yunanistan Kralı Georgios, Osmanlı ile Bulgaristan'a karşı ittifak yapmalarının ortak çıkarlarına faydalı olduğunu ancak bazı ekonomik isteklerinin olduğunu Paşa'ya ibraz etmiştir. Kral'ın bu istekleri Yunanistan'ın tren yolu hattının Osmanlı ile birleştirilmesi ve bundan gerekli ekonomik faydanın sağlanması üzerinedir.

Salih Münir Paşa Sırbistan, Romanya ve Yunanistan yetkilileriyle görüştüktan sonra bu devletlerle yapılması planlanan ittifakın şartlarını, devlet adamlarının görüşlerini ve mevcut durumun raporlarını saraya göndermiştir ancak yedi sekiz ay kadar kendisine bir cevap verilmemiştir. Daha sonra Belgrad Sefiri Fethi Paşa Sırbistan ile yapılacak ittifak antlaşmasının bazı maddelerinin görüşülmesi ve yeniden düzenlenmesi için Paris'e Salih Münir Paşa'yla görüşmeye gelmiştir. Buna mukabil Salih Münir Paşa'ya Sırp Başvekil N. Pasic'ten gelen hususi bir mektupta, başta yapılan antlaşma şartlarının İstanbul'da değiştirilip tahribata uğratıldığından bahsedilmektedir. Salih Münir Paşa, bahsedilen tahribatı Fethi Paşa'nın getirdiği müsveddede de görünce Pasic'in haklı olduğuna kanaat getirmiştir. Bunun üzerine Salih Münir Paşa, durumu şöyle yorumlamıştır:

*“Sırbistan bizden ümidini keser, meys olursa ya Avusturya ile uyuşur veyahut Bulgarlarla aleyhimizde anlaşır. Devletimizin menfaat ve emniyet ve selameti namına vakit geçirilmeyerek Sırpları hoşnut edip bu ittifak işini bitirmekliğimiz lâbüddür.”*¹⁷⁵

Paşa'nın durumun ciddiyetini ve ittifakın gerekliliğini tekrar bildirmesi üzerine birkaç ay cevap gelmemiştir. Balkan ittifakı teşebbüsü gerçekleştirilen bu zor ve yoğun

¹⁷⁴ Aziz Esenbel, 1906 Senesinde Yunanistan ve Sırbistan ile Bir İttifak Teşebbüsü, İstanbul Şehir Üniversitesi Toros Arşivi nr. 583970, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/22142/001583970010.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, [Erişim 24.03.2020].

¹⁷⁵ Salih Münir Paşa (Çorlu), *Geçmiş Zamanlar*, s. 83.

diplomatik süreçten sonra sonuçsuz kalmıştır. Ancak İngiltere ve Rusya'nın yakın zamanda bir araya gelip görüşme gerçekleştireceklerini öğrenen ve Balkan devletlerinin soğuk duruşundan dolayı çekinen II. Abdülhamid, ittifak meselesini tekrar denemek üzere Salih Münir Paşa'yı Atina, Belgrad ve Bükreş'e gitmeye görevlendirmiştir. Salih Münir Paşa ilk olarak Atina'da Kral, Başvekil ve Hariciye Nazırı ile gerçekleştirdiği görüşmelerde Yunanlıların demiryollarının birleştirilmesi, Girit meselesinin barışçıl bir şekilde çözümü şartıyla ittifaka hazır olduklarını iletmiştir.

Atina'dan ayrılan Salih Münir Paşa, Belgrad'da Kral ve N. Pasic ile görüşmelerinde daha evvel belirtmiş oldukları şartların yerine getirilmesi şartıyla, Yunanlıların söylediği gibi Osmanlı İmparatorluğu ile ittifaka hazır olduklarını Paşa'ya söylemişlerdir. Salih Münir Paşa'nın Balkanlardaki bu ittifak teşebbüsleri, her ne kadar II. Abdülhamid'in emirleri neticesinde gerçekleşse de içerde ona muhalif olan, faaliyetlerini tasdik etmeyen kişiler de mevcuttur. Sadrazam Avlonyalı M. Ferid Paşa'nın, Balkan ittifakı teşebbüslerinden haberinin olmamasının yanında, eskiden beri Salih Münir Paşa ile aralarındaki ilişki iyi değildir. Bu sebeple Sadrazam, II. Abdülhamid'e yakınlığıyla da bilinen Salih Münir Paşa'yı fırsat bulduğu anlarda Padişah'a şikâyet edip ve itibarını sarsmaya çalışmıştır. Nitekim Salih Münir Paşa, oğlunun Viyana Sefiri Mahmud Nedim Paşa'nın kızıyla evlilik hazırlıklarını bahane ederek sık sık İstanbul'a gelmekte ve Padişahla görüşerek bütün Balkan devletlerini defalarca ziyaret etmektedir.¹⁷⁶ Salih Münir Paşa'nın bu faaliyetleri Sadrazam'da şüphe uyandırmış ve arkasından gizli işler çevrildiğini düşünerek Salih Münir Paşa ile siyasi çatışmalara girmesine sebebiyet vermiştir.

Salih Münir Paşa, Atina ve Belgrad ziyaretlerinin ardından rotasını Romanya'ya çevirmiş ve Kral'la görüşmek üzere Bükreş'e intikal etmiştir. Paşa Bükreş'e gittiği vakit Bükreş Sefiri Kazım Bey Başvekil ve Hariciye Nazır'ının Karlsbad Kaplıcalarına gittiğini, Kral'ın ise rahatsızlığından dolayı istirahat etmek üzere oldukları bilgisini veriyor.¹⁷⁷ Salih Münir Paşa'ya Romanya'da bir ay kadar beklemesi ve daha sonra

¹⁷⁶ Abdulhamit Kırmızı, *Avlonyalı Ferid Paşa: Bir Ömür Devlet* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), s. 318.

¹⁷⁷ Salih Münir Paşa (Çorlu), *Geçmiş Zamanlar*, s. 84.

konu üzerine görüşüleceği söylene de Paşa bunu uygun görmeyip daha sonra dönmek üzere Paris'e gitmiş ve durumu İstanbul'a bildirmiştir.

Salih Münir Paşa'nın Balkanlardaki ittifak teşebbüsü bütün gayretlerine rağmen maalesef hayata geçememiştir. İstanbul'a bildirdiği raporlar devlet ricaline okutulamamış veya icraata geçirilmek istenilmemiştir. Velhasıl o sıralarda meşrutiyetin ilan edilmesi ve kendisinin görevden azledilmesiyle Osmanlı İmparatorluğu için çok önemli olan Balkan ittifakı kurulamamıştır. Meşrutiyetin ilanı ve İttihatçıların durumun vahametini kavrayamamasından ötürü az bir zaman sonra Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiş, Avusturya ise Bosna-Hersek'i ilhak etmiştir. İttifakının gerçekleşmemesinin ardından yaşanan bu gelişmelerden sonra Rusya'nın da Balkan devletlerini desteklemesiyle Balkan devletleri kendi aralarında Osmanlı'ya karşı ittifak yapmışlardır. Akabinde Osmanlı İmparatorluğu'nun aleyhinde çıkan Balkan Savaşları da yüzyıllardır bu topraklara hükmeden imparatorluğun üzerinde maddi manevi birçok felakete neden olacaktır.

Salih Münir Paşa, Balkan Savaşı zamanında ittifakın niçin gerçekleştirilemediğini Sadrazam Sait ve Kamil Paşalara sormuş ve şu cevabı almıştır:

“Balkan ittihadı için yapılan müzakerelerin tarafınızdan idare edilmiş olmasını meşrutiyeti müteakip iktidara gelen partilerin ileri gelenleri tarafından hoş görülmemiş ve zararlı telâkki edilerek akamete uğratılmıştır.”¹⁷⁸

Paşaların bu cevabında ideolojik çatışmaların ve zihniyetin bir devlet için nelere mal olabileceğini görmekteyiz. Balkan ittifakının gerçekleştirilememesiyle alakalı ilk görüş İttihatçıların, Salih Münir Paşa'nın “hürriyeti öldürmek üzere” II. Abdülhamid'in emriyle Balkan devletlerinden asker toplamak üzere bu ülkeleri dolaştığına kanaat getirmesidir.¹⁷⁹ Salih Münir Paşa, II. Abdülhamid'e yakınlığı hasebiyle meşrutiyetin ilanından sonra görevinden azledilmiş ve raporu açılmak bile istenilmemiştir. Paşa'nın İttihatçılarla alakalı bu görüşlerini hariciyede birçok önemli görevde bulunmuş ve 1913-1916 yılları arasında Atina Büyükelçiliği yapmış olan

¹⁷⁸ Aziz Esenbel, Balkan Devletleri ile Yapılan Bazı Müzakereler, İstanbul Şehir Üniversitesi Toros Arşivi nr. 583968, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/22137/001583968010.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [Erişim 28.03.2020].

¹⁷⁹ Salih Münir Paşa (Çorlu), *Geçmiş Zamanlar*, s. 85.

Galip Kemali Söylemezoğlu¹⁸⁰ da desteklemektedir, zira Büyükelçi'nin bütün ihtarlarına rağmen Babıali Balkanlardaki gelişmelere kayıtsız kalmaya devam etmiş ve kendileri aleyhine bir ittifak kurulmayacağına inanmışlardır.¹⁸¹ Hatta bu inanç öylesine kuvvetlidir ki Âsım Bey'in şu sözlerinde görebilmekteyiz:

*“Sofya elçiliğinden Hariciye Nazırlığına getirilen Âsım Bey, 15 Temmuz 1912’de Meclis-i Meb’ûsan’da yaptığı bir konuşmada Balkanlar’dan imanı kadar emin olduğunu, burada Osmanlı Devleti’ne karşı bir ittifakın kurulamayacağını söylüyordu.”*¹⁸²

İttifakın kurulmamasıyla alakalı diğer bir görüş ise bahsedilen raporların sadarete bulunan Kamil Paşa’ya ulaştırıldığı ancak ehemmiyet gösterilmeyip bu raporlardan bahsedilmediğidir. Bu meseleye ilişkin görüşleri de o sırada Sadaret Mektupçuluğu vazifesini ifa eden Ali Fuat Türkgeldi aktarmaktadır. Türkgeldi vazife gereği bulunduğu bir akşam toplantısında Kamil Paşa’nın cebinden bir takım evraklar çıkardığından ve okuduğundan bahsetmektedir.¹⁸³ Bu belgelere göre Bulgaristan ve Avusturya’ya karşı Sırbistan, Romanya ve Yunanistan’la ittifak teşebbüsünde bulunulmuştur. Sırlıların böyle bir ittifak için olumlu yanıt verdikleri, Romanyalıların yanaşmadığı, Yunanlıların ise kesin bir cevap vermeyip işi geçıştirdiklerinden bahsedilmiştir. Ayrıca ordunun mevcut durumu Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa’dan sorulduğunda, Paşa askerimizin ayağına giydirecek çarığımız bile yok demiştir. Bunun üzerine Sadrazam *“Seraskerimiz kendi servetini artırmaktan başka bir şey düşünmemiş”* diyerek cevap vermiştir.¹⁸⁴ Daha sonra diğer sefaretnamelerden gelen raporlar okunmuş, ittifak konusu tartışılmış ancak mutabakata varılamamıştır. Konu hakkında daha sonra konferans toplanılması uygun görülmüş, konferansta da ittifak için gerekli karar alınamamıştır.¹⁸⁵

¹⁸⁰ Mithat Aydın, “Galip Kemali (Söylemezoğlu) Bey’in Hatıratında Atina Müsteşarlığı Sırasında Balkan Sorunu,” *Belgi Dergisi, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları*, c. 2, S. 16 (Denizli 2018), s. 962–978.

¹⁸¹ Cevdet Küçük, “Balkan Savaşı,” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.5 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), s. 23-25.

¹⁸² a. y.

¹⁸³ Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, c. 3, s. 103.

¹⁸⁴ Türkgeldi, a. g. e., s. 104.

¹⁸⁵ a. y.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde, II. Abdülhamid'in karakteri ve diplomasiye bakış açısı, iç siyasette olduğu gibi dış siyasette de etkili olmuştur. II. Abdülhamid tahta geçtiği ilk yıllara denk gelen Osmanlı-Rus savaşı ve sonrasında yaşanan gelişmelerden mütevellit imparatorluğun Düvel-i muazzama karşısında durumunu iyi kavramış, dış politikasını realist bir çerçeveye oturtmuştur. Osmanlı'nın jeopolitik konumu ve Avrupalı kimliğinin yanında bu sisteme dahil tek Müslüman devlet olması da II. Abdülhamid'in denge siyasetinde belirleyici olan unsurların başında gelmektedir. Yıldız Sarayı'nı adeta imparatorluğun merkezi haline getirip devlet işlerini buradan yürüten Padişah, belki de sefirleri kadar Avrupa tecrübesi olmasa da kıvrak zekasıyla uluslararası sorunların üstesinden gelecek hamleler yapabilmekte ve sefirlerine bu doğrultuda direktifler verebilmektedir. Nitekim Balkanlarda meydana gelen gelişmelerde de dış siyasette temel prensibi bir devlete bağlı olmadan, barışı koruyarak denge siyasetini uygulamaya çalışan II. Abdülhamid, Balkanlarda statükonun korunması gerektiğini düşünüyordu. Bu sebeple gayri resmi diplomasi faaliyetleriyle devletler arasında ittifak arayışları içerisinde olmuş, Salih Münir Paşa'ya da Balkan devletleri arasında ittifak kurulabilmesi için görev vermiştir.

SONUÇ

Salih Münir Paşa, ilk memuriyetlerinin ardından, genç yaşta girdiği Hariciye Nezareti'nde zamanla yükselmiş ve Osmanlı İmparatorluğu açısından son derece kritik bir dönemde, Paris'te uzun yıllar büyükelçilik görevini yerine getirmiştir. II. Abdülhamid'in döneminde sıkça değişen, sürgüne gönderilen memurları göz önünde bulundurduğumuzda, Salih Münir Paşa'nın on iki sene Paris'te büyükelçilik yapması Padişah'ın ona güvendiğinin bir göstergesidir. Ancak, II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte, İttihad ve Terakki Cemiyeti ileri gelenleri, Salih Münir Paşa'nın elçilik fonlarını kendi adına kullandığını ve buraya daha güvenilir bir kişi atanmasını istediklerini 5 Ağustos'ta merkeze bir telgrafla bildirmişlerdir.¹⁸⁶ Meşrutiyet'in ilanından sonra, Padişah'ın yakın hizmetinde bulunmuş herkes gibi Salih Münir Paşa'nın görevine de bu süreçte son verilmiştir. 6 Ağustos tarihinde görevinden azledilen Salih Münir Paşa daha sonra Paris'ten dönmemiştir.¹⁸⁷ Paris'ten hemen geri dönmemesini de 10 Ağustos'ta Fransız *Le Matin* gazetesine verdiği röportajında, Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'yla yaptığı görüşmeler neticesinde, kendisinin sağlık problemlerinden ötürü tedavi amacıyla kaplıcalara gideceğinden, doktorunun kendisinin tedavisi için ısrar ettiğinden ve tedavisinden sonra yurda döneceğinden bahsetmiştir.¹⁸⁸ Ayrıca bu röportajına eski rejimin artık geçerliliğini yitirdiğinden, Padişah'ın otoritesinin Osmanlı topraklarında yaşayan herkes için zarar teşkil ettiğinden de bahsetmiştir.¹⁸⁹ Salih Münir Paşa'nın devrimden hemen sonra *Le Matin*

¹⁸⁶ Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, çev. Ayda Erbal (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), s. 198.

¹⁸⁷ a. y.

¹⁸⁸ *Le Matin*, "Munir pacha, ambassadeur de Turquie, explique la Revolution de son pays", 10 Ağustos 1908, s. 1.

¹⁸⁹ a. y.

gazetesine verdiği röportajındaki bu sözlerinden, İttihatçılara yönelik daha ılımlı bir çizgi izlemeye başladığını söyleyebiliriz.

Salih Münir Paşa'ya, görevinden azlinin ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubu kişiler tarafından birçok eleştiri gelmiş ve bu eleştirileri Meclis-i Mebusan'a yazdığı *Meclis-i Mebusan-ı Osmani Heyet-i Celilesine*¹⁹⁰ isimli layihasında cevaplamıştır. Salih Münir Paşa Meclis-i Mebusan'a yazdığı bu 10 sayfalık layihasının başlangıç kısmında, sabık büyükelçilerden Aristarki Bey'in kendisi hakkında isnat ettiği suçlardan bahsedip, bunlarla ilgili açıklamalar yapmıştır. Padişah'tan yüklü miktarlarda para aldığı iddialarına, eğer bahsedilen miktarlarda yüksek paralar aldıysa bunların bankalarda kayıtlarının olması gerektiğinden bahsetmektedir. Hatta “*fazla ne almış isem iadeye hazırım*” diye de belirtmiştir.¹⁹¹ Özellikle Avrupa'da Jön Türkler ve firarileri şahsen cezalandırdığına dair iddiaları reddetmiştir. Salih Münir Paşa, görevi itibariyle birçok muhalif kişiyle temasa geçtiğini, takip ettiğini ancak hiçbirinin kendisi tarafından cezalandırılmadığını belirtmiştir. Hatta tam aksine birçoğuna yardımda bulunduğunu, maaş bağlattığını ve memuriyetlere atanmalarında yardımcı olduğunu da eklemiştir. Esasen onları cezalandıranın kendisi değil, yargılamalar neticesinde bu sonuca varan Fransa ve İsviçre'nin hür mahkemeleri olduğunun altını çizmiştir. Ceza alan kişileri de niçin ceza aldıklarını merak ediyorlarsa, Fransa ve İsviçre'deki mahkemelere başvurup neticesini öğrenmeye davet etmiştir. Daha sonra imparatorluğun içinde bulunduğu durumun sebepleriyle ve düzeltilmesi gerektiğini düşündüğü konularla alakalı raporları görevi boyunca zat-ı şahaneye sunduğundan bahsetmektedir. Salih Münir Paşa'ya göre, devletin karar verici mekanizmasında yer alan kişiler, gerekli olan ıslahatları tüm önerilere rağmen gerçekleştirecek yeterlilikte değillerdir. Bu da kronik hale gelen bazı sorunlara kaynak teşkil etmektedir. Yöneticiler bunlara ek olarak, devrin şartlarını kavrayamadığı ve bir milletin nasıl idare edileceğine hakim olmadıkları için imparatorluğun içinde bulunduğu hal giderek çıkmaza girmektedir.

Salih Münir Paşa, bir devletin şanının muhafaza edilmesi için siyaseten kararlı bir duruşu ve gerekli adımları atacak yeterlilikle başarılı diplomatların olması gerektiğinin

¹⁹⁰ Salih Münir Paşa (Çorlu), *Meclis-i Mebusan-ı Osmani Heyet-i Celilesine* (İstanbul, 1909).

¹⁹¹ Salih Münir Paşa (Çorlu), *a. g. e.*, s. 8.

de üzerinde durmaktadır. Ayrıca başarılı diplomatlara ek olarak, devletlerin uluslararası ilişkilerde ve müzakerelerde etkin olmasının askeri güçle de doğru orantılı olduğunun altını çizmektedir. Çünkü, devletlerin ayakta durabilmesi güçlü olmasıyla, güç de büyük ölçüde askeri güçle sağlanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun da son döneminde savaş alanında başarısız olması, diplomasiinin öneminin geç kavranması, imparatorluğun eski gücünü ve şanını kaybetmesine neden olmuştur. Bu sebeple devletlerin uluslararası ilişkilerde, gerçekleştirilen müzakerelerde etkin bir rol oynaması için, maddi imkanları ve askeri gücü de son derece önem arz etmektedir.

Salih Münir Paşa'nın bu açıklamalarında ve daha sonra kaleme aldığı yazılarında İttihat Terakki yönetimine eleştiri yapmak yerine daha ılımlı bir yol izlemiştir. Uzun yıllar önemli görevlerde yer aldıktan sonra makamını kaybetmiş bir kişinin hükümeti sertçe eleştirmesi, o dönemde Salih Münir Paşa'ya rasyonel gelmemiş olabilir. Zira, kendisi Avrupa'da demokrasinin işleyişini ve hukukun üstünlüğünü görmüş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim sistemindeki sıkıntıların da farkına varmıştır. Daha evvel de 1907 senesinde Padişah'la bir sohbeti sırasında, İmparatorluğun yönetim tarzından dolayı ileride sıkıntıya düşebileceğini şu sözlerle anlatmıştır:

*“...Her asrın kendine mahsus bir idare tarzı vardır. Osmanlı hükümeti bugünkü vaziyetle uzun müddet yaşayamaz. Israr edilirse zâti şahaneleri tahtınızda oturamayacağınız gibi, İmparatorluğunuz da elden gider...”*¹⁹²

Salih Münir Paşa'nın kardeşi Aziz Esenbel, yıllar sonra kaleme aldığı gazete yazısında, Paşa'yla ilgili Jön Türkleri cezalandırdığı iddialarının aksine, kardeşinin aslında Avrupa'da birçok Jön Türkü muhafaza ettiğini ve bahsedilen miktarlarda paraları da asla almadığını savunmaktadır.¹⁹³ Bu yönüyle bakıldığında Salih Münir Paşa, yazdığı diplomasiye dair eserleri ve devrim sonrası yaşantısıyla eski itibarını ve memuriyetini geri kazanmayı amaçlamıştır. Emeklilik maaşı da 1912 senesine kadar bağlanmamış ve daha sonra arzı üzerine bağlanmıştır.¹⁹⁴

¹⁹² Güngör, Münir Paşanın Kızı Nimet Hanım Anlatıyor.

¹⁹³ Esenbel, Kardeşinin Kalemile: Paris Sefiri Salih Münir Paşa.

¹⁹⁴ “Paris eski sefiri Salih Münir Efendi'nin tekaüd işlemleri.” COA, HR. İD., 328/70, M. 13. 11. 1912.

Salih Münir Paşa, Meclis-i Mebusan’a sunduğu layihısından sonra diplomasiye dair deneyimlerini ve fikirlerini ilk eseri *Diplomasi: Malumat-ı Esasiyye* kitabıyla 1910 senesinde İstanbul’da neşretmiştir.¹⁹⁵ Salih Münir Paşa’nın bu eseri on bir bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerde bir diplomatta olması gereken özelliklerinden, diplomatik görüşmelerin nasıl olması gerektiğinden, iç ve dış siyasetten, ekonomi, iktisat ve askeriyeyle alakalı fikirlerinden bahsetmiştir. Salih Münir Paşa diplomatlığı uluslararası ilişkilerde hangilerinin dost hangilerinin düşman olduğunu tanıyabilme, ülkenin çıkarları için hangi devletlerle ittifak yapılabileceğinin iyi belirlenmesi olarak tanımlıyor.¹⁹⁶ Salih Münir Paşa eserinde, devletlerin politikalarını belirlerken mevcut durumu iyi analiz etmeleri ve sezmeleri gerektiğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca başarılı bir diplomat siyaset sanatının inceliklerini iyi bilmeli ve yabancı dillerden özellikle Fransızca veya İngilizce, Almancayı iyi bilmelidir. Velhasıl diplomatlıkta hüner kıvrak zeka ile durumu sezme ve buna uygun tedbirleri almaktır. Eserde uluslararası ilişkilerde başarılı ve iz bırakan diplomatlara da birçok örnekler verilmiştir. Bu diplomatların başlıcaları şunlardır: Kardinal Richelieu, Prens Talleyrand, Prens Bismarck, Lord Palmerston, Prens Meternich.¹⁹⁷ Ayrıca üstad-ı azam olarak nitelendirdiği Machiavelli gibi önemli bir düşünürden de atıfta bulunarak, eğer bir devletin düşmanları çok fazlaysa en azından birisiyle ittifak etmenin gerekli olduğunu söylemiştir.¹⁹⁸ Bu açıklamalar ve örneklerden de yola çıkarak rahatlıkla söyleyebiliriz ki Salih Münir Paşa diplomasi alanında yetkinliğini ortaya koymuştur. Gerek geçmiş gerekse dönemin en başarılı diplomatlarından birçok örnek vererek Avrupa diplomasisini ve tarihini ne kadar iyi bildiği göstermiştir. Diplomatlığın ne denli önemli olduğunu da birçok somut örnekle bizlere açıklamıştır.

Salih Münir Paşa her devlet için öncelikli ilkenin barış yanlısı olmak olduğunu ifade etmiştir. Savaş devletlerin başvuracağı son çare olmalıdır. Ancak vatanın kaybedilme riski varsa, bu yolda gösterilecek mücadele haklı bir mücadele olarak nitelendirilmiştir. Burada da tarih boyunca devletler tarafından benimsenmiş,

¹⁹⁵ Salih Münir Paşa (Çorlu), *Diplomasi: Ma'lûmât-ı Esâsiyye*, c. 1 (İstanbul: Tevsi-i Tabaat Matbaası, 1910).

¹⁹⁶ Salih Münir Paşa (Çorlu), *a. g. e.*, s.9.

¹⁹⁷ Salih Münir Paşa (Çorlu), *a. g. e.*, s. 12-13.

¹⁹⁸ Salih Münir Paşa (Çorlu), *a. g. e.*, s. 25-26.

düşünürler tarafından tartışılmış bir *haklı savaş kavramı* kendini göstermektedir. Salih Münir Paşa devletin icap ettiğinde her türlü yola başvurup kaybetmektense kazanması gerektiğini “*örs olmaktansa çekiç olmak*” şeklinde ifade etmiştir.¹⁹⁹

Dış siyasete yönelik kaleme alınan bölümde her devletin kendi çıkarlarını kendisinin koruması ve bunun için gerekli bütün tedbirleri alması gerektiği söylenmiştir. Çünkü güçlü olan devletler bir şekilde kendinden daha zayıf devletlere saldırıp haklarını çiğnemektedirler. Avrupa devletler sistemi içerisinde de bugünkü gibi devletlerin haklarını, çıkarlarını koruyacak bir üst kuruluş olmadığından her devlet önce kendi hakkının savunucusu olmalıdır. Avrupalı büyük güçler kendi haklı davaları adına hukuku ve anlaşmaları menfaatlerince düzenleyip kabul ettikleri halde, söz konusu Osmanlı İmparatorluğu’nun haklarını savunmak olduğunda sessiz kalmayı tercih etmişlerdir. Salih Münir Paşa bu duruma özellikle 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda daha önce taahhüt edilen toprak bütünlüğünün hiçe sayılmasını örnek göstermiştir.

Diplomasi eserinde, devletlerin güçlü olması üzerinde bir hayli durulmuştur. Devletlerin güçlü olmasıyla ilgili, Salih Münir Paşa, güçlü olan devletin daima kendini haklı çıkardığını ve zayıf olan devletin bu durumda her ne yaparsa yapsın sözünün bir yaptırımının olmadığını belirtmiştir.²⁰⁰ Bu duruma örnek olarak da İtalya’nın Osmanlı’nın toprak bütünlüğünü savunmasına rağmen 1911 senesinde Trablusgarp’ı nasıl işgal ettiğini göstermiştir. Trablusgarp’ın işgaline karşın o güne dek Osmanlı’nın toprak bütünlüğünü savunan devletler buna karşı çıkmamışlardır. Bu da göstermektedir ki güçlü olan kendisini daima haklı çıkarmaktadır.

Salih Münir Paşa Diplomasi kitabının ilk cildinden sonra ikinci cildi olan *Diplomasi: Almanya* kitabını 1914 senesinde İstanbul’da neşretmiştir.²⁰¹ Bu kitap da yedi bölümden oluşmaktadır ve Almanya’nın iktisadına, ekonomisine, yönetimine, kara ve deniz kuvvetleri gücüne, iç ve dış siyasetine yönelik detaylı bilgiler içermektedir.

¹⁹⁹ Salih Münir Paşa (Çorlu), *a. g. e.*, s. 31.

²⁰⁰ Salih Münir Paşa (Çorlu), *a. g. e.*, s. 183.

²⁰¹ Salih Münir Paşa (Çorlu), *Diplomasi: Almanya*, c. 2 (İstanbul: Sabah Matbaası, 1914).

Salih Münir Paşa'nın diğer bir kitabı da Taha Toros'un arşivinde bulunan *Din-i İslam* kitabıdır.²⁰² Din-i İslam kitabı Taha Toros tarafından sadeleştirilerek 1986 senesinde yayınlanmıştır. Taha Toros eserin sunuş kısmında kitapla alakalı bilgilere de yer vermiştir. Esasında hayli geniş olan eserin Salih Münir Paşa'nın el yazısıyla dört adet nüshası vardır ve hepsi de birbirinin aynıdır. Taha Toros'a kitap Salih Münir Paşa'nın kızı Nimet Eğriboz'dan hediye olarak geçmiştir. Kitabın dili ağır olması hasebiyle Taha Toros tarafından sadeleştirilmiştir. Eserde dinin ne olduğu, İslam dini hakkında temel bilgiler ve özellikleri hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca Salih Münir Paşa ibadetlerin nasıl yapılacağına, dini bakımdan kişisel ve toplumsal birçok konuya da değinmiştir.

Devrimden sonra yurda dönmeyen Salih Münir Paşa 1925 senesine kadar Fransa, İtalya ve İsviçre'de yaşamıştır. 1925 senesinde yurda döndüğünde yaşantısını ilme ve araştırmaya adayıp, çalışmalarını Osmanlı arşivlerinde sürdürmüştür. Yaşamı boyunca da birçok önemli eseri bizlere bırakmıştır. Bu eserler: *Louis XVI et le Sultan Selim III*²⁰³ adlı yazısı ve *Bonneval Pacha. Son Influence sur les Relations Exterieures de la Turquie* adlı makalesidir.²⁰⁴ Louis XVI et le Sultan Selim III isimli makalesinde Sultan III. Selim ile Fransa Kralı XVI. Louis arasındaki haberleşmeyi Sultan'ın şehzadeliği döneminden itibaren Fransa Hariciye Nezareti'nden aldığı vesikalarla incelemiştir.²⁰⁵ Ayrıca *Türkiye'nin Siyasi Tarihi* (6 cilt), *Histoire Diplomatique de la Turquie* (4 cilt), *Les Affaires Egyptiennes*, *İslamisme-Christianisme et la Turquie d'Autrefois*, *Quelxues Reflexion sur l'Islamisme et la Turquie d'Autrefois*, *La Politique Orientale de la Russie* eserleridir.²⁰⁶

²⁰² Salih Münir Paşa (Çorlu), *Din-i İslam*, haz. Taha Toros, İstanbul Şehir Üniversitesi Taha Toros Arşivi nr. 551378, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/22149/001551378007.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, [Erişim 28.06.2020].

²⁰³ Salih Munir Pacha, *Louis XVI et le Sultan Sélim III* (Paris: Impr. de Plon-Nourrit, 1912).

²⁰⁴ Salih Münir Pacha, *Bonneval Pacha: son Influnce sur les Relations exterieures de la Turquie* (Paris: Typographie Plon-Nourrit, 1907).

²⁰⁵ Salih Münir Paşa (Çorlu), *Geçmiş Zamanlar*, s. 735.

²⁰⁶ Toros, *Salih Münir Paşa'nın Kısa Biyografisi*.

Salih Münir Paşa, ayrıca 1933-39 seneleri arasında Cumhuriyet, Yarım Ay, Yeni Türk ve Akşam gazete ve mecmualarında yazılar kaleme almıştır.²⁰⁷

Salih Münir Paşa'nın 1933-1939 seneleri arasında çeşitli gazetelerde yer alan yazıları, Ali Birinci ve Selma Günaydın tarafından *Geçmiş Zamanlar: II. Abdülhamid Devri Osmanlı Diplomasisi, İstanbul ve Paris Hatıraları* adı altında hazırlanıp, araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. Prof. Dr. Ali Birinci'nin Salih Münir Paşa'nın kısa biyografisini içeren bir başka değerli yazısı da *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi* 'nde yer almaktadır.

Salih Münir Paşa, 21 Haziran 1934 senesinde çıkan soyadı kanunundan sonra, *Çorlu* soyadını almış, kardeşleri Aziz ve Atıf beyler ise bir süre aynı soyadı kullandıktan sonra *Esenbel* olarak değiştirmişlerdir.²⁰⁸ 1939 senesine gelindiğindeyse Salih Münir Paşa, İstanbul'da vefat etmiş ve Yahya Efendi Mezarlığı'nda aile kabristanlığına defnedilmiştir. Salih Münir Paşa, Sultan II. Abdülhamid'e şehzadeliği döneminden itibaren yakın ilişkiler kurmuş ve güvendiği adamlarından birisi olmuştur. Paris, Brüksel ve Bern'de görev yaptığı süreçte Jön Türklerin faaliyetlerinin durdurulması, Damad Mahmud Celaleddin Paşa'nın cenazesi, Balkanlarda ittifak girişimi gibi birçok önemli meselede kilit rol oynamıştır. Bunların yanında Paşa'nın hayatı ve faaliyetleri bize son dönem Osmanlı diplomasisi ve II. Abdülhamid'in dış politikası hakkında önemli bilgiler vermektedir. Ayrıca Salih Münir Paşa'nın diplomatlığı ve hayatında son dönem Osmanlı hariciyesinin belirgin, birbirine benzer tipolojisini görmemiz de mümkündür. Çalışmada, Salih Münir Paşa'nın diplomatik faaliyetleri ve fikirleriyle birlikte, Osmanlı İmparatorluğu açısından son derece kritik gelişmelerin olduğu yılların incelemesi yapılırken, cumhuriyetten önceki son dönemin panoraması da bu şekilde gösterilmeye çalışılmıştır.

²⁰⁷ Birinci, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 2, s. 331..

²⁰⁸ Birinci, *a. y.*

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Şeref Efendi. (1985). *Tarih Musahabeleri*. 1. bs. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ahmet Cevdet Paşa. (2016). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (2 Cilt)*. 5. bs. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.
- Akgün, Ömer Faruk. (2000). İbnülemin Mahmud Kemal. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. c.21. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 249-262.
- Akşin, Sina. (1985). Jön Türkler. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. c. 3. İstanbul: İletişim Yayınları. s. 832-844
- Akşin, Sina. (2017). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. 8. bs. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları
- Aktepe, M. Münir. (1993). Çorlulu Ali Paşa. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. c.8. s. 370-371. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Akyıldız, Ali. (2011). Tercüme Odası. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. c.40. s. 504-506. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Akyıldız, Ali. (2016). Mahmud Celaleddin Paşa, Damad, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. c. Ek-2. s. 175-177. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Alkan, Necmettin. (2016). Goltz, Wilhelm Colmar von der. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. c. Ek-1. s. 478-480. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Arabacı, Fazlı. (1999). Osmanlı Modernleşmesinde Yeni Osmanlıların Din ve Siyaset Anlayışları. *Dini Araştırmalar*. c. 2. S. 5, s. 51-89.
- Araz, Nezihe ve Diğerleri (hızl.). (1992). Meydan-Larousse Büyük Luğat ve Ansiklopedi. c. 10 s. 314, c. 16 s. 459, c. 17 s. 72, c. 20 s. 135.
- Ateş, Toktamış. (2012). *Siyasal Tarih*. 4. bs. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aydın, Mithat. (2018). Galip Kemalî (Söylemezoğlu) Bey'in Hatıratında Atina Müsteşarlığı Sırasında Balkan Sorunu. *Belgi Dergisi, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları*. c.2. S. 16, s. 962-978.
- Ayverdi, Sâmîha. (2013). *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*. 6. bs. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Bab-ı Ali Evrak Odası: 715/5363, 2000/149997.
- Bayur, Yusuf Hikmet. (1991). *Türk İnkılâbı Tarihi c.1 Kısım 1*. 4. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Berkes, Niyazi. (2018). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. 26. bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berridge, G. R., ve James, Alan. (2001). *A Dictionary of Diplomacy*. Great Britain: Palgrave Macmillan.
- Beydilli, Kemal, Mehmed Ali Paşa, Müşir. *TDV İslam Ansiklopedisi*. c. Ek-2. s. 218-220. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Birinci, Ali. (2008). Münir Paşa. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. c. 2. s. 330-331. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları,
- Bloch, Ernst. (2002). *Rönesans Felsefesi Üzerine*. Hüsen Portakal (çev.). 1. bs. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Campbell, Brian. (2013). Roma Dünyasında Diplomasi (Yaklaşık M.Ö. 500-M.S. 235). Recep Özman (çev.). *Tarih Okulu*. c. 14. s. 201-224.
- Çolakoğlu, Selçuk, (2015). Diplomasi. Şaban Kardaş ve Ali Balcı (Ed.), *Uluslararası İlişkilere Giriş* içinde. İstanbul: Küre Yayınları. s. 379-389.
- Demir, Şerif. (2012). Damat Mahmud Celaleddin Paşanın Cenazesi. A. Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Erzurum*. S. 47, s. 177-188.
- Demirel, Fatmagül. (2007). *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*. 1. bs. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Deringil, Selim. (2002). *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*. 1. bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dönmez, Ahmet. (2019). Bir Son Dönem Osmanlı Diplomatinin Yükselişi ve Düşüşü: Salih Münir Paşa. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. c. 38. S. 65, s. 169-195.
- Dönmez, Ahmet. (2018). Osmanlı Devleti’nde Tek Taraflı Diplomasi Anlayışı ve Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Süreci. Mehmet Alaeddin Yalçınkaya ve Uğur Kurtaran (Ed.), *Osmanlı Diplomasi Tarihi Kurumlar ve Tatbiki* içinde. Ankara: Altınordu Yayınları. s. 145-179.
- E. P., Engelhardt. (1999). *Tanzimat ve Türkiye*. Serkan Özburun (Ed.). 1. bs. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Ebüzziya, Ziyad. (1989). Ahmed Rızâ. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. c.2. s. 124-127. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ege, Nezahet Nurettin. (1977). *Prens Sabahaddin Hayatı ve İlmî Müdafaaaları*. Güneş Neşriyat İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Eroğlu, Haldun. (2003). Klasik Dönemde Osmanlı Devleti’nin İstihbarat Stratejileri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. c. 22. S. 34, s. 11-33.

- Esenbel, Aziz. (1950). Kardeşinin Kalemıyla: Paris Sefiri Salih Münir Paşa. *Tarih Dünyası Dergisi*. c. 2. S. 15, s. 638-642.
- Findley, Carter V.. (1993). Hariciye Nezareti. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. c.8. s. 178-180. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Findley, Carter V.. (2014). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform: Bâbiâli*. 1. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gencer, Ali İhsan. (1992). Berlin Antlaşması. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. c.5. s. 516-517. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Georgeon, François. (2018). *Sultan Abdülhamid*. Ali Berkay (çev.). 5. bs. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Girgin, Kemal. (1994). *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Göçmen, Muammer, Bir Jöntürk Aydını, *Osmanlı Ansiklopedisi: Tarih, Medeniyet, Kültür*. c. 7. s. 116-119. İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Gör, Emre. (2019). *Abdülhamid Döneminde İstihbarat Mutlakıyetten Meşrutiyete İmparatorluğun Haber Alma Faaliyetleri 1876-1909*. 1. bs. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Gövsâ, İbrahim Alaettin. (1946). Ahmet Cevdet Paşa. *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*. s. 19-20. İstanbul: Yedigün Neşriyat,
- Gövsâ, İbrahim Alaettin. (1946). Münir Paşa, Salih. *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*. s. 267-268. İstanbul: Yedigün Neşriyat,
- Hallı, Reşat. (1970). *Balkan Harbi (1912-1913), Harbin Sebepleri, Askeri Hazırlıklar ve Osmanlı Devleti'nin Harbe Girişi*. c. 1. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Hanioğlu, M. Şükrü. (1985). *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*. 1. bs. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hanioğlu, M. Şükrü. (1995). *The Young Turks in Opposition*. New York: Oxford University Press.
- Hanioğlu, M. Şükrü. (2001a). *Preparation For a Revolution The Young Turks, 1902-1908*. New York, USA: Oxford University Press.
- Hanioğlu, M. Şükrü. (2001b). İttihat ve Terakkî Cemiyeti. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 23, s. 476-484. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Hariciye Nezareti Evrakı: 167/24, 328/70, 483/177, 1799/9.
- Hobsbawm, Eric J. ve Ranger, Terence. (2006). *Geleneğin İcadı*. Mehmet Murat Şahin (çev.). 1. bs. İstanbul: Agora Kitaplığı.

- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. (1982). *Son Sadrazamlar* 3. 3. bs. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İnalcık, Halil. (2019). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV*. 7. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İpşirli, Mehmet. (1993). Dahiliye Nezareti. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. c.8. s. 414-416, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- İrtem, Süleyman Kâni. (1999a). *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür: Abdülhamid'e Verilen Jurnaller*. 1. bs. İstanbul: Temel Yayınları.
- İrtem, Süleyman Kâni. (1999b). *Yıldız ve Jön-Türkler: İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Gizli Tarihi*. 1. bs. İstanbul: Temel Yayınları.
- İskit, Temel. (2018). *Diplomasi: Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması*. 6. bs. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- İstanbul Şehir Üniversitesi Taha Toros Arşivi: 512203, 512227, 512194, 517309, 551378, 561316, 561307, 583968.
- Kansu, Aykut. (2017). *1908 Devrimi*. 8. bs. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karal, Enver Ziya. (1988). *Osmanlı Tarihi. VIII. Cilt, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*. 3. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Karal, Enver Ziya. (2007). *Osmanlı Tarihi V. Cilt Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*. 8. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kırmızı, Abdulhamit. (2014). *Avlonyalı Ferid Paşa: Bir Ömür Devlet*. 1. bs. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kırmızı, Abdulhamit. (2016). *Abdülhamid'in Valileri / Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*. 4. bs. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kissinger, Henry. (2000). *Diplomasi*. İbrahim H. Kurt (çev.). 2. bs. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Koçu, Reşad Ekrem. (1966). Çorlu, Salih Münir. *İstanbul Ansiklopedisi*. c.8. s. 4100. İstanbul: Koçu Yayınları.
- Kuneralp, Sinan. (1997). Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri. İsmail Soysal (Ed.). *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç: Ankara, Türk Tarih Kurumu, 15-17 Ekim 1997: Sempozyuma Sunulan Tebliğler içinde*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 113-127.
- Kuran, Ahmed Bedevi. (2000). *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*. 2. bs. İstanbul: Kaynak Yayınları.

- Kutay, Cemal. (1964). *Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamit, İttihad ve Terakki*. 1. bs. İstanbul: Tarih Yayınları.
- Kuyaş, Nilüfer. (2012). *Başka Hayatlar*. 1. bs. İstanbul: Can Yayınları.
- Kurubaş, Erol. (2015). Dünya Politikasının Dönüşümü ve Uluslararası İlişkiler Çağı. Şaban Kardaş ve Ali Balcı (Ed.), *Uluslararası İlişkilere Giriş* içinde. İstanbul: Küre Yayınları. s. 13-33.
- Küçük, Cevdet. (1992). Balkan Savaşı. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. c.5. s. 23-25. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Küçük, Cevdet. (1993). Çırağan Vak'ası. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. c. 8. s. 306-309. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı
- Küçük, Serhat. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nda Teknolojik Değişim ve Dönüşüm: Elektrik Örneği. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Ankara.
- Kürkçüoğlu, Ömer, (2004). The Adoption and Use of Permanent Diplomacy. A. Nuri Yurdusev (Ed.), *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?* içinde. Basingstoke: Palgrave Macmillan. s. 131-151.
- Kütükoğlu, Mübahat S. (1994). *Osmanlı Belgelerinin Dili: Diplomatik*. İstanbul: Kubbealtı Akademisi Kültür ve San'at Vakfı.
- Le Matin*, (10 Ağustos 1908). Munir pacha, ambassadeur de Turquie, explique la Revolution de son pays, s. 1.
- Mahmud Celaleddin Paşa. (1983). *Mir'ât-ı Hakikat, Tarihi Hakikatlerin Aynası Cilt I-II-III*. İsmet Miroğlu (hızl.). İstanbul: Berekât Yayınevi.
- Mardin, Şerif. (1991). *Türk Modernleşmesi Makaleler IV*. 1. bs. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mayakon, İsmail Müştak. (1940). *Yıldızda Neler Gördüm?*. İstanbul: Sertel Matbaası.
- Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. (2011). "Teşrifat", "Teşrifatçı", s. 1247-1248, İstanbul: Kubbealtı.
- Mizancı Murad. (1994). *Mücadele-i Milliye, Gurbet ve Avdet Devirleri*. Sabahattin Çağın ve Faruk Zengin (hızl.). İstanbul: Nehir Yayınları.
- Nicolson, Harold. (1970). *Diplomasi*. Mete Ergin (çev.). Altın Kitaplar Yayınevi.
- Oktay, Cemil. (2014). *Modern Toplumlarda Savaş ve Barış*. 2. bs. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Ortaylı, İlber. (1985). Osmanlı Devleti ve Meşrutiyet. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. c.4. s. 953-961. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oxford Wordpower Dictionary*. (2012) "Diplomacy", United Kingdom: Oxford University Press, s. 216.
- Özcan, Azmi. (2003). Mahmud Celâleddin Paşa. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. c.27. s. 359-360. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özcan, Azmi. (2004). Meşveret. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. c.29. s. 396-398, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Pakalın, M. Zeki. (2008). Mahmud Celaleddin Paşa. *Sicill-i Osmanî Zeyli: Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi*. c. 11. s. 48-54. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Potyemkin, Vladimir (Ed.). (2015). *Uluslararası İlişkiler Tarihi: Diplomasi Tarihi*. c. 1. 2. bs. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- PTT İşletmesi Genel Müdürlüğü. (2007). *Geçmişten Günümüze Posta*. Ankara: PTT Genel Müdürlüğü.
- Salih Münir Paşa (Çorlu). (1907). *Bonneval Pacha: son Influence sur les Relations exterieures de la Turquie*. Paris: Typographie Plon-Nourrit.
- Salih Münir Paşa (Çorlu). (1909). *Meclis-i Mebusan-ı Osmani Heyet-i Celilesine*. İstanbul.
- Salih Münir Paşa. (Çorlu). (1910). *Diplomasi: Ma'lûmât-ı Esâsiyye*. c. 1. İstanbul: Tevsi-i Tabaat Matbaası.
- Salih Münir Paşa (Çorlu). (1912). *Louis XVI et le Sultan Sélim III*. Paris: Impr. de Plon-Nourrit.
- Salih Münir Paşa (Çorlu). (1914). *Diplomasi: Almanya*. c. 2. İstanbul: Sabah Matbaası.
- Salih Münir Paşa (Çorlu). (2015). *Geçmiş Zamanlar: II. Abdülhamid Devri Osmanlı Diplomasisi, İstanbul ve Paris Hatıraları*. Ali Birinci ve Selma Günaydın (hzl.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sâlname-i Nezâret-i Hariciye* 3. (H. 1318). İstanbul: Matbaa-i Osmaniye.
- Sander, Oral. (2010). *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*. 6. bs. Ankara: İmge Kitapevi.
- Süleyman Tefvik (Özzorluoğlu). (2011). *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e: Elli Yıllık Hatıralarım*. 1. bs. İstanbul: DBY.

- Tahsin Paşa. (2017). *Sultan Abdülhamid'in Sırdaşı Tahsin Paşa'nın Yıldız Sarayı Hatıraları*. İstanbul: Yakın Plan Yayınları.
- Tuncer, Hüner. (2011). Tarihte ve Günümüzde Ad Hoc Diplomasi. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*. c. 4. S. 1, s. 50-57.
- Turan, Namık Sinan. (2014). *İmparatorluk ve Diplomasi: Osmanlı Diplomasisinin İzinde*. 1. bs. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Türk Dil Kurumu Sözlük*, (2020). "Diplomasi", <https://sozluk.gov.tr/>. (20.09. 2019).
- Türkgeldi, Ali Fuat. (1987). *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye* c. 2. 2. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1944a). Ali Suavi ve Çırağan Sarayı Vak'ası. *Belleten, Türk Tarih Kurumu Yayınları*. c. 8. S. 29, s. 71-119.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1944b). V. Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi. *Belleten, Türk Tarih Kurumu Yayınları*. c. 8. S. 30, s. 245-329.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1946). Sultan II. Abdülhamid'in Ha'li ve Ölümüne Dair Bazı Vesikalar. *Belleten, Türk Tarih Kurumu Yayınları*. c. 10. S. 46, s. 705-49.
- Yalçınkaya, Ayhan. (2013). İlahi Siyaset. Mehmet Ali Ağaoğulları (Ed.), *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları. s. 197-228.
- Yıldız Tasnifi: 9/22, 15/69, 15/137, 49/48, 81/29, 157/7, 259/68, 351/61, 378/4, 440/46, 440/63, 440/81, 441/27, 456/120, 475/43, 483/76.
- Yılmaz, Zafer. (2013). Roma Siyasal Düşüncesi. Mehmet Ali Ağaoğulları (Ed.), *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları. s. 164-197.
- Yetkin, Çetin. (2012). *Siyasal Düşünceler Tarihi*. c. 2. 3. bs. İstanbul: Güner Yayınları.
- Yusuf Fehmi. (1988). *Paris'te Türkler: Casusluk ve Karşı Casusluk*. İstanbul: Broy Yayınları.
- Zürcher, Erik Jan. (2015). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Yasemin Saner (çev.). 30. bs. İstanbul: İletişim Yayınları.

EKLER

Ek-1: 28 Temmuz 1905 tarihli, Salih Münir Paşa'ya ait bir fotoğraf.²⁰⁹

²⁰⁹ Salih Münir Paşa'ya ait fotoğraflar, İstanbul Şehir Üniversitesi Taha Toros Arşivi, nr. 561316, [Erişim 23.06.2020].

Ek-2: Salih Münir Paşa'ya ait bir fotoğraf.²¹⁰

²¹⁰ Salih Münir Paşa'ya ait fotoğraflar, İstanbul Şehir Üniversitesi Taha Toros Arşivi, nr. 561307, [Erişim 23.06.2020].

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Kaan TAŞCI

Uyruğu: T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri: 17 Ağustos 1993, Yusufeli/Artvin.

Elektronik Posta: kaantsc08@hotmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü	2016
Yüksek Lisans	İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı	2020

YABANCI DİLLER

İngilizce

HOBİLER

Futbol, doğa sporları ve yüzme.